

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA BİR İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ
ORTAMININ ARAŞTIRILMASI**
(Yüksek Lisans Tezi)

111307

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mecit EŞ

Fuad SALAMOV

T111307

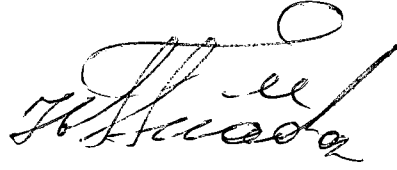
Öğrenci No: 9991020101

Kütahya - 2002

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türk Cumhuriyetleri Arasında Bir İktisadi İşbirliği Ortamının Araştırılması” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Fuad SALAMOV

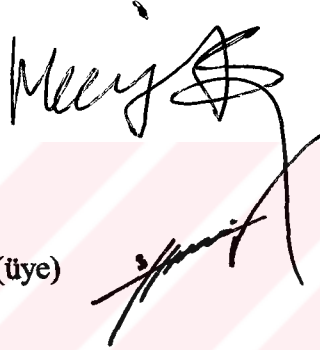

Fuad SALAMOV'un hazırladığı "Türk Cumhuriyetleri Arasında Bir İktisadi İşbirliği Ortamının Araştırılması" başlıklı Yüksek lisans tez çalışması, jüri tarafından lisans üstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oy birliği ile kabul edilmiştir.

17 Haziran 2002

Tez Jürisi

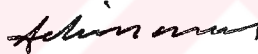
Prof. Dr. Mecit EŞ (Danışman)

Yard. Doç. Dr. Ergin UZGÖREN (üye)

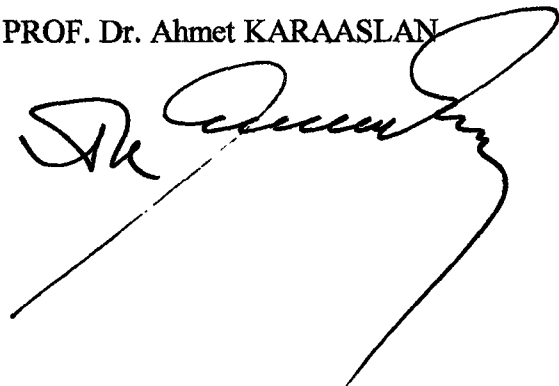
Yard. Doç. Dr. Ali TEKİNŞEN (üye)

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürü

PROF. Dr. Ahmet KARAASLAN

ÖZGEÇMİŞ

26.05.1976 Bakü, Azərbaycan doğumlu olup, ortaöğrenimimi ve lise təhsilimi Bakü'de tamamladım. 1992 yılında Azərbaycan Kooperasya Universiteti İktisat Fakültesi, Maliye ve Kredi Bölümünə girdim, 4 yıllık eğitimimi 1996 yılında tamamlayaraq məzun oldum. 1999 yılından itibaren Dumlupınar Universiteti, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümündə yüksek lisans eğitimimi sürdürməktəyim.

Fuad SALAMOV

ÖZET

Günümüz dünyasında ülkeler bölgeselleşmeye, coğrafi, sosyo - ekonomik ve kalkınma düzeyi bakımından yakın oldukları ülkelerle işbirliği kurmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu da dünyanın şeklinin değişmesine neden olmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşan Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de dünyanın bu değişiminden geri kalmamak ve yeni dünya düzenine ayak uydurmaları için girişimlerde bulunmakta ve stratejiler geliştirmektedirler. Bu konudaki arayışlardan birisi de adı geçen ülkelerin Türkiye ile birlikte belli iktisadi işbirliği organizasyonları şeklinde görülmektedir.

Türk Cumhuriyetleri'nin coğrafi, sosyo-ekonomik durumlarının ve aralarında iktisadi işbirliğinin sözkonusu olabilirliği tarafımızdan araştırılmış, ayrıca dünyadaki işbirliği modelleri ve uygulama örnekleri incelenmiştir.

Yukarıda söylenenlerden hareketle Türk Cumhuriyetleri arasında bir işbirliği olasılığı araştırılmış ve uzun vadede Türk Cumhuriyetleri arasında başarılı bir ekonomik işbirliğinin kurulabilmesinin şartlarının mevcut olduğu kanaatine varılmıştır.

ABSTRACT

In today's world countries, which have, similar characteristics, in terms of geographic, socio-economic and level of economic development, are working to establish coordination among them selves. This in turn changes the shape of the world. After the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan and Middle Asian Turkic Republic, are striving to develop new strategies in order to keep up with these changes in the world. One of these strategies become appearing with the organizations of economic cooperation between Turkey and the countries mentioned above.

The geographic and socio-economic conditions of Turkic Republics and relations of economic coordination that can be viable are investigated in the light at existing models of coordination and cooperation in the world.

The conclusions of this study are that there is opportunities of cooperation among run and this cooperation's are likely to result in success.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii-xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK DURUMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER.

1.1. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Ortaya Çıkışı	1
1.2. Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Durumları	4
1.2.1. Coğrafi Durum	4
1.2.2. Demografik Yapı	8
1.2.3. Doğal Kaynaklar	12
1.2.4. Temel Ekonomik Göstergeler	16
1.2.5. Sektörel Durum	19
1.2.5.1. Tarım Ve Hayvancılık	19
1.2.5.2. Sanayi	24
1.2.5.3. Madencilik	29
1.2.5.4. İnşaat	31
1.2.5.5. Ulaştırma Ve Haberleşme	33
1.2.5.6. Enerji	36
1.2.5.6.1. Petrol	37
1.2.5.6.2. Doğal Gaz	39
1.2.5.6.3. Elektrik Enerjisi	40
1.2.5.6.4. Nükleer Enerji Ve Uranyum	42
1.2.5.6.5. Kömür	42
1.3. Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler.....	43
1.3.1. Dış Yatırımlar	44
1.3.2. Bankacılık	45
1.3.3. Maliye	45
1.3.4. Krediler	45
1.3.5. Sanayi	46
1.3.6. Tarım	46

1.3.7. Enerji	47
1.3.8. Haberleşme Ve Ulaştırma	48
1.3.9. Ticari İlişkiler	48
1.4. Türk Cumhuriyetleri'nin AB Ve Diğer Ülkelerle Ekonomik İlişkiler.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ HAKKINDA TEORİK BİLGİLER VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

2.1. Dünya Ekonomisinde Küreselleşme	55
2.1.1. Küreselleşmenin Tanımı Ve Önemi	55
2.2. İktisadi İşbirliği Hakkında Teorik Bilgiler	59
2.2.1. İktisadi İşbirliğinin Tanımı Ve Önemi	59
2.2.2. İktisadi İşbirliğinde Organizasyon Modelleri.....	62
2.2.2.1. Serbest Ticaret Bölgeleri (Free Trade Area)	66
2.2.2.2. Gümrük Birlikleri (Customs Union)	67
2.2.2.3. Ortak Pazarlar (Common Market)	67
2.2.2.4. Ekonomik Birlikler (Economic Union)	68
2.3. Bazı Önemli İktisadi İşbirliği Uygulamaları	70
2.3.1. Serbest Ticaret Bölgeleri	71
2.3.1.1. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)	71
2.3.1.2. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)	73
2.3.1.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (BSEC)	74
2.3.1.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	80
2.3.1.5. İslam Konferansı Teşkilatı (OIC)	83

2.3.2. Gümrük Birlikleri	86
2.3.2.1. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	86
2.3.2.2. Avrupa Toplulukları	88
2.3.2.2.1. Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu (AKÇT)	88
2.3.2.2.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)	88
2.3.2.2.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ...	90
2.3.3. Ortak Pazarlar	91
2.3.3.1. Afrika Birliği Teşkilatı	91
2.3.4. Ekonomik Birlikler	93
2.3.4.1. Avrupa Birliği	93
2.3.4.1.1. Konsey	94
2.3.4.1.2. Avrupa Komisyonu	95
2.3.4.1.3. Adalet Divanı Ve Bidayet Mahkemesi	96
2.3.4.1.4. Sayıştay	97
2.3.4.1.5. Ekonomik Ve Sosyal Komite Ve AKÇT Danışma Komitesi	98
2.3.4.1.6. Bölgeler Komitesi	98
2.3.4.1.7. Avrupa Yatırım Bankası	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA KURULABİLECEK BİR İKTİSADİ İŞBİRLİĞİNİN MÜHTEMEL ŞEKLİ VE BUNUN ŞARTLARI

3.1. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği Kurulmasına Etki Eden Faktörler	100
3.1.1. Türk İktisadi İşbirliği Projesi Açısından Şartların Değerlendirilmesi	102
3.1.1.1. Coğrafi Yakınlık	102
3.1.1.2. Zihni Yakınlık	103
3.1.1.3. Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Benzerlik.....	104
3.1.1.4. Ülkelerarası Beşeri İlişkiler	105
3.1.1.5. İşlevsel Menfaatler	109
3.1.1.6. Yapısal Çerçeve	111
3.1.1.7. Eski Birleşme Tecrübeleri	112
3.1.2. Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğini Zorlaştıran Faktörler	113
3.1.2.1. Diğer Ülkelerin Tepkisi	113
3.1.2.2. Türk Cumhuriyetleri'nde Bulunan Enerji Kaynakları Üzerinde Büyük Devletlerin Tutumundaki “Büyük Oyun” Belirtileri	114
3.1.2.3. Türkiye'nin İmkanlarının Yetersizliği	115
3.1.2.4. Coğrafi Problemler	117
3.1.2.5. Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İletişim Sorunu	118
3.1.2.6. Türk Cumhuriyetleri'ndeki İç ve Dış Problemler	119
3.2. Türk Cumhuriyetleri Arasında Mevcut İktisadi İşbirliği Kuruluşları	121
3.2.1. Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (ATSOB)	121
3.2.2. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Birliği	124

3.3. Türk Cumhuriyetleri'nin Entegrasyon Öncesi Durumlarına Genel Bakış	127
3.4. İktisadi İşbirliğinin Muhtemel Şekli	133
3.4.1. Türk Cumhuriyetleri Arasında İktisadi İşbirliği Kurulmasında İlk Aşama Olarak "Sektörel Bütünleşme".....	133
3.4.2. Türk Cumhuriyetleri Arasında Serbest Ticaret Bölgesinin Kurulması.....	137
3.4.3. Türk Cumhuriyetleri Arasında Gümrük Birliği Kurulması	140
SONUC ve DEĞERLENDİRMELER	143
KAYNAKÇA	146

TABLOLAR

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1: Türk Cumhuriyetleri'nin Demografik Yapısı	8
Tablo 1.2: Türk Cumhuriyetleri'nde Etnik Grupların Dağılımı	9
Tablo 1.3: 1999 Yılı, Türk Cumhuriyetleri'nde Doğal Kaynak Rezervleri	16
Tablo 1.4: Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri'nin Genel Ekonomik Durumları	17
Tablo 1.5: GSYİH'nin Sektörel Dağılımı	18
Tablo 1.6: Türk Cumhuriyetleri'nde Bitkisel Tarım Üretimi.....	20
Tablo 1.7: Türk Cumhuriyetleri'nde Hayvansal Tarım Üretimi	20
Tablo 1.8: Azerbaycan Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Petrol Ve Doğal Gaz Rezervleri Ve Dünyadaki Rezerv Payları	36
Tablo 1.9: Türk Cumhuriyetleri'nin Petrol, Doğal Gaz Üretimleri Ve Dünyadaki Üretim Payları	37
Tablo 1.10: Türkiye Eximbank'ın Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Kredileri	46
Tablo 1.11: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı	48
Tablo 1.12: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı	49
Tablo 2.1: Uluslararası Birleşme Şekilleri	69

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.k.	Adı Geçen Kaynak
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEC	Afrika Ekonomik Topluluğu
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APPER	Ekonomik Gelişme ve Kalkınma için Afrika'nın Öncelik Programı
ASEAN	Uzak Doğu Ekonomik İşbirliği
AT	Avrupa Topluluğu
ATSOB	Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
CENTO	OIC Merkezi Antlaşma Teşkilatı
c.f.	cubic feet (kübik fit)
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi Araştırma Ajansı)
COMIAC	OIC Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi
COMSTECH	OIC Bilim ve Teknoloji İşbirliği Komitesi
Çev.	Çeviren
ÇG	Çalışma Grupları
Der.	Derleyen
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EBRD	European Bank of Reconstruction and Development (Avrupa Kalkınma ve Yapılanma Bankası)
ECO	Economik Co-operation Organization (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
ECOWAS	Batı Afrika Ekonomik Topluluğu

ECU	Eski AB Para Birimi
EFTA	European Free Trade Area (Avrupa serbest Ticaret Bölgesi)
EIU	The Economist Intelligence Unit (Ekonomik Veriler Ajansı)
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GW	Giga watts
IMF	International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEİ DİBT	KKEİ Dışişleri Bakanları Toplantıları
KEİ PA	KEİ Parlamenter Asamblesi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
kWh	Kilo Watt Saat
LAFTA	Latin Amerikan Free Trade Area (Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
MW	Mega watt
NAFTA	North Amerika Free Trade Area (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
OAU	Organization African Unated (Afrika Birliği Teşkilatı)
OECD	Organization European Co-operation Devolopment (Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OIC – İKT	İslam Konferansı Teşkilatı
OIC ISEDAK	OIC Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC)
PTT	Posta Telefon Telgraf
RCD	Regional Co-operation for Devolopment (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü)
SESRTCIC	OIC İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAEK	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TPAO	Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı

TEZ HAKKINDA

TEZ HAKKINDA

a. Problem

Günümüz dünyasında tüm ülkeler küreselleşmeye büyük önem vermektedir. Küreselleşme ülkelerdeki sanayileşmenin, sosyal ve ekonomik gelişmenin inkişafını önemli derecede etkilemektedir. Bu nedenle sanayileşen ve gelişmekte olan ülkeler bölgeselleşme ve küreselleşme eğilimine girmektedirler. Günümüzde ülke kalkınmasının kesintiye uğramadan sürdürülebilmesi ve refah düzeyinin artırılabilmesi için ekonomik yapıları birbirini tamamlayan özellikteki ülkeler birleşmeye doğru yönelmektedirler.

Ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesi ülkelerarası rekabet kadar ülkelerarası işbirliklerinin artmasını da beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan ekonomik sistemi benzer olan ülkeler, coğrafi şartların da uygun olması durumunda bölgesel işbirliklerine ve bölgesel birleşmelere doğru gitmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla oranda ülkelerarası ortaklıklar yapmaya ihtiyaç duymaktadırlar.

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan yeni Türk Cumhuriyetleri'nde ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve dünya ekonomisine hızlı adapte olabilmesi için bölgesel işbirliğine doğru yönelmesi kaçınılmazdır. Söz konusu Türk Cumhuriyetleri'nde bulunan ve kıt bir kaynak olan enerjinin dünya pazarına çıkarılması, gelişmekte olan bu ülkelerin enerji politikalarının bir parçasıdır. Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliğinin kurulmasından beklenecek faydanın hasıl olması ise, cumhuriyetlerarası ilişkilerdeki karşılıklı güven, ekonomik ve politik dayanışma, üretim-tüketim malları arasındaki ikame ve fiyatlandırma, gümrük tarifelerinde kolaylıkların sağlanmasına bağlıdır. Güçlü bir 'ekonomik yapılanma politikası' belirleyerek ekonomik işbirliğinin kurulması aşamasında karşılaşılabilecek problemleri çözebilen ülkeler, kendilerine karşı yönelen dış tehdidi de çözmüş olmaktadır.

Bahsedilenler doğrultusunda, dünyadaki ekonomik birleşme türleri, Türk Cumhuriyetleri'nin sosyo-ekonomik ve altyapı durumları, bu cumhuriyetler arasında

kurulması öngörülen ekonomik işbirliğinin olabilirliği ve ülkelerin kalkınmalarındaki rolünün belirlenmesi ve Türkiye'nin bu birleşme çabasındaki durumu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

b. Araştırmanın Amacı

1992 senesinden bu yana Dünyada yaşanan değişimler tüm ülkeleri derinden etkilemiştir. Bu değişim sürecinde fazla etkilenen ülkeler SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerdir. Araştırmamızın amacı, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni Türk Cumhuriyetleri'nde mevcut olan ekonomik potansiyeli açığa çıkarmak ve bu cumhuriyetler arasında ekonomik sorunlarının hallinde her hangi bir düzeyde bir işbirliği imkanının bulunup-bulunmadığını araştırmaktır.

c. Hipotez

Türk Cumhuriyetleri 120 milyonu aşkın eğitim düzeyi yüksek olan insan gücü ve zengin doğal kaynaklarıyla dünyada önemli bir bölgesel işbirliği organizasyonu kurma potansiyeline maliktirler. Bu cumhuriyetler ayrı ayrılıkta bir güce sahip olmasalar bile, iktisadi işbirliği kurabilirlerse ekonomik ve sosyal yapılarını daha yüksek düzeye getirebilirler. Coğrafi, kültür, dil, din, tarih yönünden ortak değerlere sahip bu ülkeler kendi aralarında sağlayacakları anlaşmalar sayesinde iktisadi işbirliğinin ilk aşaması olan Serbest Ticaret Bölgesinden başlayarak ekonomik politikalarını birleştiren düzeye kadar yürütebilmeleri mümkündür.

Çalışmamız, çeşitli iktisadi sorunlarla boğuşan Türk Cumhuriyetleri'nin sözkonusu sorunlarını aşmak ve halklarının refah seviyelerini yükseltmek üzere, belli düzeyde bir iktisadi işbirliğine gitmek için imkan ve ihtiyaçlar bakımından birbirlerini tamamlayıcı özellikler gösterdiği inancına dayanmaktadır.

d. Araştırmanın Önemi

SSCB'nin bir parçası olduğu için, iktisadi ve sosyal alanlarındaki benzerliklerin var olduğu yeni Türk Cumhuriyetleri'ndeki kalkınma zayıf gitmekte ve dünyadaki siyasi ve ekonomik değişimlere ayak uyduramamaktalar. Bu gelişmenin gerisinde kalmamak ve dünyada hakkettiği yeri tutmak için yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında ve Türkiye ile birlikte bir iktisadi işbirliği kurmak, ve global alemde bir bütün olarak rol almak uğrunda çabalamalıdır.

Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliği onların sosyo-ekonomik durumlarını yüksek seviyeye ulaştırmakta bilgiler edinmek ve küreselleşen dünyada hangi gelişmişlik düzeyinde yer alabileceğini görmek açısından araştırmamız önem taşımaktadır.

e. Araştırmanın Varsayımları

Türk Cumhuriyetleri'nin ortak bir köke bağlı oldukları ve kültürel yakınlıklarının ve işbirliğinin kurulabilmesi için gerekli sayılan zihni yakınlığa sahip olması, bize bu Cumhuriyetler arasında ekonomik, sosyal ve siyasi alanda ciddi sayılabilecek anlaşmazlıkların olmamasını, olsa bile kolaylıkla aradan kaldırılacağı kanaatini getirmektedir. Bu anlamda söylemek mümkündür ki, çalışmamızın ana varsayımı Türk Cumhuriyetleri arasında bazı konularda dargınlıkların olması, bu Cumhuriyetlerin bir iktisadi işbirliğine gitmelerine engel olmayacaktır. Aksine, bu anlaşmazlıkların giderilmesi için bir araya gelen Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında diğer alanlarda işbirliği kurulmasına imkan yaratmaktadır.

Çalışmamızın diğer varsayımı, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri SSCB'nin bir parçası olduğu için, iktisadi ve sosyal alanlarındaki benzerliklerin var oluşu, Türkiye'nin ise yeni ekonomik düzene geçişte ve teknoloji ve sanayi alanlarının gelişmesinde bu cumhuriyetlere öncülük ederek, yol gösteren konumunda oluşudur. Mesela, Türk Cumhuriyetleri hakkında özelleştirmenin gerekliliği, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve bu ülkelerin hem kendi içlerinde, hem birbirleriyle, hem de üçüncü

ülkelerle ulaştırma ve haberleşme imkanlarını geliştirmelerini gerekli olduğu gibi hususlar da varsayımlarımız arasında zikredilebilir.

f. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, Türkiye, Azerbaycan, ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni oluşturan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın ekonomik imkan ve sorunlarını ele alarak bu ülkeler arasında yapılabilecek iktisadi işbirliğini ele almaktadır.

Araştırmamız Türk Cumhuriyetleri'nin coğrafi, demografik ve ekonomik durumları, cumhuriyetlerin kendi aralarında olan dış ticareti ve sosyo ekonomik ve politik ilişkileri ile sınırlıdır. Ayrıca, konumuz, Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetleri'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşmuş olmaları nedeniyle esas olarak, 1992 sonrası itibariyle incelenmektedir.

Araştırmanın yapıldığı süre içinde özellikle Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin fazla olmaması nedeniyle bazı verilere ulaşmada zorluklarla karşılaşılmıştır. Cumhuriyetler arasında kurulan farklı alanlardaki işbirliği türlerinin fazla ilerlememiş olmasından ve Cumhuriyetlerin Devlet başkanlarının sık-sık bir araya gelip geleceğe yönelik stratejiler belirlememesi nedeniyle bazı sorunların çözümleri için atılan adımların yetersizliğinden ve politik yönün ağırlığının fazla olmasından dolayı iktisadi işbirliği ile ilgili kaynakların bulunmaması zorluğu çekilmiş, daha çok bu konuda araştırmalar yapmış kaynaklardaki bilgilerle çalışmamız yürütölmüştür

g. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamıza konuyla ilgili literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Yapılan tarama sonucunda konunun sınırları belirlendikten sonra çalışmamıza kaynak taraması, kütüphane, internet ve bazı kurumlardan materyal bulunması ile devam edilmiştir. Çalışmamızda incelenen her bir Türk Cumhuriyeti'nin sosyo ekonomik durumunun, diğer ülkelerin ekonomilerine olan etkileri incelenmiştir.

Çalışmamıza ikinci elden veri ve bilgi kaynakları olan kalkınma planları, yıllıklar, raporlar, bültenler, süreli yayınlar, tebliğler ve çeşitli kuruluşların yapmış oldukları araştırmalar da kullanılmaktadır. Bu kaynaklardan kavramsal çerçeve ve istatistik veriler elde edilmiştir. Verilerin toplanmasından sonra tasnifi yapılmıştır.

Tasnifi yapılan verilerin, bu ülkelerin ekonomilerindeki yeri ve diğer ülke ekonomilerine etkileri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

**TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK
DURUMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER**

1.1. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Ortaya Çıkışı

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan Cumhuriyetleri) tam bağımsızlıklarını 1992 yılında SSCB'nin çöküşünden sonra kazanmışlardır¹. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, SSCB'nin yıkılması ile bağımsızlıklarına kavuşan cumhuriyetler bağımsızlıktan itibaren Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yanı sıra, gerek kendi aralarında gerekse Türkiye ve diğer ülkelerle ekonomik ilişkilere girmişlerdir. SSCB dağıldıktan sonra bu cumhuriyetler arasındaki bağların tamamen kopmaması nedeniyle yaratılan Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olarak, kendilerini Rusya'ya hala bağımlı hisseden bu Cumhuriyetler, Rusya'dan ekonomik bakımdan tamamen kurtulmak ve dış ticaretlerini Asya ve Avrupa'ya yönelik olarak değiştirmek istemektedirler².

1985 yılında SSCB Komünist Parti Başkanı Çernenko'nun ölümünden sonra Başkan seçilen Mihail Gorbaçov SSCB'nin politikasında ve ekonomisinde birçok

¹ YALÇIN Toker. **Büyük Uyanış**. Toker Yay., İstanbul, 1992, s.64

² DEVLET NADİR. **Yeni Türk Cumhuriyetleri Açısından Türkiye İle (Politik, Ekonomik Ve Kültürel Sahalarda) İşbirliğinin Önemi**. Der.Yay., İstanbul, s. 26

yenilikler yapmaya kalktı. Gorbaçov tüm bu politikasını “Glastnost” (Açıklık) ve “Perestroyka” (Yeniden Yapılanma) adı altında sürdürdü. Bu dönem, bütün dünyada ideolojilerin değişmesine, duvarların yıkılmasına, demokratikleşme ve milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaşmasına, iktisadi üretim tarzlarının ve mülkiyet anlayışlarının, piyasa mekanizması kurallarına ve verimlilik ilkelerine doğru kaymasına yol açmıştır³.

Ancak, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu cumhuriyetlerin hemen-hemen hepsi ekonomik ve politik çöküş yaşamışlardır. Bu da yıllarca bu cumhuriyetlerin birbirine bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olmanın sonucu idi.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla siyasi bağımsızlığa kavuşan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik yönden tam bağımsızlıklarını elde edemediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bir doğal kaynak potansiyeline sahip olan Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri mamul maddelerin üretimi konusunda diğer eski SSCB ülkelerine özellikle de Rusya'ya bağımlı durumdadırlar. Hatta, Orta Asya ülkelerindeki mevcut doğal kaynakları pazarlamak için gerekli olan ulaşım ve boru hatları üzerinde de bağımlılık devam etmektedir.

Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik yapısını incelediğimizde, bölgenin ihtiyaçlarına göre değil de Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarına göre yapılandığı görülmektedir. Örneğin 1950-55 döneminde yatırımlar için ayrılan sermayenin %95'i SSCB merkezi idaresinin kontrolünde kalırken, ancak geri kalan %5'i yerel Birlik Cumhuriyetleri'nin idarelerine verilmiştir⁴. Bölgelerin Birliğe iyice bağlanmaları için tarımsal ürün tek tipleşmesine gidilmiş ve bölge hammadde üreten fakat işleyemeyen bir ekonomik yapıya mahkum edilmiştir. Kurulan tesislerde de ülkeleri bir birine bağımlı kılacak bir biçimde kendi ülkelerinde hammaddesi bulunmayan ürün seçimlerine gidilmiştir. Örneğin, Kazakistan'ın doğusunda ve batısında kurulan iki rafineri arasında bağlantı sağlayacak bir boru hattı bulunmadığı için Batıdaki petrol fazlası ihraç edilirken doğudaki rafineri için petrol ithal edilmektedir⁵.

³ ERBAY Yusuf. *Küresel İşletmelerin Yönetimi Ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri*. Kent Yay., Ankara, 1996.s. 139

⁴ RUMER Boris Z., *Sovyet Central Asia*, Unwin Hyman, Boston, 1989, s.7.

⁵ TİKA, *Kazakistan Ülke Raporu*, TİKA Yay., Ankara, 1995, ss. 32-33

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan tarım politikaları da genel ekonomi politikaları ile tam bir uyum göstermiş; Türk Cumhuriyetleri'nin temel tarım ürünleri ihtiyaçları fazla dikkate alınmadan, üretim planlaması yapılmıştır. Pamuk üretimi devamlı artırılmaya çalışılmış, yeni ekim alanları oluşturulmuş, suni sulama yöntemleri kullanılmıştır⁶. Türk Cumhuriyetleri'nde bir bölgede bir mahsul, diğer bölgede başka bir mahsul yetiştirilerek Cumhuriyetler birbirine bağımlı kılınmak istenilmiştir. Örneğin, Azerbaycan'da pamuk ve üzüm yetiştirilmiş olup, diğer mahsullerin diğer Cumhuriyetlerden alınması sağlanmıştır. Diğer Türk Cumhuriyetleri'nde de daha çok pamuk üretilmesi tercih edilmiş, buna karşılık halk için gerekli olan temel yiyecek maddeleri ihmal edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ağır aksak olsa da işleyen bu sistem dağıldı ve tüm taraflara ekonomik çöküntü getirdi. Mevcut endüstriyel yapının Rus menşeli oluşu ve bağımsızlık sonrasında yedek parça sıkıntısı, tamir ve bakım gibi konularda sorun oluşturmuş, zaten verimsiz çalışan bir çok kurum tüm bu olumsuzluklar sebebiyle kapanmıştır.

Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlık öncesinde ithalat, ihracat ve serbest pazar ekonomisi gibi ekonomik kavramlara tamamen yabancı olmaları ve üretim kalitelerinin de dünya standartlarının da altında seyretmesi sebebiyle dünya pazarlarına hemen giremediler. Üretim, dağıtım, pazarlama gibi sorunlarını çözdükçe ve tutarlı bir dış ticaret politikası geliştirdikçe Cumhuriyetlerin bu tür bağımlılıkları daha da azalacaktır. Üretimi, özellikle temel tüketim maddelerini kapsayacak şekilde çeşitlendirmek, yabancı sermayeyi teşvik ederek köklü özelleştirmeler gerçekleştirmek ve Rusya'nın eski teknolojisini yenileyip bunları kullanacak yerli kalifiye kadroları yurt içi ve özellikle yurt dışında yetiştirmek bu bağımlılıktan kurtulmak için bölge ülkelerince tamamlanması gereken hayati bir süreçtir⁷.

Türk Cumhuriyetleri Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) gibi uluslararası örgütlere üye olarak Rusya'nın bölgedeki tekeline zayıflatmıştır. Ayrıca Amerika, Japonya ve Avrupa Birliği ile ilişkiler de geliştirilmekte

⁶ POMFRET Richard, *The Economies Of Central Asia*, Princeton Press, New Jersey, 1995, s. 29

⁷ KARATEPE Erdal, "Yatırımcı Gözüyle Türk Cumhuriyetleri", Uluslararası GİRME Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, TİKA Yay., Ankara-1993, ss.66-67

ve bölgedeki Rusya egemenliği azalmaktadır. Bu konuda Türkiye ile ilişkiler önemli bir konuma sahiptir⁸.

1.2. Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo - Ekonomik Durumları

Araştırmamıza konu olan Türk Cumhuriyetleri coğrafi açıdan tam bir bütünlük içinde bulunmamaktadır. Zira, sözkonusu ülkeler başlıca üç öbek halinde görülebilir. Hazar Denizi'nin doğusunda kalan ve coğrafi açıdan en geniş olan öbekte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan yer almaktadır. Diğer iki öbek ise, hazarın batısında kalmaktadır. Buralarda Türkiye ve Azerbaycan yer almaktadır. Türkiye'nin Hazarın doğusundaki öbekten ayrı bir noktada görülmesi gerektiği çok açıktır. Buna karşılık Azerbaycan'ın ayrı bir öbek mi, kabul edilmesi gerektiği, yoksa Türkiye veya Hazar'ın doğusundaki öbek içinde mi gözükmesi gerektiği tartışılabilir bir konudur. Zira Azerbaycan Sovyetler döneminde Hazar'ın doğusundaki öbekte kader birliği içinde olmuş ve onlarla yakınlaşmıştır, ama, genel tarihi Batı'ya ve Türkiye'ye yakındır. Bununla birlikte, Türkiye ile sınır bağlantısı çok dar ve kısıtlıdır. Ancak ele aldığımız ülkelerin coğrafi durumları işaret edilen kopukluklara yer verse de sonuçta stratejik açıdan çok büyük değer kazandığını da bilhassa belirtmek gerekir.

Çalışmamızın bu altbölümünde sözkonusu ülkeler batıdan doğuya doğru (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) olması üzere coğrafi açıdan kısa-kısa özetlenmektedir.

1.2.1. Coğrafi Durum

Türkiye, iki kıta üzerindeki topraklarıyla bir Asya ve Avrupa devletidir. Bu konumu ile, orta Avrupa ile Ortadoğu'nun petrol zengini ülkeleri arasında en kısa karayolu olmanın yanısıra, Karadeniz ülkelerini açık denizlere bağlayan deniz yolu üzerinde stratejik bir öneme sahiptir⁹. Üç tarafı denizlerle çevrilmiş olan Türkiye'nin

⁸ ÖZTÜRK Mystafa, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış", Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Der: Mim Kemal Öke. Alfa Yay., İstanbul, 1999, s. 278

⁹ KARLUK S. Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**. Beta Yay., İstanbul 1997, s.2

deniz üzerindeki sınırlarının uzunluğu 8.272 km'dir. Türkiye'nin alanı 814.578 km²'dir¹⁰.

Türkiye'nin sınır komşuları: kuzeyde Bulgaristan (269 km.), Gürcistan (252 km.), Doğuda Ermenistan (268 km.), Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (9 km) ve İran (454 km.), güneyinde Irak (331 km.), ve Suriye (877 km.), batısında Yunanistan'dır (212 km.). Türkiye'nin en uzun sınırı Suriye, en kısa sınırı ise Azerbaycan ile. Türkiye'nin deniz kıyıları, kara sınırlarından daha uzundur.

Türkiye'nin Başkenti Ankara'dır. Büyük şehirleri ise İstanbul, İzmir, Bursa, Gaziantep'tir.

Doğudan Hazar denizine kıyısı olan **Azerbaycan**, kuzeyden Rusya Federasyonu (Dağıstan ve Çeçenistan), kuzeybatıdan Gürcistan, batıdan Ermenistan, güneybatıdan Türkiye ve güneyden İran'la sınırlara sahip olan bir Kafkasya ülkesidir. En önemli özelliği tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Karadan toplam sınırı 2.013 km'dir. Asya'nın batısındadır. Başkenti Bakü olan ülkenin yüzölçümü 86.600 km² olup arazisinin %50 kadarı dağlıktır.

Orta Asya'nın en geniş yüzölçümüne sahip cumhuriyeti olan **Kazakistan**, kuzeyde Rusya Federasyonu (kuzey doğudan Batı Sibirya), doğuda Çin Halk Cumhuriyeti (Doğu Türkistan), güneyden Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la sınırdış olup, batısında Hazar denizi bulunmaktadır. Yüzölçümü 2.717.300 km² olup, karadan toplam sınırı 12.012 km'dir. Başkenti Astana'dır.

Kazakistan toprakları batıdan doğuya doğru yükselme eğilimi göstermektedir. Güneyinde Aral gölü olan Kazakistan'ın batısı tümüyle Hazar denizi ile sınırlıdır. Kurumuş nehirlerin taşıdığı kumlardan Büyük ve Küçük Barsuki ve Kızılkum çölleri oluşmuştur. Kazakistan'ın büyük bölümü düz ve ovalıktır. Buna rağmen doğu ve güneydoğusunda yüksek dağlar bulunmaktadır.

Kırgızistan Orta Asya'nın Kuzey doğusunda yer almış olup, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile, güneyde Tacikistan, batıda Özbekistan ve kuzeyde Kazakistan'la

¹⁰ www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/tr.html

komşudur. Başkenti Bişkek olan ülkenin toplam sınırı 3.878 km'dir¹¹. Yüzölçümü 198.500 km² olan Kırgızistan'ın arazisinin %95'i dağlıktır¹².

Kırgızistan Cumhuriyeti topraklarının büyük kısmı ortalama yüksekliği 2.500-3.000 m. olan dağlarla kaplıdır¹³. Tyan-Şan ve Pamir dağ silsileleri arazinin önemli kısmını kaplamaktadır.

Kırgızistan'ın en büyük gölleri Issık-Göl, Songöl ve Çatır-göldür. Issık-Göl hacim (1738 km²) itibariyle Orta Asya'da birinci, yüzölçümü itibariyle (6238 km²) ise Aral gölünden sonra ikincidir¹⁴.

Doğusu dağlarla çevrili olan **Özbekistan**, Orta Asya'nın merkezi ve kuzey bölümlerinde yer almış olup, kuzey ve kuzey batısında Aral Gölü ve Kazakistan, doğu ve güneydoğusunda Tacikistan ve Kırgızistan, güneybatısında Türkmenistan ve güneyde Afganistan'ın küçük bir kısmı ile çevrilmiştir. Sınırının toplam uzunluğu 6.221 km'dir. Yüzölçümü 447.400 km² olan Özbekistan'ın büyük bir bölümü Amu-Derya ve Sır-Derya nehirleri arasındadır¹⁵.

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'tir. Başlıca şehirleri ise Semarkant ve Buharadır.

Orta Asya'nın güneybatısında bulunan **Türkmenistan** toprakları, kuzeyde Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneydoğusunda Afganistan, güneyinde İran ve batısında Hazar denizi ile çevrilmiştir. Başkenti Aşkabat olan Türkmenistan'ın yüzölçümü 488.100 km² olup, tümüyle karadan oluşmaktadır. Toplam yüzölçümünün 375.000 km²'si çöldür¹⁶. Karadan toplam sınır uzunluğu 3.736 km'dir. Hazar denizi ile sınırı 1.768 km'dir. Türkmenistan'ın topraklarının en önemli bölümünü Kara-Kum Çölü kaplar¹⁷. Başkenti Aşkabat'tır.

¹¹ www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html

¹² DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri**. DPT. Yay., Ankara 2000 s. 35

¹³ Ekonomik Araştırma Merkezi, **Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri Ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları Ve Türkiye İle İlişkileri**. Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1998. s. 308

¹⁴ A.g.k. s. 309

¹⁵ A.g.k. s. 300

¹⁶ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...** s. 60

¹⁷ Ekonomik Araştırma Merkezi, **Yeniden Yapılanma** s. 325

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin toplam yüzölçümü 4,1 milyon km²-yi bulmaktadır, bu yüzölçüme Türkiye'nin (814.578 km²) de yüzölçümü ilave edilirse, Türk Cumhuriyetleri'nin toplam alanı 4,7 milyon km²-yi bulur. Bu da, Avrupa kıtasının yüzölçümünden biraz daha fazladır¹⁸.

Türk Cumhuriyetleri'nin sınırlarını bir bütün olarak düşünürsek bazı komşularının da ortak olduğunu görürüz. Örneğin, Azerbaycan'la sınırı bulunan Rusya Federasyonu, hem Kazakistan'la, hem de Türkiye ile (Karadeniz'den) komşudur. İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'la sınırları mevcuttur. Ermenistan ve Gürcistan Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak komşusu sayılır. Dünyanın en kalabalık ülkesi ve potansiyel pazar konumunda olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin hem Kazakistan, hem de Kırgızistan'la sınırdadır. Özbekistan Orta Asya'nın merkezinde bulunmuş olup, tüm Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile sınırları mevcuttur. Bu durumda Özbekistan tüm Türk Cumhuriyetleri arasında bir bağlayıcı ülke konumunda olabilir. Bunu söylemekte de yarar vardır ki, dünyada en zengin petrol rezervine sahip olan Hazar Denizi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a kucak açmaktadır.

Yukarıda söylenenleri topladıkta böyle bir kanaate varılabilir; Türk Cumhuriyetleri bir bütün olarak; kuzeyden Rusya Federasyonu, Doğudan Çin Halk Cumhuriyeti, güneyden Pakistan, Afganistan ve İran, güneybatıdan Arap Ülkeleri batıdan ise Avrupa ülkeleri ile sınırlıdır. Türk ülkelerinin birbirleriyle sınırı bulunmaktadır. Ancak Türkiye-Nahçıvan ile diğer Türk ülkeleri, Ermenistan toprakları ile kesintiye uğramaktadır. Türk Cumhuriyetleri'nin okyanuslara bağlantısı, batıda Türkiye üzerinden Karadeniz, Ege ve Akdeniz aracılığı ile olmakta ve Atlas Okyanusu ile bağlantılı denizyolu ulaşımı yapılmaktadır.

¹⁸ ÖZEY Ramazan, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Aktif Yay., İstanbul, 1999, s.3

1.2.2. Demografik Yapı

Tablo 1.1. Türk Cumhuriyetleri'nin Demografik Yapısı. 1999

	Nüfusun Sayı (bin kişi)			Eğitim Durumu (%)			İstihdam Durumu (milyon kişi)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Kamu	Özel
Türkiye	65966,7	33505,5	32461,2	82,3	91,7	72,4	22,7	8,9	13,8
Azerbaycan	8016,2	3936,0	4080,2	97,0	99,0	96,0	3,7	1,3	2,4
Kazakistan	16733,2	8051,5	8681,8	97,0	99,0	96,0	6,1	3,8	2,3
Kırgızistan	4685,2	2287,7	2397,5	97,0	99,0	96,0	1,8	1,4	0,3
Özbekistan	24755,5	12266,2	12489,3	99,0	99,0	99,0	11,9	v.y	v.y
Türkmenistan	4518,3	2233,6	2284,6	98,0	99,0	97,0	2,3	v.y	v.y
Toplam	124375,1	62280,5	62394,6						

Kaynak: Ekonomik Araştırma Merkezi, Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri Ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları Ve Türkiye İle İlişkileri. Marmara Üniversitesi. İstanbul 1998; www.statcom.baku-az.com/HTML/13_.htm 20 Kasım 2000; <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/> . 10 Mayıs 2002
v.y. – veri yok

Tablodan da görüldüğü gibi Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla nüfusa sahip ülke 65.966.700 kişilik nüfusuyla Türkiye'dir, 24.755.500 kişi nüfusıyla Özbekistan onu takip eden ülke olup, üçüncü sıradaki ülke ise Kazakistan'dır. Kazakistan'ın nüfusu 16.733.200 kişidir. Azerbaycan 8.016.200 kişilik nüfusu ile Türk Cumhuriyetleri arasında 4. sıradadır¹⁹. Kırgızistan ve Türkmenistan'ın nüfusunun sayısı birbirine yaklaşıktır. Kırgızistan'ın nüfusu 4.685.200, Türkmenistan'ın nüfusu ise 4.518.300 kişiden oluşmaktadır. Tüm Türk Cumhuriyetleri'nde kadınların sayı erkeklerin sayısından fazlalık göstermektedir. Aynı zamanda bu ülkelerde genç sayılabilecek 15-60 yaş arası nüfus %60 - %70 arasında değişmektedir.

Türk Cumhuriyetleri'nde nüfusun çoğunluğu Müslüman'dır. Bu ülkelerin başında %99 oranıyla Türkiye ve %93 oranıyla Azerbaycan gelmekte, onları ise %88'lik oranlarıyla Özbekistan ve Türkmenistan takip etmektedir. Kırgızistan'da Müslüman nüfus %75'lik orana sahiptir²⁰. SSCB döneminde Kazakistan bir sürgün yeri olduğundan, Kazakistan'ın etnik yapısı değişik milletlerden oluşmakta bu da inanç

¹⁹ www.statcom.baku-az.com

²⁰ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...**, s. 60

oranını etkilemektedir. Nitekim, Kazakistan nüfusunun %46'sını Kazaklar, %34,7'sini Ruslar, %4,9'unu Ukraynalılar, %3,1'ini Almanlar, %2,3'ünü Özbekler, %1,9'unu Tatarlar, %7,1'ini ise diğer milletler (Beyaz Rus, Uygur, Koreli, Dungan vb.) oluşturmaktadır. Kazakistan'da nüfus %47 İslam, %44 Rus Ortodoks, %2 Protestan, %7 diğer dinlere sahiptir²¹. Türk Cumhuriyetleri içerisinde etnik yapı itibarıyla bu kadar büyük farklılık gösteren bir diğer ülke Kırgızistan'dır. Kırgızistan nüfusunun %52,4'ünü Kırgız, %18'i Ruslar, %12'si Özbekler, kalan kısmını da diğer azınlıklar oluşturmaktadır. Azerbaycan'da bulunan Azeri nüfus %90, Türkmenistan'da bulunan Türkmen nüfus ise %81 oranlarındadır. Türkiye'deki etnik grupları Türkler (%80), Kürtler(%15), Ermeniler, Rumlar ve diğerleri (toplam %5) oluşturmaktadır²².

Tablo 1.2: Türk Cumhuriyetleri'nde Etnik Grupların Dağılımı (%)

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Azeri	-	90,0	-	-	-	0,9
Kazak	-	-	46,0	2,3	3,0	2,0
Kırgız	-	-	-	52,4	-	-
Özbek	-	-	2,3	12,9	80,0	9,0
Türkler	80,0	-	-	-	-	-
Türkmen	-	-	-	-	-	81,0
Dağıstanlı	-	3,2	-	-	-	-
Rus	-	2,5	34,7	18,0	5,5	3,0
Talış	-	2,3	-	-	-	-
Kürtler	15	0,3	-	-	-	-
Ukraynalı	-	-	4,9	2,5	-	-
Alman	-	-	2,3	2,4	-	0,1
Tatar	-	-	1,9	2,0	1,5	2,0
Dungan	-	-	0,8	0,8	-	-
Tacik	-	-	-	-	5,0	-
Karakalpak	-	-	-	-	2,5	-
Diğer	5	1,7	7,1	6,7	2,5	3,0
Müslüman	98,8	93,5	47,0	75,0	88,0	88,0
Ortodoks	1,0	2,5	44,0	20,0	9,0	10,0
Diğer	0,2	4,0	9,0	5,0	3,0	2,0

Kaynak: TİKA, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri. Verileri kullanılarak düzenlenmiştir. 2000

Bir ülkenin kalkınması ile eğitimin yakın ilişkisi vardır. Eğitim, kendisi bir yatırım olması sebebiyle teknolojik gelişmeyi sağlar. Ayrıca eğitim, işgücünü ülkenin ihtiyaçlarına göre hazırlamak, ekonominin yapısal değişimini kolaylaştırmak ekonomik

²¹ Ekonomik Araştırma Merkezi, Yeniden Yapılanma ..., s. 294

²² www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/tr.html

performansını geliştirmek ve daha iyi istihdam imkanları yaratmak gibi fonksiyonlara da sahiptir.

İyi bir eğitim ilk önce topluma kazanç getirir. Çünkü, eğitime harcanan parayla ilk önce hangi alanda olursa olsun, toplum, kendine hizmet edecek insanı yetiştiriyor. Kendi insanına para yatırıyor. Bununla bilinçli, eğitimli vatandaş kazanıyor ki, bu insanlar eğitilmesi ile ülkenin gelişmesine yönelik çabalarda bulunur. Eğitilmemiş insan nedeniyle devlet daha çok yerlerde para harcıyor. Hapishane, hastane gibi yerlere harcanan para üniversite ve eğitim sahalarına harcanan paradan daha fazladır. Eğitilmemiş insan yalnız kendine değil, etrafta yaşayanlara, dolayısıyla topluma zarar verir. Eğitilmiş insan ise bilgilerini yalnız işine aktarır, topluma faydalı olmaya çalışır. Eğitilmiş insan verimi yükselmiş bir üretim faktörüdür²³.

Devlet, eğitime harcadığı parayı eğitimli ve bilinçli insandan daha fazlasıyla alır. Nitekim, eğitimine iyi para harcanmış bir kişi binlerce öğrenciye bilgilerini aktarır ve piramit usulü ile daha fazla insan eğitilmiş olur. Eğitilmiş insan uluslar arası pazarlarda da ülke için daha fazla gelir getirir.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde temel eğitim zorunlu olup, 7-17 yaş arası eğitim devlet tarafından ücretsiz verilmektedir. Orta öğretimle yüksek eğitim arasında meslek okulları da vardır. Bu Cumhuriyetlerde İlimler Akademisi ve bir çok üniversite bulunmaktadır.

Tablodan da görüldüğü gibi tüm Türk Cumhuriyetlerinde 15 yaştan başlayarak toplam nüfusun ortalama %97'si (erkekler %99, kadınlar %96) yazıp okumaya sahiptir.

Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) 2000 yılı 1. Ve 2. Dönem Hane halkı İşgücü Anketlerine göre Türkiye'de 1998 Ekim döneminde 22,9 milyon kişi olan toplam sivil işgücü 1999 yılının aynı ayında 4 bin kişi azalmış, 2000 yılının 2. döneminde ise 22,7 milyon kişiye inmiştir²⁴. Ekim dönemleri itibariyle 1998 yılında % 6,7 olan işsizlik oranı 1999 yılında % 7,4'e yükselmiş, 2000 yılının ikinci döneminde % 6,2'ye

²³ DÜĞER İ. Hakkı. İyi Bir Eğitim Kazancı Sırasıyla Kimindir, Stratejik Düşünce Analizi ve Bilim Felsefesi ders notları. Kütahya 2000.

²⁴ T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık Ekonomik Rapor, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Kasım-2000 s.

gerilemiştir. 2000 yılının ikinci döneminde eğitilmiş gençlerdeki işsizlik oranı ise %20,2'dir. Öte yandan 2000 yılının ikinci dönemi itibariyle toplam istihdamda tarımın payı %35,8, sanayinin payı %17,9, inşaatın payı % 7,1 ve hizmetlerin payı da %39,3 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de istihdam edilen kişi sayısında, 2001 yılının Temmuz-Ağustos-Eylül döneminde 148.000 artış kaydedildi. Buna karşılık işsiz sayısı ve işsizlik oranı arttı. Eylül sonu itibariyle toplam işsiz sayısı 1.907.000 kişiye, işsizlik oranı % 8'e yükseldi.

Azerbaycan'da toplam çalışan 3.702.800 kişinin %36,2si Kamu sektöründe, %63,8'i de özel sektörde çalışmaktadır. Özel sektörde çalışanların %40,2'si ferdi sektörde (küçük işletmelerde bizzat çalışan müteşebbis ve yanında çalıştırdığı işçiler), %3,7'si özel müşterek ve/veya yabancı yatırımlı sektörde çalışmakta, %1'i dine hizmet etmekte, %18,92'si ise tek başına çalışan küçük esnaftan oluşan insanlardır.

İşgücünün sektörel dağılımında, Türk Cumhuriyetleri içinde sanayi kesim payının nispeten yüksek olduğu tek ülke **Kazakistan**'dır. Bu ülkede 1999 yılında, ulusal ekonomide 6,1 milyon kişi istihdam edilmiştir. Bunlardan 3,1 milyonu orta ve büyük ölçekli fabrikalarda çalışmaktadır. 296.000 kişi de küçük teşebbüslerde çalışmışlardır. Buna ilaveten, 270.000 varan sayıda kimse çiftliklerde çalışırken 2,3 milyon kişi de serbest çalışmıştır²⁵.

Kırgızistan'da istihdamın sektörel dağılımında da tarım ve hayvancılık ön plana çıkmaktadır. 1999 yılı sonu itibariyle çalışan nüfus 1.764.900 kişidir. Bunun %65,7'sini oluşturan 1.160.000 kişi kamu kesiminde, % 15,3'ünü oluşturan 270.500 kişi kolektif çiftliklerde çalışmakta ve %18,6'lık bir kesimi oluşturan 328.000 kişi de özel alanlarda faaliyet göstermektedir²⁶.

Son yıllarda **Özbekistan**'da işsizlik sorunu başlamıştır. 1998 yılı verileriyle istihdamın sektörel dağılımında ana sektörler, sanayi %16,3, tarım %32, inşaat %13 ve ulaşım %5 şeklinde sıralanmaktadır.

²⁵ TİKA, Ülke Profilleri, (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) II Türk Cumhuriyetleri Kurultayı. TİKA Yay., İstanbul, Kasım 2000. s. 59

²⁶ TİKA, Ülke Profilleri s. 61

Türkmenistan arazisinin büyük bir kısmı Çöl olduğundan burada fazla şehirleşme mümkün olmamıştır. Türkmenistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomi olup, göçebelik yer-yer devam etmektedir. Türkmenistan'da çalışan nüfusun %11,2'si sanayi, %41'i tarım-hayvancılık, kesiminde yer almaktadır. Türkmen nüfus daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta; ülkenin petrol, doğal gaz gibi sınai tesislerinde daha çok Rus ve Ukraynalılar görev yapmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nde mevcut olan toplam nüfus sayısı 124.375.100 kişidir, bu nüfusun 62.280.500 kadarını erkek, 62.394.600 kadarını ise kadınlar oluşturmaktadır. Türk Cumhuriyetleri'ndeki toplam nüfusun çoğunluğunu %60 - %70 kadarını 15-65 yaş arası nüfus oluşturmaktadır. Bu da işgücü potansiyelinin fazla olduğunu ve genç sayılabilecek nüfusun çoğunluk oluşturduğunu göstermektedir. Nüfusun büyük bir kısmının hemen-hemen hepsinin okuyup yazma kabiliyetli olması, toplumun eğitim düzeyinin yüksek olması da Türk Cumhuriyetleri'ne diğer açıdan, bilimsel ilerleme konusunda, artı sağlamaktadır. Eğitimli nüfusun dünyadaki ve Türk Cumhuriyetleri içerisindeki olaylara bakışı ve teknolojik çağı takip edebilmeleri gelecekte kurulabilecek işbirliklerinin olumlu yönde ilerlemesine büyük katkı sağlayabilecektir.

1.2.3. Doğal Kaynaklar

Türkiye jeolojik yapısı sebebiyle pek çok maden yataklarına sahiptir. Türkiye'de çıkarılan madenler "yakıt madenleri", "hammadde madenleri" ve "çeşitli madenler" olmak üzere üç grupta incelenebilir.

Yakıt Madenleri olarak çıkartılan başlıca madenler; kömür, linyit ve petroldür.

Hammadde Madenleri arasında ise demir, bakır, krom ve manganezi saymak mümkündür.

Çeşitli Madenler olarak ise borasit, zımpara, kurşun, antimuan, kükürt, lületaşı, civa, molibden, volfram, mermer ve tuz başta olmak üzere çok sayıda maden çıkarılmaktadır.

Bu madenler, kuşkusuz ülke rezervlerinin tümünü temsil etmemektedir. Türkiye’de maden rezervleri henüz tam olarak ortaya konulmamakla birlikte her yıl belirlenen yenileriyle rezervler büyümektedir. Madenlerin bazılarında (Borasit gibi) Türkiye, dünyada çok önemli rezervlere sahip olup, rezervler ülke ihtiyacının üzerindedir²⁷.

Azerbaycan, en büyük yer altı zenginliğinin petrol olmasının yanısıra önemli metalik ve endüstriyel madenlere sahiptir. Başlıca kaynaklar kurşun, çinko, bakır, demir, barit, alümit, kobalt, arsenik, mermer, kireçtaşı, siyanit, ve kaya tuzudur. Ayrıca altın, gümüş, uranyum gibi değerli madenler de bulunmaktadır.

Kazak ili bölgesinde bulunan 100 milyon ton rezervi olan 3 parçadan oluşan Bentonit yatakları, 30 metre derinlikte olan 28,7 milyon ton rezervi olan Zeolit yatağı vardır. Nahçıvan’ın batı kesiminde bulunan 100 milyon ton civarında Dolomit rezervi mevcuttur ki, bu da cam endüstrisi, soda külü, ve metalürjik magnezyum üretimi için uygundur²⁸.

Daşkesen maden bölgesinde Barit rezervi, 234 milyon ton kobalt, 33 milyon ton demir ve manyetit cevheri mevcut olup, halen atıl beklemektedir.

Büyük Kafkasların Balaken’in kuzeyinde bulunan Filizçay Polimetal Yatağında 95-96 milyon ton polimetal rezervi mevcuttur

Kazakistan, doğal kaynaklar açısından Türk Cumhuriyetleri arasında en zengin olanıdır. Mendel Tablosu denilen tablodaki bütün madenlere sahiptir. Toprağı altında doksan dokuz çeşit kimyasal element teşhis edilmiştir²⁹. Başlıca yer altı kaynakları; krom, bakır, kurşun, çinko alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, krom (dünya rezervinin %7’si), fosfat, titanyum, kömür, bakır, petrol ve bordur³⁰. Şu anda 1225 çeşit mineral ihtiva eden 493 yatak bilinmektedir.

Cumhuriyet tungsten yataklarının zenginliği itibariyle dünyada birinci, uranyum, krom, kurşun ve çinko itibariyle ikinci, mangan itibariyle üçüncü, bakır itibariyle de

²⁷ KARLUK S. Rıdvan, Türkiye Ekonomisi. Beta yayınları, İstanbul 1997, s.3

²⁸ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ..., s. 251

²⁹ TİKA, Ülke Profilleri..., s. 58

³⁰ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ..., s. 60

beşinci, sıradadır. Bor rezervleri bakımından da Türkiye ve ABD'nin arkasından 3. sırada yer almaktadır³¹. Kazakistan toprakları altında keşfedilmiş maddi zenginlik yaklaşık 2 trilyon ABD dolarından fazla tutmaktadır. Bunlardan istihracı olan rezervi ise yaklaşık 1,1 trilyon ABD doları tutmaktadır³².

Kazakistan'ın demir yatakları Torgoy ovasında, Altay dağlık bölgesinde ve güney Kalba'da bulunmaktadır. Bakır rezervleri ise 10 milyon ton olup, Kalbada bölgesinde bulunmaktadır. Ülkenin kuzey bölgelerinde (Kalbada ve Altay) çıkarılan altının yıllık üretimi 500 tonu bulmaktadır³³. Üst-Kamenegorsk 145.900 t. rafine kurşun, 215.000 t. çinko metal, 37.000 t. blister bakır ve 6.600 ton katot bakır kapasitesine sahiptir ve magnezyum ve magnezyum alaşımları (8.972 ton), titan süngeri (9.592 ton) üretilmektedir³⁴.

Kırgızistan, diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında bölgenin en az doğal kaynağa sahip ülkelerinden biridir. Ama yine de ülke jeolojik yönden çok zengindir. 100'den fazla maden sahası belirlenmiş olup, bunlardan 65'i altın sahasıdır. Ülkenin en önemli demir dışı metalik madenleri; altın, antimuan ve antimuan oksitleri, cıva, volfram, mobilden, kalay ve tungstendir. Bunlardan başka ülkede uranyum oksit ve bir çok nadir metal ve cevher (elmas, safir, yakut, turkuaz ...) bulunmaktadır³⁵.

Kırgızistan'da tespit edilmiş başlıca doğal kaynak rezervleri şöyle sıralana bilir; Kömür (2 milyar ton, Orta Asya bölgesindeki rezervlerin %40'ı), petrol (89 milyon ton), gaz (5 milyar ton), altın (100 milyon ton) demir (65 milyon ton) ve alüminyum (255 milyon ton). Başlıca altın sahaları Kumtor, Jeri, Makmal, İstam-Berde, Terek-Terekan ve Tald-Bulak olarak sıralanabilir.

Özbekistan yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Ülke özellikle doğal gaz, altın, gümüş, kömür, bakır, çinko, demir ve petrol yönünden geniş imkanlara sahiptir. Ülkenin en önemli doğal gaz yatakları Buhara bölgesinde bulunmaktadır.

³¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı. TİKA, Kazakistan Ülke Raporu. TİKA Yay., Ankara-1996 s. 26

³² TİKA, Ülke Profilleri, ..., s. 61

³³ Ekonomik Araştırma Merkezi, Yeniden Yapılanma Sürecinde ..., s. 410

³⁴ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk ... s.254

³⁵ TİKA, Ülke Profilleri..., s.112

Ülkenin ikinci önemli kaynağı altındır. Özbekistan'da çıkan altın 999,9 saflık oranıyla dünyanın en kaliteli altını arasında yer almaktadır. Yıllık altın üretimi 240 ton civarındadır. Bu altın üretiminden yılda yaklaşık 60-70 ton metal altın elde edilmektedir. Yine yılda 1 milyar dolar değerinde gümüş elde edilmektedir³⁶. Mevcut Altın Rezervlerinin 400 milyon tondan fazla olduğu bilinmektedir.

Tüm yukarıda söylenenlerden başka Özbekistan'da zengin çinko, kurşun, volfram, molibden, feldspat, kalsiyum flüorür, fosfat, amiyant ve kaolin yatakları mevcuttur. Muruntau Altın Madeni açık işletmelerinde yıllık üretim 50-55 ton metal altındır³⁷.

Bitki örtüsü bakımından fakir olan **Türkmenistan**, madenler yönüyle oldukça zengindir. Ülkenin işletile bilen başlıca doğal kaynakları; doğalgaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun, galyum (Gaurdak Bölgesi), bentonit (Oglanlı bölgesi), brom, iyot ve petroldür. Türkmenistan'ın yer altı kaynakları arasında çok değişik türde maden yatağı bulunmaktadır. Bunlar; kükürt, potasyum, kaya tuzları, baz ve nadir metaller, sölestin, maden suları yapı malzemeleri vb.dir.³⁸

Doğal kaynak yönünden tek-tek ele aldığımız Türk Cumhuriyetleri'nin bu konudaki durumunu topluca ifade etmek gerekirse söylenebilir ki, Türk Cumhuriyetleri doğal kaynak ve yer altı zenginlik açısından çok zengindirler. Orta Asya boşuna 'Dünyanın Kalbi' – kalbgah – olarak adlandırmamışlar. Dünyanın en kaliteli ve en fazla petrol, doğal gaz, altın, kömür, bor, uranyum, magnezyum, demir vb. yatakları Türk Cumhuriyetleri'nde bulunmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Hazar Denizi Türk Cumhuriyetleri'nin bir anlamda petrol ve doğal gaz deposu sayılabilir.

³⁶ A.g.k. s.305

³⁷ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ...**, s. 257

³⁸ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...**, s.258

Tablo 1.3: 1999 yılı, Türk Cumhuriyetleri'nde Doğal Kaynak Rezervleri (milyon ton)

	Türkiye*	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Petrol (milyon varil)	0,4	7000,0	8000,0	300,0	600,0	500,0
Doğal Gaz (trilyon feet)		30,0	65,0	0,5	66,0	101,0
Demir	4,8	233,0		65,0		
Alüminyum	0,2	96,0		255,0		
Kayatazu		1,0				
Bentonit		100,0				
Zeolit		27,7				
Dolomit		100,0				
Barit	0,1	1,4				
Kobalt		234,0				
Bakır	4,3		23,0		800,0	
Altın			285,0	100,0	400,0	
Kurşun	0,3		9,0			
Gümüş			0,02			
Magnezyum	1,7		0,01			
Titanyum			0,01			
Kaolin					7,0	
Kükürt						75,6
Potasyum Tuzu						3595,0
Mirabilit (Sodyum Sulfat)						2500,0
Bor	2,4					
Krom	1,1					

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri. Ankara 2000, verileri kullanılarak hazırlanmıştır. 2000
* T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Enstitüsü, Aylık İstatistik Bülteni, Ankara 2000,

1.2.4. Temel Ekonomik Göstergeler

Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik durumlarını konu başlıkları halinde ele almadan önce, genel durum hakkında, Türkiye ile mukayeseli olarak, aşağıdaki tabloda bilgi verilmektedir.

Tablo 1.4: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin Genel Ekonomik Durumları,
2000

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
GSYİH*	183,3	23,5	85,6	12,6	60,0	19,6
Kişi başına GSYİH (\$)	3.000,0	3.000,0	5.000	2.700	2.400	4.300
İhracat*	26,9	1,9	8,8	0,3	2,9	2,4
İthalat*	55,7	1,4	6,9	0,6	2,6	1,6
Denge*	- 28,8	0,5	1,9	-0,3	0,3	0,8
Dış Borç	109,0	1,0	12,5	1,4	3,3	2,5

* Milyar \$

Kaynak: <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/>

Tablodan da görüldüğü üzere Türkiye'den başka diğer Türk Cumhuriyetleri'nde GSYİH en düşük seviyelerdedir. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en düşük veri 12,6 milyar dolarla Kırgızistan'da, en yüksek gösterici ise Kazakistan'dadır (85,6 milyar dolar). Türkiye'de ise GSYİH 183,3 milyar dolardır. Tabii ki GSYİH'nin düşük olması kişi başına düşen verileri de etkilemektedir. Bu cumhuriyetlerde kişi başına düşen hasıla 2.400 dolarla (Özbekistan), 5.000 dolar arasında değişmektedir (Kazakistan). Türkiye'de bu veriler ise 3.000,0 dolardır. Türk Cumhuriyetleri'ndeki üretimin az olması bu cumhuriyetlerin dış ticaretine de olumsuz etki göstermektedir. Bu cumhuriyetler içerisinde dış ticaret fazlası en yüksek olan tek cumhuriyet Kazakistan'dır (12,5 milyar dolar)³⁹. Bu da Kazakistan'ın zengin yer altı kaynaklara sahip olmasından ileri gelmektedir. Toprağı değerli minerallerle zengin olan Kazakistan bu mineralleri işlemeden ihraç etmektedir. Diğer Türk Cumhuriyetleri'nde de zengin mineral yataklarının olmasına rağmen, çıkarılması ve ihracatı çeşitli nedenlerle zor duruma düşmekte ve ihracatın aşağı düşmesine neden olmaktadır. Türkiye'de son yıllarda baş gösteren krizler de sanayi üretimini kısıtlamış, ancak dış ticarete fazla etkili olmamıştır.

Aşağıdaki tabloda, Türk Cumhuriyetleri'nde GSYİH'nin sektörel dağılımı aks ettirilmiştir.

³⁹ <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/>

Tablo 1.5: GSYİH'nin Sektörel Dağılımı, 1999 (%)

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Endüstri	28,0	23,6	22,5	21,7	13,9	32,0
Tarım	13,5	21,7	8,8	34,8	28,0	26,0
İnşaat	36,6	9,4	6,0	3,1	6,9	11,0
Ulaşım, Haberleşme	v.y.	14,4	9,3	5,1	6,5	v.y.
Ticaret	15,0	5,1	17,2	12,9	9,3	31,0
Diğerleri	6,9	18,8	31,3	22,4	20,4	v.y.
Dolaylı vergiler	v.y.	7,0	4,9	v.y.	15,0	v.y.
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

- Kaynak :**
- 1 <http://www.statcom.baku-az.com>
 - 2 <http://www.tika.gov.tr>
 - 3 <http://nsc.bishkek.su/Rus/Home/analysis.html#e2>
 - 4 EIU, Country Profile, 2000, Uzbekistan
 - 5 Türkmenistan Hükümeti istatistikleri

Türk Cumhuriyetleri'nin GSYİH'sinin sektörel dağılımını incelediğimizde buradaki en yüksek payın genellikle endüstri ve tarım alanında olduğu görülmektedir. Bu da Türk Cumhuriyetleri'nin gelirinin esasen bu sektörlerden olduğunu gösteriyor. Bu cumhuriyetler içerisinde inşaat sektöründe GSYİH'da en yüksek paya sahip olan tek ülke Türkiye'dir. 1999 yılında bu oran %39 olmuştur. Türk Cumhuriyetleri arasında tarım sektörü 1999 yılında GSYİH'da en fazla yer tutan ülke Kırgızistan'dır⁴⁰. Endüstrisi GSYİH'da %32 orana sahip olan ülke ise Türkmenistan'dır. Bu açıdan bakıldığında söylemek olur ki, bu cumhuriyetlerdeki sektörler farklı gelişmişlik düzeyine sahiptirler. Bu ülkeler arasında ekonomik işbirliği kurulması taktirde aralarında güçlü bir bağ oluşturmak ve karşılıklı mal ve hizmet alış-verişinin kurulması yüksek düzeylere çıkarılabılır.

⁴⁰ <http://www.tika.gov.tr.istatistikleri>

1.2.5. Sektörel Durum

1.2.5.1. Tarım ve Hayvancılık

Türk Cumhuriyetleri'nde nüfusun önemli bir kesimi tarımda çalışmaktadır. Özbekistan'da nüfusun %30'u, Kırgızistan'da çalışan nüfusun %33'ü, Türkmenistan'da çalışan nüfusun %41.1'i tarımla uğraşmaktadır. Tarım arazilerinde özelleştirme çok az ve yavaştır. Bu ülkelerde verim de oldukça düşüktür.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde tarım teknolojisi düşüklüğü ve sulama yetersizliği gibi sebeplerden dolayı düşük verim elde edilebilmektedir. Mevcut su kaynaklarının iyi kullanılmaması ile aşırı derecede zirai ilaç ve gübre kullanımı da verim kaybının diğer sebepleridir. Bundan Başka Türkiye'deki toprak erozyonları ülkenin tarım sektörüne önemli derecede darbe vurmaktadır. Buna rağmen Türkiye de mevcut olan gelişmiş tarım teknolojisi ve bu sektöre verilen önem ülkedeki tarımın gelişme yolunda ilerlemesini sağlamaktadır.

Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da monokültürel pamuk üretimi çevreye de büyük oranda zararlı olmuştur. Özbekistan dünya pamuk üretiminde 4.üncü sıradadır. Fakat, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, pamuğun işlemeyle ilgili teknoloji bu ülkelerde kurulmadığından girdi, çıktı ve pazarlama konusunda diğer ülkelerle işbirlikleri sağlanamamıştır.

Bu ülkelerin hiç birinde modern anlamda hayvancılık yapılmamaktadır. Verimsizlik özellikle et ve süt ürünlerinde kendini göstermektedir. Yem sanayinin geliştirilmesi ve modern anlamda süt endüstrisinin oluşturulması gereklidir. Tüm Asya ülkelerinde çiftlik hayvancılığı azdır, daha çok mera hayvancılığı yaygındır. Sığır ve küçükbaş hayvancılığı ağırlığı oluşturur. Meraların tarım alanlarına dönüştürülmesiyle bu alandaki hayvancılık da daraltılmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nde 1999 yılında tarım ürünleri, et süt ve yün üretimi aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 1.6: Türk Cumhuriyetlerinde Bitkisel Tarım Ürünleri Üretimi, 1999 (Bin Ton)

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Tahıl	28750,0	1098,6	1426,0	1629,9	3406,0	1510,3
Pamuk	791,0	96,8	249,4	v.y	3700,0	1303,9
Tütün	251,0	37,1	v.y	v.y	v.y	v.y
Patates	v.y	394,1	1694,7	957,2	v.y	v.y
Sebze	v.y	877,1	1287,1	719,3	v.y	299,5
Meyve	v.y	549,0	v.y	v.y	v.y	42,5
Çay	v.y	37,1	v.y	v.y	v.y	v.y
Şeker Pancarı	16854,0	42,2	293,9	536,1	v.y	v.y
Ayçiçeği	v.y	v.y	104,3	57,9	v.y	v.y

Kaynak : 1 http://www.statcom.baku-az.com/HTML/40_.htm; 2 <http://www.tika.gov.tr>
3 <http://nsc.bishkek.su/Rus/Home/analysis.html#e2>
4 EIU, Country Profile,2000, Uzbekistan;
5.Türkmenistan Hükümet istatistikleri 2001

Tablo 1.7: Türk Cumhuriyetlerinde Hayvansal Tarım Üretimi. 1999

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Büyükbaş hayvanlar (bin adet)	11054,0	1953,2	3936,6	886,2	1395,2	88,0
Koyun, Keçi (bin adet)	38030,0	5726,1	192,9	3800,0	3264,6	6025,0
Kümes Hayvanları (milyon baş)	24,6	14,3	17,2	3,0	15,3	7,5
Atlar (bin adet)	v.y.	60,8	v.y.	349,8	v.y.	16,0
Et (Bin ton)	1548,0	52,3	626,1	339,5	472,0	132,7
Süt (bin ton)	9062,0	991,0	3507,8	1064,4	3495,0	875,8
Yumurta (milyon adet)	605,0	524,8	1516,6	193,0	1165,0	312,6
Yün (bin ton)	62,4	v.y.	21,4	11,7	v.y.	19,8

Kaynak : 1. http://www.statcom.baku-az.com/HTML/43_.htm
2. <http://www.tika.gov.tr>;
3.<http://nsc.bishkek.su/Rus/Home/analysis.html#e2>

Türkiye’de tarım sektörü GSMH’da %13.5 ve sivil istihdamda ise yaklaşık olarak %40 düzeyinde bir paya sahiptir. 1998 yılında %9.6 oranında büyüme gösteren tarım sektörü üretimi, 1999 yılında balıkçılıktaki %2.4 büyümeye karşılık çiftlik ve hayvancılıktaki %5.5 ve ormancılıktaki %4 oranlarında düşüş sonucu %5.2 oranında

gerilemiştir. 2000 yılının ilk yarısında ise, ilk üç aylık dönemde %1.1 ve ikinci üç aylık dönemde de % 2 olmak üzere %1.7 oranında üretim artışı gerçekleşmiştir⁴¹.

Türkiye’de 1999 yılında başlıca bitki ürünlerinden hububat, baklagiller, sanayi bitkileri, yağlı tohumlar, yem bitkileri, ve meyvelerde üretim azalırken yumru bitkiler ve sebzelerde artmıştır. Tarla ürünlerinden buğday ve arpada %14’ler düzeyinde üretim azalışı olurken, pirinç üretimi %7.9 artış göstermiştir. Baklagillerden mercimek ve nohut üretimleri %29.6 ve %10.4 azalırken, kuru fasulye üretimi sadece binde 4 oranında artmıştır. Bitkisel ürünlerden zeytin, yok yılı olması nedeniyle %63.6 oranında gerilerken, fındık üretimi de %8.6 oranlarında azalmış, çay üretimi ise %12 oranında artmıştır⁴².

Söz konusu ülkede 1999 yılında sığır sayısında çok aza bir artış olurken küçükbaş hayvanlardan koyun sayısında 1998 yılındaki azalma 1999 yılında %2.8 oranında bir artışa dönüşmüş; keçi mevcudundaki azalma devam etmiş ve kanatlı hayvanlar sayısı ise 1998 yılındaki %39.4 oranındaki artışın ardından 1999 yılında binde 8 gibi düşük bir artış göstermiştir.

Azerbaycan’ın 800 kilometre uzunluğundaki Hazar Denizi kıyısıyla zengin akarsularında balıkçılık ve su ürünlerinin özel bir yeri vardır. Araz-Kür nehirlerinde ve bilhassa Kür Nehrinin Hazar Denizi deltasında balıkçılık ve su ürünleri sanayi çok gelişmiştir. Hazar Denizi’nde avlanan mersin balığının yumurtası dünyaca ünlüdür. Azerbaycan, dünya havyar üretiminin % 80’ini karşılamakta ve yeni pazarlar aramaktadır⁴³.

Azerbaycan’da Kafkas dağlarının 1000-2000 metreye kadar çam ve diğer ağaçlardan oluşan bir örtüyle kaplı olmasından dolayı 100 çeşit hayvan ve 350 çeşit kuş yaşamaktadır⁴⁴.

Kazakistan’ın geniş ölçüdeki tabii mera alanları, açık mera hayvancılığına dayalı hayvansal üretimi özellikle koyunculuk üretimini ideal kılmaktadır. Kazakistan’da

⁴¹ T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık Ekonomik Rapor, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Kasım-2000 s. 39

⁴² T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık s. 39

⁴³ www.tika.gov.tr/index/az.htm

⁴⁴ Ekonomik Araştırma Merkezi, Yeniden Yapılanma Sürecinde ..., s. 415

hayvancılık daha çok, sığır ve küçükbaş hayvan ağırlıklıdır. Küçükbaş hayvancılık koyun ve keçi ağırlıklı olup, gelişme potansiyeli ve ihraç imkanı bulunmamaktadır.

Kırgızistan'da tarım ve toprak reformlarının yürütülmesi ile, tarım alanındaki düşüşü durdurmak mümkün oldu ve tarım ürünlerinin üretiminde bir kalkınma olduğu gözlenmiştir. Kırgızistan'da tarım alanındaki yeniden yapılanmanın iyi yönetilmesi sayesinde kullanışsız ve hacimce büyük olan işletmelerin yerine, küçük ama tam kapasitede çalışan özel müteşebbisler gelmiştir. Bunun sonucu olarak, 1999 senesinde tarım sektörü GSYİH'nın %34,8'sini oluşturmuştur⁴⁵.

Tarım arazisinin özelleştirilmesi, pamuğa bağımlılığın azaltılması ve gıda sektöründe kendine yetebilirliğin sağlanması resmi politika olarak kabul edilmiştir.

Pamuk ihracatı kamuya ait ihracat firmaları aracılığıyla yapılmaktadır. 50.000 tonun üzerindeki ihracatın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması zorunludur⁴⁶.

Tablodan görüldüğü gibi, Özbekistan pamuk üretiminde dünyada üçüncü olduğu gibi, tahıl üretiminde de Türk Cumhuriyetleri'nden ileridedir. Ama Özbekistan'ın tarım sanayisi yalnız buğday ve pamuk üzerine yoğunlaşmıştır. Bu da SSCB hükümetinin bir politikası olmuş ve halen reform ve yapılanmalar tam yapılmadığı için Özbekistan tarımında diğer ürünlere yer ayrılmamış, ya da çok az ayrılmıştır. Tablodan anlaşıldığı üzere, sanki, Türk Cumhuriyetleri tarım ürünlerini aralarında paylaşmış, hangisinin hangi ürünü ne kadar üretmesi ve diğer Cumhuriyetleri bu ürünlerle temin etmesi (durum böyle olmasa da) konusunda anlaşmışlardır. Bu Cumhuriyetler aralarında birlik kurabilseler tarım sektöründe kendi kendilerine yetmiş olacaklar. Artı Türkiye gibi tarım ülkesi olan ve gelişmiş teknolojiye sahip bir müttefikin olması Türk Cumhuriyetlerinde tarıma yönelik gelişmeleri olumlu yönde etkileyecektir.

Türkmenistan ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir. Net Maddi Üretim %35'i tarımdan elde edilirken, çalışan nüfusun %41'i de tarım ve hayvancılık kesiminde istihdam edilmektedir.

⁴⁵ nsc.bishkek.su/rus/Home/analysis.html#e2

⁴⁶ www.tika.gov.tr/index/oz.htm

Hayvansal ürünler üretiminde, kırmızı et üretimindeki azalma, beyaz et ve yumurta üretimlerindeki artış eğilimi 1999 yılında da devam etmiştir. Kırmızı et üretimi %2.6 oranında azalırken beyaz et üretimi %9.8 ve yumurta üretimi %4.3 oranlarında artmıştır. 2000 yılında beyaz et, süt ve yumurta üretiminde artış, kırmızı et üretiminde ise azalma olmuştur.

Toplam yüzölçümünün %75'i çöllerle kaplı olan Türkmenistan'da tarıma elverişli alan sadece %3'tür. Bitki örtüsünü devedikeni, palin ve çalılıklar oluşturur⁴⁷.

Tahıl üretimi düşük toprak kalitesi, verimsiz sulama sistemleri, elverişsiz iklim ve geniş toprakların tuzlanması sonucunu doğuran yoğun üretimden yıllardır olumsuz etkilenmiştir. Hükümetin su fiyatlarını, su kullanımını rasyonelleştirecek şekilde serbest bırakması halinde, sorunun kısmen de olsa çözümlenebileceği düşünülmektedir⁴⁸.

Türk Cumhuriyetleri deki tarım sektörünü bir bütün olarak ele aldığımızda şunlar söylenebilir. Türk Cumhuriyetleri'nde GSYİH'nın sektörel dağılımında tarım kesimi müşterekken, en büyük paya sahip bulunmakta, bunun dışındaki sektörler farklılıklar göstermektedir. Bunun başlıca nedeni yıllar boyunca SSCB döneminde Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde tarıma dayalı bir ekonomi politikası yürütülmüştür. Bu cumhuriyetlerin tarımında en önemli yeri tahıl (37,8 milyon ton) ve pamuk (6,2 milyon ton) üretimi almaktadır. Tarım ürünleri arasında yer alan ve günümüzde tüketimi en yüksek düzeyde olan tütün yalnız Türkiye ve Azerbaycan'da üretilmektedir. Bu ülkelerde Tütün işleme ve sigara fabrikaları mevcuttur. Türk Cumhuriyetleri arasında şeker pancarı üretiminde önde giden ülke Türkiye'dir. Burada 1999 yılında üretilen pancar miktarı 16,9 milyon tondur. Cumhuriyetler içerisinde en az pancar üretimi (42,2 bin ton) Azerbaycan'da bulunmaktadır. Bunun ana nedeni Azerbaycan'da şeker fabrikasının bulunmamasıdır. Azerbaycan üretilen ihraç ettiği şeker pancarı yerine kesme şeker ve toz şekeri ithal etmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nde 1999 yılında toplam 17,7 milyon ton şeker pancarı üretilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri hakkında elde edilen verilerden görüldüğü gibi, burada hayvancılık büyük ölçüde gelişmiştir. Bunun sebeplerinden biri de bu cumhuriyetlerde

⁴⁷ Ekonomik Araştırma Merkezi, *Yeniden Yapılanma Sürecinde ...*, s. 331.

⁴⁸ www.tika.gov.tr/index/tr.htm

geniş mera alanlarının ve sulu arazilerin bol olmasıdır. Türk Cumhuriyetleri'nde toplam büyükbaş hayvan sayısı 19,3 milyon baş, koyun ve keçi adedi ise 56,9 milyon baştır. Türk Cumhuriyetleri'nde kümes hayvanlarının yetiştirilmesi ve yumurta üretimi büyük ölçüde yaygınlaşmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nde 1999 yılında olan kümes hayvanları sayısı 81,9 milyon baş, üretilen yumurta miktarı ise 4,3 milyar adettir.

Türk Cumhuriyetleri'nde yıllık et üretimi 3,2 milyon ton, süt üretimi ise 19,0 milyon tondur. Bunlardan başka Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde en yüksek kalitede yün ve deri, Azerbaycan'da ise havyar üretimi yapılmaktadır.

1.2.5.2. Sanayi

Türk Cumhuriyetleri'nin hepsinde ortak olarak görülen sorunlardan bir tanesi küçük ve orta işletmelerin çoğunun demode olması veya işletilmediği için kapatılmak zorunda kalınmasıdır. Yedek parça ve malzeme yetersizliği sorunu da vardır. Yeterli bir teknoloji transferinin olmayışı, sermaye ve girişimci sınıf eksikliği gibi nedenlerle yatırımların yapılmaması, bu ülkelerdeki üretimin artmasını engellemektedir.

Türkiye'de GSMH'nın yaklaşık %28'ini oluşturan sanayi üretimi 1998 yılında son çeyrekteki daralmanın olumsuz katkısıyla ancak %1.8 oranında bir artış göstermiştir. Bu gerileme 1999 yılının ilk çeyreğinde de devam ettikten sonra ikinci çeyrekte yerini ılımlı bir artışa bırakmıştır. Ancak yaşanan depremlerin ve ekonomik krizin etkisiyle üçüncü üç aylık dönemde daralma tekrar başlamış ve sonuçta yıllık bazda %5.1 oranında gerileme kaydedilmiştir.

Sanayi sektörünün alt sektörü imalat sanayii katma değerinde 1998 yılında binde 9 artış görülürken 1999 yılında %5.7 oranında gerileme kaydedilmiştir. 2000 yılında ise ilk çeyrekteki %2.4 ve ikinci çeyrekteki %4.4 oranlarındaki genişleme sonucu ilk yarıda %3.5 büyüme sağlanmıştır⁴⁹.

İmalat sanayi üretim endeksi 1999 yılında kamu sektöründe %4.9 ve özel sektörde %4.1 oranındaki daralmalar sonucu toplamda %4.2 oranında gerileme göstermiştir.

⁴⁹ T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık Ekons. 42

2000 yılının ilk çeyreğinde en yüksek üretim artışı %49.2 ile taşıt araçları karoseri imalatında görülmüş, bunu %38.8 ile radyo, TV teçhizatı ve cihazları üretimi ve %22.2 ile kimyasal madde ürünleri imalatı izlemiştir⁵⁰.

Azerbaycan zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip olması nedeniyle makine ve metal imal sanayi daha çok petrol-gaz ekipmanları üzerine gelişme göstermiştir. Bu sanayi kapsamında; petrol makinaları, elektroteknik cihazlar, elektriksiz makinaları, iş makinaları, takım tezgahları, tarım makinaları, otomobil, elektronik cihazlar ve radyo üretimi yer almaktadır⁵¹. Makine imal sanayisinin ikinci büyük sahası olan elektroteknik sanayinin en büyük fabrikası "Bakü Elektrik Dökme" fabrikasıdır. Ayrıca Bakü'de gemi sanayi ile ilgili büyük fabrikalar vardır. Kimya sanayinin toplam sanayi üretimi içerisindeki payı % 7'dir. Kimya sanayinin en büyük merkezleri Bakü ve Sumgayıt'tır. Kimya sanayi; Petro-Kimya Sanayi, Gübre Sanayi, Tarımsal Savaşım Araçları, Sentetik Reçine, Lif ve Plastik Madde, Boya, Sabun, Deterjan ve Kozmetik Sanayi, Lastik Sanayi, Plastik Mamuller Sanayi gibi alt başlıklar altında toplanmıştır. Sektörün üretimi lastik sanayi üretimi dışında genellikle tüketimi karşılamakta ve önemli ölçüde ihracat yapılabilmektedir.

Azerbaycan'dan çıkarılan petrol ve madenlerin büyük çoğunluğu ülke dışında işlenmektedir. Ülkede üretilen sanayi mallarının %80'i hammadde ve yarı mamul şeklindedir. Nüfusun %12,3'ü sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Azerbaycan'daki sanayii: Ağır Sanayi (Yakıt-enerji, metalürji, makine imal, kimya, orman ürünleri, yapı malzemeleri), Hafif Sanayi (Dokumacılık, dikiş, deri-kürk, kundura vb.) ve Gıda Sanayi oluşturmaktadır. Gıda ve içki sanayi Azerbaycan sanayi üretiminin %38,6'sını oluşturmaktadır. . Toplam sanayi üretiminde %24'lük bir paya sahip olan hafif sanayide, tekstil, halı, deri ürünleri, oyuncak, mobilya ve bisiklet başlıca üretim kollarıdır.

Kazakistan sanayii, doğal kaynakların çıkarılıp işlenmesi ile makine üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır. En büyük alt sektör 1996 yılı itibarıyla sanayi üretiminin %26,4'ünü ve toplam ihracatın %33'ünü oluşturan petrol sektörüdür. İkinci en büyük

⁵⁰ T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık s. 45

⁵¹ www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/Azer.htm#iliskiler

sektör ise, yine 1996 itibarıyla sanayi üretiminin %22,5'ini ve toplam ihracatın %30,6'sını oluşturan metalürji sektörüdür. 1996 yılında toplam endüstriyel üretimin %64'ünü oluşturan ağır sanayi, 1995 yılında bu oranı %85'e yükseltirken, hafif sanayi sektörü, bağımsızlıktan bu yana sürekli daralmaktadır. 1990 yılında toplam endüstriyel üretimin %15,6'sını oluşturan hafif sanayinin payı 1996'da %2,4'e düşmüştür. Madencilik ve petrol alanlarında 1996-1997 yılları içinde kaydedilen iyileşmeler ise, artan yabancı yatırıma bağlı olmuştur. 1997 yılında en fazla büyüme gösteren sektörler, demir metalürjisi (%24), doğal gaz üretimi (%20), demir dışı metal üretimi (%15) ve petrol üretimi (%11) olurken, en fazla küçülen sektörler; kimyasal ve petro kimyasal işleme (%34), makine üretimi (%30) ve işlenmiş petrol ürünleri (%15-20) olmuştur⁵².

Kazakistan sanayisinde imalat, madencilik ve enerji en önemli sektörleri oluştururken, demir dışı ve demir metalürjisi, kimya ve petro kimya, makine inşası ve inşaat malzemeleri ile hafif sanayi önemli alt sektörler olarak dikkat çekmektedir. Kazakistan'da biri batıda, ikisi doğuda olmak üzere üç petrol rafinerisi olmasına rağmen, ülkeyi boydan boya geçen bir boru hattı olmadığı için, batıdaki petrol yataklarından elde edilen petrol doğudaki rafinerilere ulaştırılamamaktadır. Kazakistan'da temel faaliyet kolları, petrol rafinerileri, motoryağı, dizel yakıt, uçak benzini, fuel oil, asfalt yağı, araba lastiği, kauçuk, krom bileşenleri vb. olan 30'dan fazla büyük devlet fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca fosfat cevherinin işlenmesi, sarı fosfor, yapay gübre ve deterjan üretimi için büyük kompleksler bulunmaktadır⁵³.

Kazakistan, en büyük traktör üreticisi ve ihracatçısı olmasına rağmen, biçerdöver konusunda diğer Cumhuriyetlere bağlıdır. Kazakistan'da başlıca faaliyet kolları petrol rafinasyonu, motor petrolü, dizel benzin, uçak benzini ve zift üretimi olan 30'dan fazla teşebbüs vardır. Bunun yanı sıra, araba lastiği, kauçuk, plastik, krom bileşikleri, sodyum hidroksit ve diğer kimyasal ürünleri üreten girişimler de mevcuttur. Kazakistan'da asbest, radyatör ve konvektör, çimento, oluklu asbest borusu, çatı kaplama malzemesi vb. inşaat malzemeleri üretilmektedir⁵⁴.

⁵² www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/kazak.htm

⁵³ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ..., s. 224

⁵⁴ www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/kazak.htm

Büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan **Kırgızistan**'da özellikle hafif sanayi ve mikro elektrik sanayi gelişmiştir. Başlıca sanayi malları elektrik motorları, pres makinaları, metal kesici ekipmanlar, otomobil yedek parçası, tel, kablo, demir dışı metaller, tıbbi ekipmanlar, çimento, inşaat malzemeleri, ütü, fırın, teyp, ipek, pamuk ve yün ipliği, deri ve deriden mamul mallar, plastik mallar vb.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde sanayi sektörü, diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine göre daha gelişmiştir. Bu ülkede kurulu sanayi dalları; ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayiinden oluşmaktadır. Yakıt, enerji, metalürji, makine, kimya, orman ürünleri ve yapı malzemeleri sanayileri ağır sanayii oluşturmaktadır. Ağır sanayi toplam sanayi içinde oldukça yüksek oranda üretimi gerçekleştirmektedir.

Özbekistan'ın sınai tesisleri daha çok Taşkent, Semerkant, Buhara ve Fergana bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Cumhuriyette 1800'den fazla fabrika ve üretim tesisi mevcuttur. Büyük ölçekli sınai tesislerinin en önemlileri: Bekabad'da bulunan metalürji tesisi, Özbek Altın tesisleri, "Hidroliiz" kimya tesisleri, makine imal tesisleri yanında önemli ölçekte prefabrik konut üretim tesisleri ve pamuk işleme tesisleri şeklinde sıralanabilir⁵⁵.

Özbekistan'ın sanayi üretiminin %35'ini oluşturan hafif sanayi; dokumacılık, dikiş, deri-kürk, ayakkabı ve gıda sanayiini içermektedir. Pamuk, tekstil ve ipek endüstrisinde yoğun yenileştirme çalışmaları devam etmektedir. 127 şirketiyle ülkenin en geniş hafif sanayi firması Uzlegprom; ipek, pamuk, yün ve deri ürünleri üzerine çalışmaktadır.

Türkmenistan'da sanayi büyük ölçüde pamuğun işlenmesine ve enerji kaynaklarının işletilmesine bağlıdır. Ülkede biri (Türkmenbaşı) Krasnoıvodsk rafinerisi, diğeri Çarçöv rafinerisi olmak üzere iki adet önemli rafineri bulunmaktadır. Ülkede sayıları hızlı bir şekilde artan tekstil fabrikalarının üretimi, toplam sanayi üretiminin üçte birini oluşturmaktadır. Son yıllarda; kimyasal gübre, şülfirik asit, amonyak, deterjan ve diğer kimya tesisleriyle birlikte petrol işleme ve elektrik üretimine yönelik büyük kapasiteli yatırımların sayısında artış kaydedilmiştir. Çarçöv'de süperfosfat

⁵⁵ Ekonomik Araştırma Merkezi **Yeniden Yapılanma Sürecinde ...**, s. 306

fabrikası, Karaboğaz Göl bölgesinde mirabilite, Guardak'ta sülfür, Çeleken yarımadasında iyot ve bromin fabrikaları vardır. Petrol ve doğalgaz üretimi sanayi için büyük bir potansiyeldir. Türkmenistan'da küçük sanayiye; mermercilik, anahtar, kilit, kasa imalatı, her tür kazan imalatı, tarımsal ilaçlama ekipmanı imalatı, tarım ilaçları üretimi, akü, deterjan üretimi, su filtresi imalatı, bisküvi makineleri imalatı ve başka imalat alanları örnek olarak verilebilir.

SSCB döneminde uygulanan merkezi planlama stratejileri çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri bir tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüş ve kendi sanayisini kuramamıştır. Mevcut sanayi tesisleri eski teknolojiye sahip, verimliliği düşük tesislerdir. Mali kaynakların kıtlığı ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) devletleri ile eskiden mevcut olan, sonradan dağılmış ekonomik ilişkilerin sıkı olmaması nedeniyle gerekli hammaddelerin elde edilemeyişi ve teknoloji yetersizliğinden Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde bir çok sanayi tesisleri kapanmak zorunda kalmıştır. Çalışır durumda olan tesisleri ise Azerbaycan'da petro-kimya, makine ve metal imal sanayileri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde altın üretimi, yer altı kaynakların işletilmesi, pamuk işletme tesisleri, makine yapımı tesisleri, örme, deri, konfeksiyon sanayileridir. Son yıllarda Türk Cumhuriyetleri'nde Gıda sanayisinde önemli artışlar görülmüştür.

Son yıllarda ağır ekonomik kriz geçirmesine rağmen Türkiye, Türk Cumhuriyetleri arasında sanayisi daha gelişmiş, sanayi teknolojisi ise daha ileri düzeydedir.

Türk Cumhuriyetleri'nde sanayi 4 ayrı kola ayrılmıştır. Bunlar Ağır sanayi, Hafif Sanayi, Kimya Sanayisi ve Gıda sanayisidir. Bu sanayi kollarını şunları içermektedir;

Ağır Sanayi – Yakıt-enerji, metalürji, makine imal, kimya, yapı malzemeleri, iş makinaları, inşaat malzemeleri, takım tezgahları, tarım makinaları, otomobil vb.;

Hafif Sanayi – Dokumacılık ve tekstil, ipek, pamuk ve yün ipliği, halı, deri ürünleri, oyuncak, mobilya, bisiklet, elektronik cihazlar ve radyo üretimi, orman ürünleri vb.;

Petro-Kimya Sanayi – gübre sanayi, tarımsal savaşım araçları, sentetik reçine, lif ve plastik madde, boya, sabun, deterjan ve kozmetik sanayi, lastik sanayi, plastik mamuller vb.

Gıda Sanayii – yiyecek ve içecek üretimi gibi alt başlıklar altında toplanmıştır.

1.2.5.3. Madencilik

Türk Cumhuriyetlerinin hepsi yeraltı kaynakları bakımından zengindir, ama yeraltı kaynaklarının işletilmesinde yetersizdirler. Birçok maden ya açılmamış ya da kapatılmıştır. Madenlerin çıkartılmasında hala eski teknoloji kullanılmaktadır. Bu ülkelerin hepsi hammadde ihracatçısı olduğu için gelirlerinin önemli bir kısmı bu alandan sağlanmaktadır. Madenler ulusal mülkiyet sayıldığı için özelleştirme yoktur.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri eski SSCB'nin bakır ihtiyacının %76'sını, kromun %90.4, uranyumun %90'ı, kurşun ve çinkonun %86'sı, bizmutun tamamı, fosforun %90'ı altın üretiminin büyük bir çoğunluğunu üretmekteydi⁵⁶.

Türkiye'de Madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değeri 1998 yılında %9.6 artarken 1999 yılında yüzde 7.5 daralmıştır. 2000 yılında da bu daralma azalmakla beraber devam etmiş ve sektörün katma değeri ilk yarıda %1 oranında gerilemiştir.

DİE'nin madencilik sanayii üretim endeksine göre 1998 yılında %11.2 oranında büyüme kaydeden madencilik sektörü üretimi, 1999 yılında bir önceki yıla göre %9.9 oranında gerilemiştir. Bu gerilemede özel sektör madencilik üretim endeksinde görülen %27.4 oranındaki düşüş belirleyici rol oynamıştır. Alt sektörler itibariyle birinci dönemde kömür madenciliği üretimi %7 artış kaydederken ham petrol, metal cevheri ve diğer madencilik ürünleri sırasıyla %6.7, %17.4 ve %18.4 oranlarında gerilemiştir. İkinci çeyrekte ise kömür ve ham petrol üretimleri sırasıyla %11.9 ve %8 gerilerken metal cevheri ve diğer madencilik ürünleri üretimi 13.3 ve %9.2 oranlarında artış göstermiştir.

⁵⁶ ZAIM Sabahattin, *Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması*, Nil yayınları İstanbul 1998, s. 20.

Azerbaycan, en büyük yer altı zenginliğinin petrol olmasını yanısıra önemli metalik ve endüstriyel madenlere sahiptir. Başlıca kaynaklar kurşun, çinko, bakır, demir, barit, alümit, kobalt, mermer, siyanit ve kaya tuzudur. Ayrıca altın, gümüş, uranyum gibi değerli madenler de bulunmaktadır. Ülkenin en büyük yeraltı zenginliği petroldür. 1999 yılında, toplamdaki payı % 33.5 olan madencilik endüstrisi, temel olarak petrol ve gaz üretimindeki artışın sonucunda yıllık % 20 büyüme göstermiştir.

Azerbaycan'da demir rezervlerinin 200 - 250 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ülkede 350 adet rezervi belirlenmiş, işletmeye hazır maden yatağı vardır. Özellikle bentonit, zeolit maden sahalar mevcuttur. Kaya tuzu rezervleri 1 milyon ton mertebesindedir⁵⁷. Nahçıvan'da gümüş yatağı vardır. Ülkede 250'den fazla mermer, kireçtaşı, mıcır çakıl yatakları vardır. Bunların %40'ı çalıştırılmaktadır⁵⁸.

Kazakistan dünyanın en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ülkelerden birisidir. Mendel'in Periyodik Tablosu'ndaki tüm madenler mevcuttur. Kazakistan rezervleri tungstende dünya birincisi, kromda ve manganezde dünya ikincisi, molibden ve fosfatta dünya dördüncüsüdür. Demir dışı madencilikte oldukça iyi ve demirde BDT ülkelerinin rezervlerinin 1/10'na sahiptir. Kromda BDT ülkelerinin %85'ni oluşturur. Borda dünyada Türkiye ve ABD'den sonra üçüncü sıradadır. Bakır üretiminde dünyada 7. Sıradadır. Ayrıca bu ülkede önemli miktarda kömür rezervleri de bulunmaktadır⁵⁹.

Kırgızistan'da 115 çeşit mineral yatağı ve cevher ortaya çıkarıldı. Hammadde kaynak stoklarında binden fazla endüstriyel yatak ve cevher çukurları olmakla birlikte 17.000'den fazla doğal mineral hammadde ocağı mevcuttur⁶⁰.

Özbekistan %99,99 avarında altın madenlerine sahiptir. Yılda 60-70 tonluk üretimiyle dünyanın 10 büyük altın üreticisi arasındadır. 800 milyon ton olduğu tahmin edilen bakır rezervleri vardır. Ayrıca eski SSCB'nin kaoulen yataklarının %42'sine sahiptir⁶¹.

⁵⁷ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ..., s. 252

⁵⁸ A.g.k. 252

⁵⁹ TİKA, Kazakistan Ülke Raporu 1995, ss.21-24

⁶⁰ TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu 1999, s. 51

⁶¹ TİKA, Özbekistan Ülke Raporu 1999, s.19.

Türkmenistan'ın işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğal gaz, sodyum sulfat, krom, kurşun, galyum brom, iyot ve petroldür. Türkmenistan'ın yer altı kaynakları arasında çok değişik türde maden yatağı bulunmaktadır. Bunlar kükürt, potasyum, kaya tuzları vb.dir.

Türkmenistan'da ayrıca kurşun- çinko yatakları, altın yatağı, civa ve polimetal yatakları mevcuttur. Fakat şu anda bu yatakların işletilmesi için mali kaynaklara ihtiyaç bulunmaktadır⁶².

1.2.5.4. İnşaat

Türk Cumhuriyetlerinde inşaat sektörü de gelişmiştir. İnşaat sektörüne yabancı sermayenin fazla olması dikkat çekmektedir.

Türkiye'de 1999 yılında kullanma izni alınan yapılarda 1998 yılına göre değerinde %36.6 oranında artış gerçekleşirken toplam inşaat alanında %8.7 ve yapı sayısında %5.5 oranlarında düşüş kaydedilmiştir.

Ülkede 1999 yılında yapı ruhsatı alınan yapıların değerinde 1998 yılına göre %18.4 oranında artış olurken, toplam inşaat alanında %20.1 ve yapı sayısında %20.7 oranında azalma gerçekleştirilmiştir. 2000 yılının ilk yarısı sonunda ise geçen yılın aynı dönemine göre değerinde %17.9, inşaat alanında %44 ve yapı sayısında da % 50.2 oranlarında azalma görülmüştür⁶³.

Azerbaycan'da inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı 1997'de % 11.7, 1998'de % 10.5 ve 1999'da %9.4 olmuştur. Bu dönemde 64.9 bin m²'lik inşaat işleri yapılmış olup, bunun %98'i özel sektöre aittir. Bu dönemde 220 okul binası tamamlanmıştır. Boru hatları inşası, Azerbaycan sanayii için modern tesislerin kurulması, yeniden yapılanma ve restorasyon projeleri ve özellikle, turizm-eğlence sektörü için oteller, restoranlar ve çeşitli tesisler inşası inşaat sektöründe önemli yatırım fırsatlarıdır.

⁶² DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ..., s. 258

⁶³ T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık ... s. 60

Kazakistan'da inşaat sektörü yabancı yatırımcılara cazip gelen bir sektördür. Yabancı şirketlerle kurulmuş 153 teşebbüs ortaklığının yanı sıra yüzde 100 yabancı sermayeli 102 şirket vardır. Sektördeki endüstri şirketlerinin çoğunun yönetimi yabancılara geçmiştir⁶⁴. Kazakistan'ın inşaat sanayiindeki teşebbüs ve örgütlerin hemen hepsi, devlet özelleştirme programı uyarınca özelleştirilmiş bulunmaktadır. Ülkenin genel ekonomik durumu kuşkusuz inşaat sektörünü de etkilemiştir. Bu etki, sektörün GSYİH içindeki 1990 yılında yüzde 12 olan payının 1997 yılında yüzde 4.2'ye düşmesinden de bellidir. Aynı zaman aralığında inşaat malzemeleri sektörünün payı da yüzde 5.6'dan yüzde 2.2'ye düşmüştür. Mamafih, sektöre yapılan yatırımların çokluğunun bu trendi tersine çevirmesi beklenmektedir⁶⁵.

Kırgızistan'da inşaat sektörü 1999 senesinde GSMH'nin %5'ini teşkil etmiştir. 1990'lı yıllarda Kumtor altın madeni inşaatı bu sektördeki büyümeyi ilerletmiş, ancak 1997'de inşaatın tamamlanmasıyla ve 1998 yılındaki finansal krizden dolayı inşaat sektörü duraklama devresine girmiştir. Devlet ve uluslararası kredilerle finansmanı sağlanan kuzey-güney anayolunun yenilenmesi ve Kaşkar otoyolunun yapımı sektöre hareketlilik kazandırmıştır.

Özbekistan'da 1999 yılında müteahhitlik hizmetlerindeki projeleri 18 Firma üstlenmiş, toplam proje sayısı ise 47 adet olmuştur. Söz konusu projelerin bedeli 1,5 milyar dolar civarında olmuştur⁶⁶.

Türkmenistan'da Haziran 2000'in başındaki verilere göre, toplam değeri 3.6 milyar ABD doları civarında olan 118 inşaat projesi uygulamaya başlanmıştır. 22 ülkeden 70'den fazla şirketin üstlenicisi olduğu bu projelerin yüzde 60'ı Türk, Alman, İtalyan ve İran şirketlerince yürütülmektedir. Ülkede yapımı süren pek çok inşaat, hükümetin dış borçla veya Döviz Rezervi Fonu aracılığıyla finanse etmekte olduğu prestij projeleridir. Konut mevcudu, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi yetersiz kalmasına rağmen, konut yapımı için fazla bütçe ayıramamaktadır.

⁶⁴ TİKA, **Ülke Profilleri...**, s.70.

⁶⁵ www.tika.gov.tr/index/kz.htm

⁶⁶ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...**, s 158

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde inşaat sektörlerine yabancı firmaların ilgisi büyüktür. Bu Cumhuriyetlerde Türkiyeli müteahhitler çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bu cumhuriyetlerde toplam olarak yaklaşık 1000 civarında Türkiye Cumhuriyetinden giden müteahhit firması faaliyettedir. Söz konusu cumhuriyetlerin GSYİH da inşaat sektörünün payı %5 ila %11 arasında değişmektedir. Türk Cumhuriyetleri içerisinde GSYİH'da inşaat sektörünün payı yüksek (%36,0) olan tek cumhuriyet Türkiye'dir.

1.2.5.5. Ulaştırma ve Haberleşme

Türkiye Cumhuriyeti'nde Karayollarının uzunluğu toplam 382.397 km'dir. Devlet demiryolları ana hattı toplam uzunluğu ise 8.682 km ve 2251 km tali hattı vardır.

1999 verilerine göre Türkiye'de toplam 118 havaalanı ve 2 de helikopter alanı vardır⁶⁷.

Türkiye Cumhuriyetinde iletişim sektörü de ilerlemiştir. 1998 verilerine göre 17 244.000 telefon numarası hattı mevcuttur. GSM telefon numaraları ise 3.200.000'i aşkındır. Türkiye'de Türkcell, Telsim ve Aria GSM telefon operatörü faaliyettedir.

Azerbaycan'ın açık denizlere ulaşan 8 karayolu bağlantısı vardır. Bunlar; Gürcistan üzerinden Karadeniz'e, Rusya üzerinden Karadeniz'e ve İran üzerinden Basra Körfezine ulaşan yollardır. Azerbaycan'ın karayollarının toplam uzunluğu 34.700 km'dir ve bu karayollarının bakıma ihtiyacı bulunmaktadır. Azerbaycan ve Hazar'a kıyı devletler arasında doğrudan ve düzenli deniz seferleri yapılmaktadır.

Deniz yolu ile, Orta Asya ülkeleri, İran ve Rusya ile yolcu ve yük taşımacılığı yürütülmektedir. Bakü, Nahçıvan ve Gence'de tamirat ve yenilemeye ihtiyacı olan uluslararası havaalanları bulunmaktadır. Bakü şehir merkezinde THY, Lufthansa ve British Airways'e ait ofisler bulunmaktadır.

Ülkede haberleşme altyapısı oldukça zayıftır. Telefon şebekesine bağlı toplam 670 000 abone bulunmaktadır. 160.000 kişinin resmi olarak hat beklemesine rağmen,

⁶⁷ www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/tr.html

tahminler toplam talebin 400.000 kişi olduğu yönündedir. Azerbaycan'da ayrıca 2 GSM operatörü de bulunmaktadır.

Kazakistan ekonomisinin işleminde ulaştırma kritik önem taşımaktadır. Kazakistan ulaştırma sisteminin temelini demiryolları oluşturmaktadır. Kazakistan Demiryolları 13.600 km'dir. Bu yolun 5.500 km'si çift hatlı, 4.000 km'si ise elektrikli'dir⁶⁸.

1993 yılında kurulan Kazakistan Havayolları 1996 yılında iflas etmiştir. Daha sonra kurulan Air Kazakistan ise mevcut filonun %80'ini elden çıkarıp yeni uçaklar almayı planlamaktadır. Bunun yansıra hükümet de belli başlı havaalanlarının işletmesini yabancı şirketlere vermeyi düşünmektedir. Halen Almatı Havaalanı'nın yönetimini Alman Lufthansa yürütmektedir.

Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne çıkışı ve Don-Volga kanalı ile Karadeniz'e ulaşımı vardır. Ayrıca petrol ve gaz boru hattı Rusya'ya uzanmaktadır. Özbekistan Kazakistan üzerinden Çin'e bağlanmaktadır. Taşkent Orta Asya'nın hava ulaştırma merkezi durumundadır. Yine Özbekistan demiryolu ile Baltık limanlarına ulaşabilmekte; ithalat-ihracat işlemlerini gerçekleştirebilmektedir.

Kazakistan'ın telefon sistemi, genel olarak az gelişmiş olan bölge içinde, en kötü durumda olanlardan biridir. Kazakistan'ın eski de olsa oldukça gelişmiş bir ulaşım şebekesi ve kalifiye ulaşım personeli mevcuttur. Ancak, bu sistem daha da fazla geliştirilmeye muhtaçtır.

Kırgızistan'da ulaşım altyapısının temeli karayollarıdır. Ülkenin dağlık coğrafyası nedeniyle diğer BDT ülkelerindeki demiryolu taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı ağırlıktadır. Uluslararası nitelikte olmamakla birlikte, ulaşım ağı Bişkek etrafında yoğunlaşmıştır. 21.000 km'lik karayolu ağının %50'si bakımsız durumdadır. Şehir içi ve şehirlerarası karayollarının uzunluğu 25 bin km'yi aşmaktadır. Yolcu taşımacılığının %87'si, yük taşımacılığının %94'ü karayolu ile yapılmaktadır.

⁶⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı. TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**. 1996, s. 26

Ülkenin dış dünya ile bağlantısı Türk Telekomun kurduğu 2.500 hat kapasiteli uydu telefon sistemi ve diğer ülkelerin kurduğu benzeri sistemlerle sağlanmaktadır. Haberleşme ağı ülke genelinde halen yaygınlaştırılmamıştır.

Özbekistan'da toplam kara yolunun uzunluğu 84.400 km ve demiryolu uzunluğu 3.655km'dir. Özbekistan'da yayınlanan Uzreport haberinde, 2001 yılı başlarında hizmete açılan Uçkuduk-Misken-Sultanuizdak demiryolunun Özbekistan'a 16,1 milyon dolar gelir kazandırdığı belirtilmiştir. Daha önce Türkmenistan topraklarından geçen hat, sınır içerisine çekilmişti.

Taşkent Orta Asya'nın havayolu ulaştırması merkezidir. Ülkede, Taşkent de dahil olmak üzere 8 sivil havaalanı mevcuttur.

Türkmenistan'da Akdeniz ve Baltık Denizi limanları arasındaki nehir – deniz bağlantıları için açılmış Hazar Denizi Türkmenbaşı (Krasnovodsk) Limanı Orta Asya'da bulunan en önemli limanlardan biridir. Bakü ve Türkmenbaşı arasında düzenli feribot seferleri bulunmaktadır. Türkmenistan'da yollar modern olmamakla birlikte, çoğunluğunu Türk firmalarının gerçekleştirdiği rehabilitasyon çalışmaları sonucu 1996 yılında Türkmenistan karayollarının % 81'i onarılmıştır. 1996 yılı içinde yolcu taşımacılığı için kurulan firmalar, Türkiye'dekine benzer bir yapılanma içine girmişlerdir. Ülkede toplam 24.000 km karayolu ve 2.187 km de demiryolu vardır. 2000 yılı itibariyle bir dizi altyapı projesinin inşaatına başlanmıştır. Bunlar arasında başkent Aşkabat'tan Daşoğuz'a uzanan ve 2006 yılında tamamlanması öngörülen bir demiryolu ve yine başkent Aşkabat'tan Hazar Denizi, Mary ve Daşoğuz'a uzanan otoyollara ilişkin projeler mevcuttur⁶⁹.

Türkmenistan'da telekomünikasyon sistemi az gelişmiştir ve bu sektöre fazla yatırım yapılmamaktadır. 1998 yılında 1000 kişi başına 82.2 ana hat vardı. Hükümet'in 2000-2010 yılları arasında uygulayacağı ekonomik politikaların bir parçası olarak, bu sektör için iddialı kalkınma planları yapılmaktadır.

Pazar ekonomisine geçişle birlikte, yeterli bilgi akışı sağlamakta güçlük çeken Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri telekomünikasyon konusunda altyapı

⁶⁹ www.tika.gov.tr/index/tr.htm

çalışmalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle eskimiş olan hatlarını yenilemeye, hat sayısını arttırmaya ve de dijital teknolojiyi transfer etmeye ihtiyaçları vardır. Bu cumhuriyetlerin ihtiyaçlarını rasyonel, bağımsız, dünya ulaşım sistemine entegre olmuş ve ülkenin açık denizlere erişimini sağlayacak bir ulaşım şebekesinin yaratılması; mevcut demiryolları, karayolları, suyolları, limanlar, havalimanları ve hava seyrüsefer komplekslerinin modernleştirilmesi; demiryolu ulaşımı için kendi fabrikalarını ve tamirhanelerin kurulması; modern iletişim araçları üreten bir endüstrinin kurulması; modern bir telekomünikasyon sisteminin kurulması ve ulaşım ve iletişim kompleksi için kontrol sistemini ve yasal temeli geliştirilmesi olarak sıralayabiliriz⁷⁰.

1.2.5.6. Enerji (Petrol, Doğal Gaz, Elektrik)

Hazar bölgesinin ispatlanmış 32,5 milyar varil petrol ve 337 trilyon c.f. doğal gaz rezervi olduğu bilinmektedir. 2010 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın toplam petrol ihracatının günde 2,3 milyon varile ulaşması beklenmektedir. Bu ihracatta çok önemli bir rol oynayacak olan Bakü-Ceyhan petrol Boru hattının güzergahı Türkiye ile ilgili bölge ülkeleri arasında 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır⁷¹.

Tablo 1.8: Azerbaycan Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Petrol Ve Doğal Gaz Rezervleri Ve Dünyadaki Rezerv Payları (1999)

ÜLKELER	Petrol Milyar Varil	Doğal Gaz Trilyon feet	Petrol Dünya Rezerv %'si	Doğal Gaz Dünya rezerv %'si
Türkiye	0,4	v.y.	0,1	v.y.
Azerbaycan	7	30	0,7	0,6
Kazakistan	8	65	0,8	1,3
Kırgızistan	0,3	0,5	-	-
Özbekistan	0,6	66	0,1	1,3
Türkmenistan	0,5	101	0,1	1,9
T C. Toplamı	16,8	262,5	1,8	5,1

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri. Ankara 2000 s. 189

⁷⁰ TİKA, Ülke Profilleri ..., s. 69

⁷¹ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ..., s. 258

Tablo 1.9: Türk Cumhuriyetleri'nin Petrol Ve Doğal Gaz Üretimleri Ve Dünyadaki Üretim Payları (1999)

ÜLKELER	Petrol X 1000Varil/gün	Doğal Gaz Milyar feet/yıl	Petrol Dünya Üretim %'si	Doğal Gaz Dünya Üretim %'si
Türkiye	8,1	v.y.	0,1	v.y.
Azerbaycan	288,0	212,0	0,3	0,2
Kazakistan	540,0	268,0	0,7	0,3
Kırgızistan	2,0	-	-	-
Özbekistan	180,0	589,0	0,2	0,7
Türkmenistan	131,0	469,0	0,2	0,5
T C. Toplamı	1 149,1	1 538,0	1,5	1,7

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri. Ankara 2000 s. 189

1.2.5.6.1. Petrol

Birinci enerji kaynakları içinde önemli bir yeri ve geniş kullanım alanı olan petrolün Türkiye'de bugün için ispatlanmış kalan üretilebilir rezerv miktarı 43.1 milyon ton civarındadır. Ham petrol üretiminde yıllar itibariyle görülen azalma, 1999 yılında da devam etmiş, 1998 yılında 3.224.000 ton olan toplam üretim, 1999 yılında %8.8 oranında gerileyerek 2.940.000 ton olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında rafinelerde işlenen ham petrol ise bir önceki yıla göre %18.3 azalma ile 26.163.000 ton olmuştur.

2000 yılı Ocak-Haziran döneminde 1.369.000 ton ham petrol üretimi gerçekleştirilirken rafinelerde 11.283.000 ton ham petrol işlenmiştir.

Azerbaycan'ın petrol üretimi bağımsızlığına kavuştuktan sonra önemli oranda düşmüştür. 1988'den bu yana yılda ortalama %5 küçülme gerçekleşmiş ve rafineler kapasitesinin çok altında çalışmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın petrol sahalarının çoğu Hazar Denizinde yer almaktadır ve bu sahaların en büyüğü Güneşli Petrol sahasıdır.

1999 yılı sonuna kadar Azerbaycan'ın ekonomik yapısı için son derece önem taşıyan petrol kaynaklarının tahmini petrol rezervi 2-3 milyar ton ve bu rezervin istihracı ve işletilmesi için gerekli olan yatırım miktarı 50 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. 2010 yılında petrol ihracatının günde 1 milyon varil, 20 yıl içinde ise günde 2 milyon varil olacağı beklenmektedir.

1999 yılında, 13.8 milyon ton petrol üretilmiştir (276,800 varil/gün), bu miktarın büyük bir kısmı (üretim % 89'u) kıydan uzak alanlardan gelmiştir. 2000 yılı Ocak – Mayıs döneminde petrol üretimi yıllık % 7.1 artışla 5.93 milyon tona ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde gaz üretimi 2.4 milyar metreküp olmuş ve yıllık % 2.2 düşüş göstermiştir.

Türk Cumhuriyetleri içerisinde en zengin petrol yataklarına sahip olan ülkelerden birisi de **Kazakistan**'dır. Kazakistan 2000 yılı içerisinde günlük petrol üretimini 800.000 varilin üzerine çıkarmayı hedeflemiştir.

Kazakistan'da başlıca enerji kaynakları ise kömür, doğal gaz, ve petroldür. Ülke petrol ve doğal gaz üretimi açısından 1993 yılında dünyada 23. sıradaydı. Kazakistan'ın 160 bölgesinde toplam 2,1 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır. Hazar denizindeki yataklarla birlikte bu rakam 4,5 milyar tona ulaşmaktadır. 1995 yılında ürettiği 20,63 milyon ton petrolün 10,6 milyon tonunu ihraç etmiştir⁷².

Kırgızistan'da 7 petrol ve 2 petrol/gaz sahası mevcuttur. Ülkenin karmaşık ve zor jeolojik yapısı nedeniyle petrol rezervi ve üretim yetersizdir. Enerji tüketiminin %11'i petrole dayalıdır.

Orta Asya Cumhuriyetleri içinde petrol üretimini artıran tek ülke **Özbekistan**'dır⁷³. 1992 yılında günlük üretim 66.000 varil iken bugün üretim yaklaşık 180.000 varile yükselmiştir. Bukharo-Khivin bölgesindeki Kokdumalak Sahası'nda ülkenin petrol üretiminin %70'i gerçekleştirilmektedir. 1999-2000 yılları için Aral Denizi ve çeşitli sahalarda arama çalışmaları planlanmaktadır. Petrol sektöründe en büyük sorun dünya pazarlarına taşıma için petrol boru hattının olmamasıdır. Mevcut tek bir boru hattı sadece Rusya'nın Omsk Şehrinden Özbek rafinerilerine bağlanmıştır⁷⁴.

Türkmenistan'da 1998 yılı içerisinde günlük petrol üretimi 131.000 varile ulaşmıştır⁷⁵. Ülke bulunan petrol rezervlerinin 1.1 milyar ton (1.7 milyar varil) olduğu tahmin edilmektedir. Bugün yıllık üretim ortalama 5 milyon ton düzeyindedir. Ham

⁷² DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...**, s 252

⁷³ **A.g.k.** s. 201

⁷⁴ www.tika.gov.tr/index/oz.htm

⁷⁵ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri...**, s. 228

petrol, yıllık kapasitesi 5.5 milyon ton olan Türkmenbaşı rafinerisinde işlem görmektedir. 1999 yılı ham petrol üretimi 7,4 milyon tona ulaşmıştır⁷⁶.

1.2.5.6.2. Doğal Gaz

Türkiye’de doğalgaz üretimi gerçekleştirilmediğinden doğal gaz ihtiyacı dışarıdan ithal edilerek karşılanmaktadır. Türkiye’deki doğal gaz tüketimi 1999 yılında 13,0 milyon m³ civarında olmuştur.

Geçmiş yıllarda Azerbaycan, doğal gaz ihtiyacını karşılamak için dışarıdan doğal gaz ithal ediyordu. Azerbaycan’ın milli gaz şirketi olan Azerigaz, artık gaz ithalatı yapmayacakları kararını aldı ve ihtiyaçlarını karşılamak için Hazar Denizi’ndeki gaz sahalarını rehabilite etme ve geliştirme çalışmalarını başlattı. Azerbaycan’ın gaz üretimi yakın zamanlarda keşfedilen Nahçıvan sahasından yapılmaktadır. Bu sahanın yaklaşık gaz rezervi 900 milyar metreküp dür. Gelecek 10 yıl içerisinde yıllık gaz üretiminin 1 trilyon metreküpü geçeceği belirtilmektedir⁷⁷. Azerbaycan’da gaz üretimi daha yavaş artmakta, petrol üretimi ise bağımsızlık sonrasında en üst noktasına ulaşmaktadır.

Kazakistan’ın 65 trilyon feet ispatlanmış gaz rezervi mevcuttur. Bu rezervin %40’dan fazlası Kuzey Batı Kazakistan’daki Karaçaganak Sahasındadır. Karaçaganak Sahası’nın geliştirilmesi ve işletilmesi için 1997 yılında uluslar arası konsorsiyum oluşturulmuştur. Sahanın sıvı gaz üretimi 2006 yılında günlük 300.000 varil olacaktır. Gaz üretimi ise yılda 883 milyar feet olacaktır⁷⁸. Kazakistan’da 1,7 trilyon metre küp doğalgaz rezervi bulunmakta olup, bu miktarın Hazar denizindeki yataklarla birlikte 5,9 trilyon metre küp’e ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Doğal gaz üretiminden Kırgızistan ihtiyacının çok az bir kısmı karşılanmaktadır. İhtiyacın büyük bir kısmı Türkmenistan ve Özbekistan’dan ithal edilmektedir.

⁷⁶ www.tika.gov.tr/index/tr.htm

⁷⁷ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ..., s. 193

⁷⁸ A.g.k., s. 196

Özbekistan'daki enerji tüketiminin %27.6'sı doğalgaz kaynaklıdır. Doğal Gaz üretiminde de giderek artış sağlanmaktadır. 1992 yılında 1,5 trilyon cf olan yıllık üretim, 1998 yılı sonunda yıllık üretim 589 milyar feet olmuştur⁷⁹. Ülkenin gaz üretiminin %60'ı bu bölgeden sağlanmaktadır. Çoğu gaz yapıları Güneydoğu Özbekistan'daki 12 yapı üzerinde yoğunlaşmıştır. Rusya'ya yapılan gaz ihracatının 113 trilyon feet'e çıkarılması için 1999 yılında bir anlaşma imzalanmıştır⁸⁰.

Türkmenistan yaklaşık 100 trilyon feet küp ispatlanmış doğal gaz rezervine sahiptir. Dünyanın üçüncü büyük gaz üreticisidir. Ayrıca bu ülkenin Hazar Havzasında çok zengin petrol rezervlerine de sahip olduğu bilinmektedir. Türkmenistan doğal gazının pazarlanmasında şimdilik Rusya'ya bağımlıdır. 1997 de tamamlanan Türkmenistan - İran gaz boru hattının kapasitesi yılda sadece 4 milyon m³'dür. Bağımsızlıktan bu yana gaz üretimi 100 milyar m³'lerden, 15 milyar m³'e gerileyen Türkmenistan, 1999 yılında 22,9 milyar m³ gaz üretmeyi başarmıştır.

1.2.5.6.3. Elektrik Enerjisi

Önemli bir hidrolik potansiyele sahip olan **Türkiye**'nin, bu enerji potansiyelinin bugün için 123.1 milyar kWh'ı ekonomik bulunmaktadır. Ülkede elektrik enerjisi üretiminde hidrolik ve termik enerji kaynakları kullanımı ağırlıkta olup elektrik enerjisi kurulu gücü 1999 yılı itibariyle 26 117 MW'a ulaşmıştır. Bunun 15 580 MW'ı termik, 10 537 MW'ı hidrolik enerjiden oluşmaktadır. Ülkede elektrik enerjisi üretiminde hidrolik ve termik enerji kaynakları kullanımı ağırlıkta olup elektrik enerjisi kurulu gücü 1999 yılı itibariyle 26 117 MW'a ulaşmıştır. Bunun 15 580 MW'ı termik, 10 537 MW'ı hidrolik enerjiden oluşmaktadır.

Azerbaycan'da elektrik enerjisinin %90'ı termal elektrik istasyonlarında, %10'u ise, hidroelektrik istasyonlarda üretilmektedir. Teknoloji ve ekipmanlar aşınmış ve eskidir. Üretim kaybı giderek yükselmektedir. Üretim kaybı, toplam üretimin yaklaşık %15'idir⁸¹.

⁷⁹ TİKA, *Ülke Profilleri ...*, s. 145

⁸⁰ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ...*, s. 201

⁸¹ www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/Azer.htm#iliskiler

2001 yılı Ocak-Eylül dönemi içerisinde "Azenerji" müesseselerinde elektrik enerjisi hasılatı, bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında %5,2 artarak, 13 milyar 841,9 milyon kW/h olmuştur. Dönem içerisinde elektrik enerjisi hasılatı ısı elektrik santrallerinde 12 milyar 924,8 milyon kW/h (artış %7,8), su elektrik santrallerinde ise 917,1 kW/h (azalma %22,8) olmuştur⁸².

Kazakistan'ın elektrik enerjisi sektörü çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Bugünkü elektrik bağlantı şebekesi Sovyetler Birliği dönemindeki yayılım ve dağıtım sistemi ile çalışmakta olup, bu sistemde ayrı-ayrı dağıtım ağına bölünmüştür. Birinci dağıtım ağı Kuzey batı ve Kuzeyde, ikincisi ise Orta Asya Dağıtım ağı Güneydedir.

Kazakistan kendi ihtiyacı için yeterli miktarda elektrik enerjisi üretmesine rağmen, dağıtım ağının ayrılması nedeniyle; 1997 yılında 1,7 milyar KW saat enerjisi ihraç ederken, 8,4 milyar KW saat enerjisi de ithal etmek zorunda kalmıştır⁸³.

Kırgızistan'ın elektrik enerjisi üretim potansiyeli ihtiyaçlarını karşılamaya yeterlidir. 20 elektrik üretim tesisinden 18 tanesi su ile çalışmaktadır. Ülkede hidroelektrik enerji üretimi için oldukça büyük potansiyel mevcuttur. Ancak yabancı yatırımcılara ihtiyaç vardır. Hidroelektrik enerjinin geliştirilmesi Kırgızistan'ın öncelikleri arasındadır. Ülkede 18 hidroelektrik santrali ve 2 termal santral bulunmaktadır. Ayrıca 2010 yılına kadar 6,800 MW gücünde bir hidroelektrik santralinin inşasının tamamlanması planlanmaktadır.

Özbekistan Kırgızistan'dan sonra Orta Asya Cumhuriyetleri arasında ikinci büyük elektrik enerjisi ihraç eden ülkedir. 1997 yılı içerisinde; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve diğer ülkelere 5,7 milyar kw saat elektrik enerjisi ihracı yapılmıştır. Elektrik enerjisi potansiyeli 1,7 Gigawatts (GW)'dır. İlave yeni ünitelerin yapılması ve rehabilitasyon ile bu miktar 4 GW daha artırılabilecektir. En geniş gaz enerji santralleri Syr Darya ve Navoi Santralleridir. Bu iki santral üretilen kapasitesinin 1/3'ünü kapsamaktadır. İki kömür santrali ise Angren yakınlarındadır. İlave olarak 25 adet hidroelektrik santral ile, ülke ihtiyacının %15'i karşılanmaktadır. Yeni projelerle ülkenin enerji üretiminin artırılmasına çalışılmaktadır.

⁸² <http://www.tika.gov.tr/menu/148/avdos.htm#4>

⁸³ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ...**, s. 198

Türkmenistan'daki elektrik üretimi, 4 santralden elde edilmektedir. İki termik, iki hidroelektrik santral bulunmaktadır. Yıllık üretim 12 milyar kw/h civarında gerçekleşmekte, üretimin % 40'ı diğer BDT ülkelerine ve Afganistan'a ihraç edilmektedir.

1.2.5.6.4. Nükleer Enerji ve Uranyum

Türk Cumhuriyetleri içerisinde Nükleer Enerji Güç Reaktörü ve nükleer enerji madenleri Kazakistan ve Özbekistan dışında hiçbir ülkede bulunmamaktadır.

Büyük uranyum kaynaklarına sahip olan **Kazakistan**'ın Dünya uranyum üretiminde Kazakistan'ın Hazar denizi kıyısında 70 MW gücünde olan ve su arıtılmasında da kullanılan, işletme halinde bir nükleer Güç Reaktörü bulunmaktadır. Büyük uranyum kaynaklarına sahip olan **Özbekistan**'ın Dünya uranyum üretiminde önemli bir payı bulunmaktadır. Dünya uranyum kaynakları sıralamasında Kazakistan 858.000 tonU ile 1. Sırada, Özbekistan 225.000 tonU ile 7. Sırada, Rusya ise 300.000 tonU ile 5. Sırada yer almakta; dünya uranyum üretiminde ise Kanada %29 ile 1. Sırayı, Nijerya %9 ile 2. Sırayı, Rusya %8 ile 3. Sırayı alırken, bu ülkeleri %7 ile Özbekistan ve Kazakistan izlemekte ve ürettiği uranyum batılı ülkeler tarafından pazarlanmaktadır⁸⁴.

1.2.5.6.5. Kömür

Birincil enerji kaynaklarından olan taşkömürün **Türkiye**'deki bilinen toplam rezervi 1.124.000.000 tondur.

DPT'nin verilerine göre, satılabilir taşkömürü üretimi 1998 yılında 3.142.000 ton, 1999 yılında ise 3.024.000 ton olarak gerçekleşmiş olup 2000 yılında taşkömürü üretiminin 2 milyon ton olması beklenmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilere göre 1998 yılında 14.979.000 tona gerileyen taşkömürü tüketimi 1999 yılında da 13.000.272.000 tona gerilemiştir. 2000 yılında taşkömürü tüketiminin 21.748.000 ton olmuştur.

⁸⁴ A.g.k., s. 215

Azerbaycan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri'nde kömür rezervlerinin olmaması nedeniyle araştırmamızın bu bölümünde adı geçen ülkelere yer verilmemiştir.

Kazakistan Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla kömür üreten, tüketen ve ihraç eden ülkedir. Ülkenin kömür madenleri; Karaganda ve Ekibastuz Basenleri'ndedir. Kazakistan 1991-1998 yılları arasında birincil enerji üretiminin yarısından fazlası kömür sayesinde gerçekleştirilmiştir. Kazakistan yılda Rusya'ya 16, Ukrayna'ya ise 6 milyon ton kömür ihraç etmektedir.

Enerji Bakanlığı verilerine göre, Kazakistan'da toplam kömür rezervleri 113 milyar tonu aşmaktadır. 2005 yılına doğru kömür üretiminin 97.7 milyon tona ulaşacağı tahmin ediliyor. Bunun 30 milyonu ihraç edilebilir durumdadır. Toplantıda, ülke petrol rezervlerinin 2,2 milyar ton ve doğal gaz rezervlerinin 2 trilyon metreküp olduğu bildirildi.

Kırgızistan, kömür ihtiyacının 2/3'ünü kendi kaynaklarından karşılamaktadır. Son yıllarda kömür işleme maliyetlerinin artması ve işletme araçlarındaki problemler nedeniyle üretim oldukça düşmüştür. 1990 yılında 3.7 milyon ton olan kömür üretimi 1998 yılında kömür üretimi 2.8 milyon tona düşmüştür. Ülke enerji tüketiminin %14.1'i kömüre dayalıdır⁸⁵.

Özbekistan'da yılda yaklaşık 3,5 milyon ton kömür üretilmektedir. Ülkenin kömür rezervleri Angren, Baisun ve Shargun yataklarındadır. Shargun kömür madeninin işletmesi de modernize edilerek üretiminin 200.000 tona çıkarılması planlanmıştır. Böylece, Özbekistan'ın en kısa sürede kömür ihraç eden ülke konumuna getirilmesi bekleniyor.

1.3. Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen arkasından Türkiye'nin bu Cumhuriyetlere yönelik etkili politikalar geliştirdiğini, kapsamlı programları ardı arkasına uygulamaya geçirdiğini kabul etmek doğru olur. Türkiye'nin yeterliliğini değerlendirirken konuyu sadece Türkiye -Türk Cumhuriyetleri ve Türk

⁸⁵ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...**, s 200

Cumhuriyetleri'nin kendi içindeki ilişkileri bakımından değerlendirmenin gerçek politikayla bağdaşmadığını öncelikle görmek gerekmektedir. Zira Sovyetlerin dağılması karşısında değişen dünya dengeleri sadece Türkiye'yi değil, dünyanın önemli güçlerini ve ülkelerini de yeni konumlara itmiştir. Bir başka ifadeyle Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıkları sonrasında sadece Türkiye'nin değil, bütün dünyanın yakın ilgisini çekmiştir.

Tezimizin bu kısmında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkileri sektörler üzere inceleyeceğiz.

1.3.1. Dış Yatırımlar

Türk Cumhuriyetleri'nin serbest pazar ekonomisine geçmeleriyle birlikte, dış yatırımların da önünü açılmaya başlamışlardır. Türkiye firmaları da doğrudan dış yatırımlarda bulunarak veya ortaklıklar yoluyla Türk Cumhuriyetleri'nde önemli yatırımlar yapmaya başlamışlardır.

Halen Azerbaycan'da sınai tesis inşası, sınai yatırımlar, kimya-petrokimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji, gıda vb. sınai dallarında faaliyet gösteren yaklaşık 1200 Türkiye firması vardır. Kazakistan'da ise yaklaşık 150 Türk firması, otel, iş merkezi, konut, hastane gibi tesislerin inşaatı, telekomünikasyon, gıda, tuğla, çelik, bakır gibi sanayi konularında faaliyet göstermektedir. Kırgızistan'da yine benzer alanlarda faaliyet gösteren 200 Türk firması bulunmaktadır. Özbekistan'da ise Türk yatırımcılar otoyol, havaalanı, otel ve fabrika yapımı gibi daha ziyade müteahhitlik hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. Şu anda Özbekistan'da faaliyet gösteren 100 Türk firması vardır. Türkmenistan'da bulunan 300 Türkiyeli firma da diğerlerinde olduğu gibi genellikle müteahhitlik hizmetinde bulunmaktadır. 1992-2000 yılları arasında Türk Cumhuriyetleri'nde faaliyet gösteren Türk firması sayısı 2000'e yaklaşmaktadır⁸⁶.

⁸⁶ ÖZTÜRK Mustafa, *Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış, Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Alfa Yay., İstanbul 1999, s. 282

1.3.2. Bankacılık

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki bankacılık ilişkilerini geliştirmek amacıyla Türkiye Merkez Bankası Türk Cumhuriyetleri Merkez Bankaları ile muhabirlik ilişkisi tesis etmiştir. İMKB öncülüğünde 1995 yılında Avrasya Borsalar Federasyonu kurulmuştur. Federasyonun Türk Cumhuriyetleri de dahil olmak üzere 22 üyesi mevcuttur.

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1993 yılında, Azerbaycan'da %46lık katılımıyla Azerbaycan-Turkish Commercial Bank, Kazakistan'da %94 payla Kazakistan-Ziraat International Bank, Özbekistan ve Türkmenistan'da %50 şerlik hisselerle Uzbekistan-Turk ve Turkmenistan-Turkish Commercial Bank'larını kurmuştur. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri'nde Koç Bank, Demirbankın katılımlarıyla müşterek bankalar kurulmuştur⁸⁷.

1.3.3. Maliye

Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı ile Türk Cumhuriyetleri Maliye Bakanlıkları arasında üst düzey yöneticiler ve uzmanlar düzeyinde çok yönlü temaslar yapılmış, çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları imzalanmış, bu ülkelere yönelik müşavirlik hizmetleri verilmiş, eğitim programları düzenlenmiştir.

1.3.4. Krediler

Türk Eximbank, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik kredi, garanti ve sigorta programları geliştirmişlerdir. Türk Eximbank'ın Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik kredileri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

⁸⁷ TİKA, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik ve Ticari İlişkiler. Avrasya Etüdlere Dergisi, Ankara, Yaz 2001, s.95

Tablo 1.10: Türk Eximbankın Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Kredileri
(milyon\$)

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Toplam
İhracat Kredisi	100,0	55,7	37,5	125,0	75,0	393,2
Proje Kredisi	150,0	184,3	37,5	250,0	88,3	710,1
Toplam	250,0	240,0	75,0	375,0	163,3	1103,3

Kaynak: TİKA, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik ve Ticari İlişkiler. Avrasya Etüdüleri Dergisi, verileri kullanılarak hazırlanmıştır. 2000

Türk Eximbank kısa vadeli ihracat kredi sigortası ile ihracatçı firmaların bir yıl içerisinde gerçekleştirecekleri, bir yıla kadar vadeli işlemleri teminat altına almaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan'a yapılan 1.901.000 \$, Kazakistan'a yapılan 1.529.892 \$, Kırgızistan'a yapılan 6.740 \$, Özbekistan'a yapılan 15.000 \$ ve Türkmenistan'a yapılan 1.128.681 ABD \$ tutarında ihracat sigorta teminatı altına alınmıştır.

1.3.5. Sanayi

Türkiye sanayileşme yolunda sanayi hammaddelerine giderek artan miktarda ihtiyaç duyan ülke konumundadır. Türkiye ihtiyaç duyduğu sanayi hammaddelerini Türk Cumhuriyetleri'nden sağlamaktadır. Bu da Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliğinin oluşmasını olumlu yönde etkilemektedir.

Türkiye küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgeleri modelleriyle küçük sanayinin gelişmesi konusunda önemli bir mesafe kat etmiş, çok değerli birikimlere sahip olmuştur. Türkiye küçük sanayinin gelişimi konusunda edinmiş olduğu birikimleri Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarını takiben bu ülkelere aktarmaya başlamıştır.

1.3.6. Tarım

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin pamuk, buğday, arpa gibi mono kültür tarımsal üretimlerinden ithal etmekte, bu ülkelere muhtelif gıda maddeleri ihraç etmekte, bir taraftan da bu ülkelerde tarımsal üretimin veriminin ve tarımsal üretimin

çeşitliliğinin artırılması için çaba göstermektedir. Örneğin, yumurta ve tavuk eti ihtiyacının büyük bölümünü Rusya, Kazakistan ve Çin'den ithalat yaparak karşılayan Kırgızistan'ın bu ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) tarım projesi çerçevesinde mevcut tavuk çiftliklerinin kapasitelerinin artırılması öngörülmektedir. Bu kapsamda Bişkek yakınlarında bulunan bir tavuk çiftliğinin kapasitesinin artırılmasına destek verilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Anılan projede, kapasite artımında Türk malı anaç ve civcivler kullanılacak ve cins olarak yaygınlaştırılacaktır.

1.3.7. Enerji

Türk Cumhuriyetleri petrol ve doğal gaz ürünleri bakımından zengin ülkelerdir. Türkiye Türkmenistan doğal gazının ve Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin Türkiye üzerinden Batı pazarlarına taşınmasını arzu etmektedir. 30 milyon m³/yıl taşıma kapasiteli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ve 45 milyon ton/yıl taşıma kapasiteli Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi gerek Türkiye, gerekse Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan için son derece önem taşımaktadır. Ayrıca, Türk Cumhuriyetleri petrol ve doğal gaz üretim ve işleme tesisleri ve boru hatları yapım ve onarım işleri bakımından da müteahhitlik sektörü için önemli iş adamları oluşturmaktadır.

Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı (TPAO) Azerbaycan'da 1993 yılında kurulan Uluslararası Petrol şirketleri Konsorsiyumunun %6,75, Şah Deniz Projesinde %9, Kurdaş Projesinde %5 ve Alov Projesinde %10 hisseye sahiptir.

Kazakistan'da 1993 yılında kurulan Kazak-Türk Munay Şirketinde TPAO %49 hisseye sahiptir. TPAO Türkmenistan'da da 1993 yılından beri petroş ve doğal gaz arama ve üretimi için teknik çalışmalar yürütmektedir. Ancak bu çalışmalardan henüz bir sonuç alınmamıştır.

Türk Cumhuriyetleri SSCB döneminde gizli tutulan nükleer enerji kaynaklarıyla da pek çok ülkenin dikkatini çekmektedir. Halen Kazakistan'da 1 güç ve 3 araştırma reaktörü, Özbekistan'da ise 1 araştırma reaktörü bulunmaktadır. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) 1997 yılında Türk Cumhuriyetleri ile nükleer enerji alanında işbirliği

yapmak için çalışmalara başlamış ve 1998 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile, 1999 yılında da Azerbaycan ile “Nükleer Enerjinin Barışçıl Uygulanma Alanında İşbirliği” protokolleri imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

1.3.8. Haberleşme Ve Ulaştırma

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki posta ilişkileri uluslararası posta mevzuatı kararları çerçevesinde sürdürülmektedir. Türkiye'nin Posta Telefon Telgraf (PTT) Türk Cumhuriyetleri'ne 2500'er hatlık sayısal telefon santralleri tesis ederek bu ülkelerin Türkiye ve diğer ülkelerle telekomünikasyonlarını sağlamış ve televizyon yayınlarının Türk Cumhuriyetleri'nde seyredilme imkanı ortaya çıkmıştır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında hava ulaştırması düzenlenen karşılıklı seferlerle sürdürülmektedir. Türkiye'nin Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile İran üzerinden geçen demiryolu bağlantısı vardır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında uluslararası karayolu taşımacılığı anlaşmaları imzalanmış ve kara ulaştırması karşılıklı olarak verilen taşıt kotalarına bağlı olarak yürütülmektedir.

1.3.9. Ticari İlişkiler

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerine bakıldığında, ticari hacimlerin bu ülkelerin bağımsızlıklarını takiben giderek artan yüksek değerlere ulaştığı, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden daha ziyade hammadde ithalatı yaptığı ve bu ülkelere mamul maddeler ihraç ettiği görülmektedir. Bu ihracat ithalat rakamları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1.11: Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı (milyon \$)

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Toplam
1998	239,73	116,14	20,28	82,12	119,45	567,72
1999	248,05	96,59	23,19	99,13	106,92	573,58
2000	327,16	214,30	41,51	156,18	95,81	834,96

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık Ekonomik Rapor, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Kasım-2000

Tablo 1.12: Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı (milyon \$)

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Toplam
1998	50,34	253,66	6,77	96,20	41,99	448,96
1999	44,00	295,91	2,77	47,47	67,02	457,17
2000	95,60	346,34	2,31	85,79	97,80	627,84

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı. 2000 Yıllık Ekonomik Rapor, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Kasım-2000

Toplam olarak, Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri'ne 1998 yılında 567,72 milyon dolar olan ihracatı, 2000 yılında 834,96 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde ithalatı ise 1998 yılında 448,96, 2000 yılında ise 627,84 milyon dolara çıkmıştır. Toplam hacim olarak 1998 yılında 1016,68 milyon dolar olan ticaret hacmi 2000 yılında 1462,8 milyon dolara yükselmiştir. Bu da Cumhuriyetler arasındaki ilişkilerin sıkı bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatındaki en önemli ürünler şeker ve şeker mamulleri, makineler ve cihazlar, hayvansal ve bitkisel yağlardır. Kazakistan'a olan ihracat ise halı, kağıt ve karton, plastik ve plastikten eşya, demir ve demirden eşya vb. Türkiye'nin Kırgızistan'a başlıca ihracat malları halılar, elektrikli makine ve cihazlar, mobilyalardan oluşmaktadır. Özbekistan'a olan ihracattaki ilk sırayı motorlu taşıtlar almakta, onu sırasıyla halılar ve diğer dokumalar, kağıt karton izlemektedir. Türkiye Türkmenistan'a da aynı malları ihraç etmektedir. Bunlara temizlik malzemeleri, çelikten eşya, motorlu kara taşıtları eklenebilir.

Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri'nden ithal ettiği mamullerin başında az önce bahsettiğimiz gibi sınai hammaddeleri, mineral maddeler ve metaller gelmektedir.

1.4. Türk Cumhuriyetleri'nin AB ve Diğer Ülkelerle Ekonomik İlişkileri

Türkiye- Avrupa Birliği (AB) ilişkileri Helsinki sonrasında giderek hızlanan bir trend içine girmiştir. 3 yıllık bir aradan sonra 11 Nisan 2000 günü Lüksemburg'da yapılan Ortaklık Konseyi bu bağlamda önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ortaklık Konseyinde önümüzdeki dönem ile ilgili önemli kararlar alınmıştır.

Tarama sürecini gerçekleştirmek üzere Ortaklık Komitesine bağlı 8 alt komite kurulmuştur. AB, diğer adaylar için olduğu gibi, Türkiye bakımından da Topluluk müktesebatını oluşturan 31 alanı 8 alt komiteye bölüştürmüştür. Tarama süreci Haziran ayında başlamıştır. Bu amaçla Ortaklık Komitesi alt komitelerin çalışma usullerini belirlemiştir.

11 Nisan 2000 tarihli Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde, taraflar arasında hizmetler ve kamu alımlarının serbestleştirilmesi için müzakerelere başlanması yönünde bir karar alınmıştır. Bu çerçevede, ilk tur görüşmeler 17-18 Ekim 2000 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiş ve ağırlıklı olarak araştırmacı bir mahiyette cereyan etmiştir. Görüşmelere, 18-19 Ocak 2001 tarihlerinde devam edilmiştir.

Azerbaycan'ın dış politika yönelimlerinde başta ABD ve İngiltere olmak üzere Avrupa ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bunda batı güvenlik sistemlerine dahil olma kaygıları, Yukarı Karabağ sorununda bu ülkelerin desteğini alabilme isteği, bu ülkelerdeki Ermeni lobilerinin faaliyetlerini dengeleme çabaları yer almaktadır. Yine bu çerçevede Avrupa Konseyi gibi kuruluşlara üye olma, uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile ilişkilerini güçlendirme gayretleri Azeri dış politikasının öncelikleri arasında yer almaktadır.

Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerine genel olarak baktığımızda görürüz ki, 1999 yılında 222.5 milyon ABD doları olan cari hesap açığı, 2000 yılının ilk çeyreğinde 79 milyon ABD Dolarına düşmüştür. İlk çeyrekteki daha düşük cari hesap açığı 1999 yılında cari hesap açığında gerçekleşen büyük azalmanın takipçisidir. 1998 yılında 1.36 milyar ABD Doları (GSYİH'nin % 33.1'i) olan cari hesap açığı 1999 yılında % 56 azalarak 599.7 milyon Dolara (GSYİH'nin % 15i) düşmüştür. 1999 cari hesap açığı ABD Doları cinsinden 1995'ten, GSYİH'nin yüzdesi olarak ise 1994'ten bu yana elde edilen en düşük değerdir.

Azerbaycan'da ticaretin güçlendirilmesi için, petrol sektöründe üretimin arttırılmasına, BDT ülkeleri arasındaki ticaretin yeniden canlandırılmasına ve yeni pazarlar oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Bu kapsamda iki ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmaktadır. Azerbaycan'da ticaretin güçlendirilmesi için, petrol sektöründe üretimin arttırılmasına, BDT ülkeleri arasındaki ticaretin yeniden

canlandırılmasına ve yeni pazarlar oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Bu kapsamda iki ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmaktadır.

1996 yılında Azerbaycan'ın müessese ve teşkilatları dünyanın 76 ülkesi ile dış ticaret yapmışlardır. Gerçekleştirilen ithal-ihraç işlemlerinin toplam hacmi 1.592 milyon \$ olup, ithalatı 960.6 milyon \$, ihracatı ise 631.2 milyon \$'dır. 1995 yılına oranla dış ticaret %31 nispetinde artış göstermiştir. Bu artış ağırlıklı olarak ithalatın payına düşmektedir.

Dış ticaretin %68.7'si (240.9 milyon \$), ihracın %70.9'u (124.7 milyon \$), ithalin %66.6'sı (110.2 milyon \$) dövizle gerçekleştirilmiştir. Dış ticaretin %50'den fazlası BDT dışı ülkelerle gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerden Azerbaycan'a 100.7 milyon \$'lık ithalat, 108.7 milyon \$'lık da ihracat yapılmıştır. Azerbaycan'ın dış ticaretinin en çok olduğu ülkeler Türkiye, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya, Hong-Kong, İsveç ve ABD'dir.

Devletin dış ekonomik ilişkileri geliştirme temelinde **Kazakistan Cumhuriyeti'nin** sosyo-ekonomik gelişiminde dengeyi sağlayabilmek amacıyla hükümet, bazı düzenlemeleri de hayata geçirmiştir. Bunlar; dış ekonomik faaliyette bulunanların sicile kaydedilmesi, devlet sınırlarından geçen her türlü malın deklare edilmesi, ihracat ve ithalat sisteminin düzenlenmesidir.

Kazakistan ticaretinin % 64'ü Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle mal mübadelesi şeklinde tezahür etmektedir. Ülkenin ticari partnerleri arasında Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan bulunmaktadır. Avrupa ile yapılan ticaret % 22'dir. Bu bölgedeki partnerler ise Almanya, Hollanda, İsviçre ve İngiltere'dir. Asya ile ticaret % 13 olup çoğu mal mübadelesi şeklindedir. En iyi partnerler ise Çin, Güney Kore ve Türkiye'dir. Ülkenin ihracatının % 36'sı demir-çelik, % 12'si yiyecek ve hammaddeler, % 32'si mineraller ve % 11'i kimyasal maddelerdir.

Kazakistan, Türk cumhuriyetleri arasında uluslararası şirketlerin en çok yatırım yaptığı ülkedir. 1993-1996 döneminde ülkeye 3,5 milyar \$ yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Bu yatırımların %54'ü petrol ve gaz, %23'ü madencilik ve metalürji sektörlerindedir. Türk firmalarının bu ülkeye yaptıkları yatırımlar toplam yabancı

sermaye yatırımları içerisinde ABD ve Güney Kore'den sonra üçüncü sırayı almaktadır⁸⁸.

Kırgızistan'ın dış ticareti ağırlıklı olarak BDT üyesi Cumhuriyetlerle yapılmaktadır. Yapılan ihracat ve ithalatın büyük kısmı eski Sovyet Cumhuriyetleri ile gerçekleştirilmekte olup, bu cumhuriyetler içinde Rusya Federasyonu en önemli ülke konumundadır.

Kırgızistan'ın başlıca ihraç ürünleri altın, yün, inorganik kimyasallar, tarım ürünleri, demir ürünleri ve elektrik enerjisidir. Altın, Kırgızistan'ın ihracatının %40'ının oluşturmaktadır. Temel ithal malları ise makina ve ekipman, tarım ürünleri ve yakıttır.

1998 yılında Kırgızistan'ın ihracatında %37 ile Almanya birinci, %17 ile Kazakistan ikinci ve %16 ile Rusya Federasyonu üçüncü durumdadır. İthalatında ise, %24 ile Rusya Federasyonu birinci, %13 ile Özbekistan ikinci, %9 ile Kazakistan üçüncü durumdadır. Kırgızistan'ın ithalatında Türkiye'nin payı %5'dir⁸⁹.

AB ile Kırgızistan arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 26 Mayıs 1994 tarihinde Brüksel'de parafe edilmiştir. Anlaşma, AT ile eski SSCB arasında 1989 yılında imzalanan ticaret ve işbirliği anlaşmasının yerini almakta olup, demokratik değerler ve insan hakları temelinde siyasi diyalogun artırılması ile ticaret ve hizmetler alanında işbirliğini öngörmektedir.

AB ile Kırgızistan arasında 9 şubat 1995 tarihinde Brüksel'de imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının ticari hükümlerine yönelik olarak 28 Kasım 1996 tarihinde imzalanan ara anlaşma 1 Ağustos 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁹⁰.

Diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi **Özbekistan** da dış ticaretinin büyük kısmını BDT üyesi ülkeler ile yapmaktadır. Özbekistan ve Kazakistan Devlet Başkanları arasında 10 Ocak 1994 tarihinde imzalana ve iki ülke arasında bir ekonomik bölge kurulmasını öngören Ekonomik Birlik Anlaşmasına 24 Ocak 1994 tarihinde Kırgızistan da dahil olmuştur.

⁸⁸ www.yasevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/kazak.htm

⁸⁹ www.tika.gov.tr/index/kr.htm

⁹⁰ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ...**, s.38

Pamuk üretiminde uzmanlaşma sonucu, toplam ihracatın %84'ünü pamuk ihracatı oluşturmuştur. Ülke ayrıca doğal gaz, makine, hafif sanayi ürünleri ve işlenmemiş tarım ürünleri de ihraç etmektedir.

IMF ödemeler dengesi raporunda, 1997 yılında pamuk ihracatının toplam ihracatın yüzde 37.6'sını oluşturduğu belirtilmiştir. Özbek Hükümetinin açıklamasına göre ise 1998 yılının ilk yarısında pamuk ihracatı yüzde 21.1'lik paya sahip olmuştur. Yine IMF'in raporuna göre altın ihracatı 1997 yılında toplam ihracatın yüzde 20'sini oluşturmuştur. Hükümet raporlarına göre 1998'in ilk yarısında makine ve teçhizat ihracatı toplam ihracatın yüzde 31.1'dir.

İthalatta görülen düşme ise Özbekistan'ın en önemli ithal maddesi yiyecek ve hammaddenin ithalatında miktar ve fiyat düşüşünden kaynaklanmaktadır. Hükümet raporlarına göre gıda ithalatı toplam ithalatın yüzde 17.4'ünü oluşturmaktadır. Hükümetin hedeflediği yüksek ekonomik büyüme çerçevesinde 1998'in ilk yarısında makine ve teçhizat ithalatı toplam ithalatın yüzde 46.4'nü oluşturmuştur.

AB-Özbekistan ilişkilerinde insan hakları ihlalleri nedeniyle belirli bir soğuk dönem yaşanmış olmasına rağmen, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi bazı AB ülkelerinin Özbekistan ile ilişkilerini geliştirme yönünde sürekli çaba göstermeleri dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Özbekistan'ın Batı ile daha yakın ilişkiler kurma çabaları içinde Avrupa ülkeleri önemli rol oynamaktadır.

Özbekistan ile Avrupa Birliği arasında bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanması ve ilişkilerin geliştirilmesi için yapılan görüşmeler çerçevesinde Avrupa Birliği Komiseri Van Den Broek 1996 Mart ayında Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Kerimov ile görüşmüştür⁹¹.

Avrupa Kalkınma ve Yapılanma Bankası (EBRD) toplam miktarı 156 milyon ECU olan beş özel sektör projesine yönelik olarak Özbekistan'a kredi açmıştır. Projelerin üçü finans sektörüne yöneliktir. Aynı zamanda teknik yardım çerçevesinde EBRD Özbekistan'a 2 milyon ECU'lük yardım yapmıştır. Bankanın finansmanı ile

⁹¹ TİKA, **Ülke Profilleri ...**, s.49

özelleştirilen işletmelere finansman temin etmek üzere “Uzbekistan Post Privatisation Investment Management” adlı ve 36 milyon ECU sermayesi olan bir fon kurulmuştur.

Türkmenistan dış ticaretinin büyük bölümü Türkmenistan-Rusya Federasyonu arasında kliring yolu ile yürütülmektedir. Ancak Minsk toplantılarında çerçevelenen görüş doğrultusunda, eski Sovyet ülkeleri arasındaki Ruble ile ödemeyi sağlayacak ortak kliring bankası kurulması düşüncesi gerçekleştirilememiştir.

Ülkede batılı anlamda bir kredi sistemi yerleşmemiştir. Sermaye piyasası yoktur ve özelleştirme işlemleri yavaş yürümektedir.

Görüldüğü gibi Türk Cumhuriyetleri'nin sosyo-ekonomik yapısı bu cumhuriyetler arasında uygun şartlar altında bir iktisadi işbirliği kurulmasına müsait durumdadır. Dünyadaki teknolojik gelişmeler ve haberleşme-ulaştırma bilgi sistemlerinin yüksek düzeye ulaşması Türk Cumhuriyetleri arasında da bir haberleşme ağının kurulması bu işbirliğinin kurulmasına zemin yaratacaktır.

Türk Cumhuriyetleri'nin dünyanın diğer gelişmiş ülkeleri ile de sıkı bir ilişkide olmaları onların ekonomisini olumlu yönde etkilemekte ve iktisadi kalkınmalarını hızlandırmaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu ülkelerde mevcut olan doğal kaynakların işlenmesi ve ihracı, onların halklarının refah düzeyinin artmasına büyük ölçüde yardımcı olacaktır. Kaynakların işletilmesi ve bu konuda büyük güçlere bağımlı duruma düşmemek için mali kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Mali sorunun Türk Cumhuriyetleri arasında çözülmesi için bir araya gelinip, problemi halletmek gerekmektedir.

Türk Cumhuriyetleri tüm bunların üstesinden gelmeleri için kendi aralarında birlik oluşturmalı ve dünyadaki globalleşme akınına katılmalılar.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ HAKKINDA TEORİK BİLGİLER VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

2.1. Dünya Ekonomisinde Küreselleşme

Günümüzde ister gelişmiş ve isterse de gelişmekte olan ülkeler diğer ülkelerle iktisadi işbirliklerinin kurulmasına ve dünya pazarında daha fazla ortak kazanmaya yönelik politika sergilemektedirler. Bu da ülkelerin dış ticaretinin yükseltilmesine, dolayısıyla ekonomik yönden gelişmeye olumlu yönde etki göstermektedir. Ayrı-ayrı ülkelerle yapılan ilişkileri sonuçta bu ülkeler arasında iktisadi bir bağın oluşmasına neden olmakta ve bu ülkeler dünya ekonomisinde küreselleşmenin içine girmektedirler.

Konunun da Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi işbirliği kurulmasının araştırılması olduğundan, bu bölümde küreselleşmeye ve iktisadi işbirliği modellerine yer ayırmış bulunuyoruz.

2.1.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Önemi

Dünya yeniden yapılanıyor... Bu değişimin önemli iki süreci; küreselleşme (globalization) ve bölgeselleşmedir (regionalisation). Küreselleşme süreci gelişmiş-gelişmekte, sanayileşmiş-sanayileşmekte ve merkez-çevre ülkeler ayrımlarının bir kenara bırakılmasına yol açmıştır. Global değişim, ekonomik faaliyetlerin yeniden

organize edilerek, global optimalizasyona (dünya ekonomisi, uluslararası tüketici davranışları, teknolojilerin ve kaynakların verimli kullanımı, vs...) ulaşılmasını gündeme getirmiştir⁹².

Teknoloji ve iletişimde meydana gelen büyük ilerlemelerin etkileyip yönlendirdiği süreçler küreselleşme kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bilginin, hammaddelerin, mal ve hizmetlerin artan bir şekilde uluslararası dolaşım ve paylaşımına girmesi 20. Yüzyılın şahit olduğu bir gelişmedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra ekonomik ilişkiler gelişip yaygınlaşmış; ideolojik farklılıkları temel alan kutuplaşmalar çözülmüş; dünya çapında bir liberalleşme sürecine girilmiş; kültürler, inanç ve idealler sınırları aşarak daha benzer bir hale dönüşmeye başlamıştır⁹³. Küreselleşme kavramı sıkça işlenmeye başlasa da, üzerinde tam olarak anlaşmaya varılmamıştır. DPT bu kavramı şöyle açıklamaktadır. Ülkeler arasındaki ekonomik, politik, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerdiği, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelmektedir⁹⁴. Tanımda yer alan değerlerin ekonomik nitelikte olabileceği gibi politik, sosyal, kültürel nitelikte de olabilmesi mümkündür. Dolayısıyla, küreselleşme, dünyada, politika, ekonomi, kültür, hukuk, insan hakları, sağlık, eğitim, vb. alanlarda meydana gelmektedir. Küreselleşme, milli ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini, teknoloji, üretim, tüketim ve finansman piyasalarını kapsamaktadır.

Peter Drucker küreselleşmeyi şöyle tanımlamıştır: “Dünyada ekonomik entegrasyonun biçimi hızla değişmektedir. Öyle bir dünya ekonomisine doğru gidiyoruz ki, bu ekonomideki entegrasyonu, geçmişte olduğu gibi, serbest ticaret ve korumacılık değil, giderek, ikisinin bileşimi olan, mütakabiliyet dediğimiz bir şey sağlamaktadır. Mütakabiliyet, dünya ekonomisinin yeni itici gücü ve ilkesi olarak hızla ortaya

⁹² HANLI Hakan “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Avrupa Birliği ile Türkiye İlişkileri”, 25 Ekim 2000, www.eylem.com.

⁹³ ERBAY Yusuf, *Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine yönelik Faaliyetleri*. Kent Yay., Ankara 1996. s.3

⁹⁴ DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, DPT:2375-ÖİK:440, Ocak 1995, Ankara, s.1.

çıkılmaktadır, Karşılıklı işbirliği güçlendikçe, bir bloktaki işletmeler, diğer blokların pazarlarına ulaşabilme bakımından birbiriyle eşit imkanlara sahip olur. Dünya ekonomisini aşırı korumacılık tuzağına düşmekten koruyabilmenin tek yolu herhalde mütakabiliyettir.⁹⁵”

Peter Drucker, ülkelerin birbirine “iktisadi özgürlüklerinden” bazı ödünler vermesini mütakabiliyet olarak adlandırmıştır. Bu anlamda mütakabiliyet esasına göre, iki ülke yaptıkları anlaşmalarda, karşılıklı olmak kaydıyla, birbirlerine, gümrük tarifelerinin indirimi, vatandaşların çalışma hakkı, üretim faktörlerinin karşılıklı kullanımı ve alış verişi, vs. gibi konularda ayrıcalıklar tanınır⁹⁶.

Dünya ekonomisinde 1970’lerin başından itibaren istikrarlı büyüme sürecinden uzaklaşılması, düşük büyüme hızı, işsizlik ve istikrarsız fiyatlar, koruma politikalarına olan rağbetin yeniden artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda bazı alanlarda küreselleşme devam ederken bazı alanlarda da yeni bir akım olan “Bölgeselleşme” (bölgesel entegrasyon hareketleri) hız kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ABD ve AB, dünya ekonomisinde bölgesel iktisadi işbirliklerinde giderek kendi pazarlarını rakiplerine daha az açıp, buna karşılık dünya pazarlarına daha çok girme kavgası içindedirler. Bölgeselleşme bir anlamda küreselleşmenin karşısında gözükmese de, aslında bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiler arttıkça, küreselleşme için doğal bir ortam yaratılmış olacaktır. Dolayısıyla, bölgeselleşmenin sınırlı kaldığı bir ortamda küreselleşme sağlanamaz bölgeselleşmenin küreselleşmeyi hızlandırıcı etkisi zayıflar. Bölgesel işbirliği, ekonomik, politik, askeri ve sosyal boyutlar içerebilir. Grubun üyesi olan ülkelerin ortak politik, sosyal, ekonomik, kültürel değerleri, ortak hedefleri ve çıkarları paylaşmaları söz konusu olursa, işbirliği hareketi daha başarılı sonuçlar verir. Gelişmiş ülkelerin oluşturmuş oldukları bloklar kendilerine önemli rakip olacak yeni blokların kurulmasını engelleyecekleri gibi, üçüncü ülkeler ile ilişkilerin kendi iradelerinde kalmasını da isteyeceklerdir⁹⁷. Dünyada ortaya çıkan küreselleşme hareketi, ulusal ve uluslararası pazarlarda büyümeyi hedefleyen devletler için avantajlar ve dezavantajlar oluşturmaktadır. Küreselleşmenin sağladığı avantajlardan yararlanmak

⁹⁵ AKTAN Coşkun Can, “Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme”, www.eylem.com. 5 Ekim 2000

⁹⁶ SEYİDOĞLU Halil, “Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük”, Adalet Yay. Ankara 1992, s. 606

⁹⁷ DPT, *Dünyada Küreselleşme* s. 8.

isteyen devletlerin, dünyadaki değişimi çok iyi analiz etmeleri gerekmektedir⁹⁸. Örneğin, küresel anlaşmalara taraf ülkeler yeni pazar yapısına ve bölgesel entegrasyonun sonucu ortaya çıkan rekabet artışına uyum sağladıkça, sektörler arası kaynak dağılımı da yeniden düzenlenir. Bu geçiş döneminde üye ülkeler, üçüncü ülkelere, grup dışındakilere uygulayacakları, piyasalardaki liberalizasyonu engelleyici korumacı politikalarını ve baskılarını arttırabileceklerdir⁹⁹. Ekonomik entegrasyon sonucunda blok dışı ülkelere ithalat azalırken, blok içi ticaret artmaktadır.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ve ülkeleri yakından etkileyen önemli bir eğilim ülkeler arası bloklaşmalardır. Batı Avrupa’da AB ve EFTA, Kuzey Amerika’da ABD ve Kanada arasında Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması (NAFTA), Uzak Doğu’da ASEAN, ve buna ek olarak Japonya öncülüğünde 12 Pasifik ülkesinin bir ticari blok kurmak üzere yola çıkması, Ortadoğu’da Körfez Ülkeleri İşbirliği, Latin Amerika’da LAFTA gibi oluşumlar, bir bloklaşma eğiliminin giderek yaygınlaştığını gösteriyor¹⁰⁰. Ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel ilişkiler arttırılarak ülkelerarası ilişkilerin bloklar içinde yoğunlaştırılması eğilimi sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Küreselleşme, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen-hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan “sihirli” bir sözcük haline gelmiş; ünlü sosyolog Peter Berger’in deyiimiyle, Alman kömür endüstrisindeki gerilemeden, Japon gençlerinin cinsel alışkanlıklarını açıklamaya kadar geniş bir alanda kullanılan “klişe”ye dönüşmüştür¹⁰¹.

Berger’in ifadesine paralel bir biçimde, adeta geçmiş ve geleceğin kapılarını açacak anahtar bir kavram olarak görülen küreselleşmeyi Bauman da, “parolaya dönüşmüş moda bir deyim” olarak değerlendirmiştir¹⁰². Küreselleşmenin “moda” haline gelmesi konusunda benzer bir değerlendirme, Hist ve Thompsson¹⁰³ tarafından da yapılmıştır. Sosyoloji teorisinde elde ettiği büyük itibar kadar, ünlü “üçüncü yol”

⁹⁸ ÇATI Kahraman, Küreselleşen Dünyada Uluslararası Pazarlama Açısından Kültür. **Pazarlama Dünyası Dergisi**, ocak – şubat 200, s. 42

⁹⁹ DPT, **Dünyada Küreselleşme ...**, s.59

¹⁰⁰ ERBAY Yusuf, **a.g.e.** s.127

¹⁰¹ BERGER Peter L., **Four faces of global culture.National Interest**, Fall-1997, Issue 49. Page3,

¹⁰² BAUMAN Gerbier, **Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü**, Dcr. F. Başkaaya, AB. Yay., Ankara-1999, s. 7.

¹⁰³ HİST Peter - THOMPSON G., **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Nuro. Yay., Ankara-1998, s. 26.

çalışmasıyla, İngiliz siyaseti üzerinde de etkili olan Anthony Giddens yukarıda ifade edilen görüşlerin aksine, bugün “küreselleşmeye değinmeyen hiçbir siyasal konuşmanın tam olmadığı¹⁰⁴”nı ifade etmektedir. Giddens’a göre şu anda köklü bir tarihsel değişim döneminden geçtiğimize inanmamızı sağlayacak geçerli ve nesnel nedenler vardır. Bugün bizi etkileyen değişiklikler, yeryüzünün herhangi bir bölgesiyle sınırlı olmayıp, daha şimdiden hemen-hemen her yeri kapsamaktadır¹⁰⁵.

Yapılması gereken, küreselleşme gerçeğini görerek ve kabullenerek dünya ekonomisi ile bütünleşmektir. “Küreselleşme, emperyalizmin yeni icadıdır” şeklindeki demogojilerden ve ideolojik saplantılardan kendimizi kurtarmamız gerekir. Küreselleşme, küresel bir gerçektir... Bu gerçeği kabullenmemiz gerekir.

Küreselleşme beraberinde bölgeselleşmeyi de getirmektedir. Bugün bölgesel ticaret bloklarının dışında kalan ülkenin ekonomik yönden gelişme hatta yaşama şansı çok azalmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse Giddens’ın tanımıyla küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların binlerce kilometre ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunu tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması¹⁰⁶ olarak tanımlanabilir.

Özetle, küreselleşme, her alanda mesafenin daha az önemli hale gelerek, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesidir. Tek yanlı bir süreç değildir; daha çok diyalektik bir süreçte, zıt eğilimlerini de ihtiva ederek gelişmektedir.

2.2 İktisadi İşbirliği Hakkında Teorik Bilgiler

2.2.1. İktisadi İşbirliğinin Tanımı ve Önemi

Soğuk Savaştan sonra henüz tamamlanmamış bir değişme süreci içine girmiş olan uluslararası sistemdeki değişimin nasıl sonuçlandığı tam olarak kesinleşmemekle beraber bazı eğilimler şimdiden açıklık kazanmaya başlamıştır. Bu eğilimlerden ilki

¹⁰⁴ GIDDENS A., *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. O. Akınhay, Alfa Yay., İstanbul 2000, s.20

¹⁰⁵ A.g.e. s.13

¹⁰⁶ GIDDENS A., *Moderliğin Sonuçları*, Alfa Yay., İstanbul 1994, s.62.

küreselleşmedir. Ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının transnasyonal bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması milli devlet olgusunu aşmakta, sınır ötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlamaktır¹⁰⁷. Bu tür ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, devletin sınır aşan ekonomik ilişkiler üzerindeki kontrolünü azaltmaktadır.

Bugüne kadar “küreselleşme”nin anlamı değişik tanımlarla verilmiştir. Kindleberger küreselleşme için, “kapsamı açıklamadıkça hiçbir anlam ifade etmeyen işbirliği, düzenleme ve örgütlenme gibi çok heceli bir kelimedir” demektedir, Tinbergen’e göre ise; küreselleşme ile hemen-hemen aynı anlamları taşıyan ekonomik entegrasyon hareketi, “uluslararası ekonomik işbirliğinin en uygun düzeye çıkarılmasıdır¹⁰⁸”. Dolayısıyla, devletlerarası iktisadi işbirliği, farklı ülkelerin, ekonomisindeki değişikliklerin kısmen de olsa biri birine bağlı olması anlamına gelebilir. Bu sırada devletlerarası işbirliği de dikkate alınarak üretim ve tüketimdeki, mal fiyatlarındaki değişikliklerin düzenlenmesi de ön plana çıkıyor. Bir anlamda iktisadi işbirliği faaliyetlerini küreselleşmenin ilerlemesine bir zemin olarak görebiliriz.

İktisadi işbirliklerinin kurulması yalnız ekonomik değil, aynı zamanda politik ve kültürel alanlardaki işbirliklerinin de kurulmasında önemli role sahiptir. Nitekim, ülkeler karşılıklı çıkarlar yaratacak işbirliğini sağlamak, uzun süreli bir barışı gerçekleştirmek, güçlü bir siyasi yapıyı oluşturmak suretiyle demokratik ve parlamenter bir sistemi kurmak ve onu güçlendirmek sonuçta ülkelerin ekonomik refahını yükseltmekte bir araç olabilir. Devletler karşılıklı anlaşmaların sağlanmasıyla aralarında ekonomik, politik, askeri, teknik, ve kültürel işbirliğini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmaktadırlar.

İktisadi işbirliği sonrasında ticaretin, bölge dışından bölge içine ne oranda döneceği, anlaşmaya taraf olan ülkelerin büyüklüğüne ve kendi kendine yeterlilik derecesine bağlıdır. İşbirliğini oluşturan devletler yeterince büyük değilse ve bazı

¹⁰⁷ DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar*, ÖİK:439, Ocak 1995, Ankara, s.1

¹⁰⁸ DÜĞER İ. Hakkı, *İktisada Giriş*, Emre. Yay. Kütahya 1998, s. 550

hammadde ya da girdilerde bağımlılık sürüyorsa, ticaretin yön değiştirmesi ve ticareti saptırıcı etkiler, güçlü olmayabilir¹⁰⁹.

İktisadi işbirlikleri iki ülke arasında olduğu gibi, daha fazla ülkeler arasında da kurulabilir. Bu tür iktisadi işbirliği girişimlerini “uluslararası ekonomik bütünleşme” ve ya “bölgeseleşme” olarak isimlendirebiliriz.

Bölgeseleşme diğer bir deyişle “kutuplaşma”, “bloklaşma” veya “bölgesel birleşme”, önceki bölümlerde de söylediğimiz gibi, ekonomik, politik, askeri ve sosyal nitelik taşıyabilir. Uygulamada iktisadi işbirliğine geçilmesini kolaylaştıracak bazı ara işbirliği biçimleri de vardır. Bunlar mal anlaşmaları veya sektörel anlaşmalardır. Bölgesel anlaşmaya taraf olan ülkeler, birbirlerine yaptıkları ihracata konan kısıtlamaları azalttıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan malları, üye ülkelerden ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edebilirler. Bunun için iç kaynaklar, ihracata yönelik üretim için serbest kalabilir¹¹⁰.

Bu gelişme bir anlamda Adam Smith’in “Mutlak Üstünlükler Teorisine”, “her ülke hangi ürünü en ucuza üretiyorsa onda uzmanlaşmalı, diğer malları dışarıdan almalıdır. Böylece ülkeler arasında karlı ticaret imkanı doğabilir¹¹¹” teorisine yaklaşmaktadır.

Uzun dönemde, pazarların daha da genişlemesiyle üye ülkelerin rekabet gücü artabilecektir. İşbirliği sonucu bir sanayi dalında ve ya firma bazında ortaya çıkan yapısal değişikliklerle birlikte ölçek ekonomileri belirecektir. Anlaşma sonunda fiyatlarda meydana gelecek düşme, tüketicilerin gelirlerini yükseltebileceği gibi, bu tüketicilere alternatif mallar arasında daha kapsamlı seçme imkanları tanınabilecektir¹¹².

Serbest piyasa düzenine göre yönetilen ekonomilerde bile devlet, çeşitli iktisadi ve mali politika araçlarıyla iç ve dış ticarete, yatırımlara, kısaca ekonomide kaynakların dağılımına müdahale etmektedir. Bu müdahaleler kısmen ekonomiyi belirli

¹⁰⁹ DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar**, DPT:2374-ÖİK:439, Ocak 1995, Ankara, s.60

¹¹⁰ KARLUK S. Rıdvan, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar**. Beta Yay., Eskişehir-1995, s.324

¹¹¹ DÜĞER İ. Hakkı, **a.g.e.**, s. 123,

¹¹² DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar**, DPT:2374-ÖİK:439, Ocak 1995, Ankara, s.58

hedeflere yönelmek için özendirici teşvikler şeklini almakta, kısmen de özel kesimde yaratılan değerlerin vergilendirilmesi şeklinde oluşmaktadır. Serbest bölgeler, ekonomik hayattaki devlet müdahalesinin asgariye indiği özel uygulama alanları olarak tanımlanabilir. Bu açıklamalara göre serbest bölgeleri, “Bir ülkenin ulusal egemenlik sınırları içinde bulunmakla birlikte, gümrük sınırları dışında kalan, ülkede geçerli olan dış ticaret ile diğer mali ve iktisadi alanlara yönelik devlet düzenlemelerinin tamamen ortadan kaldırıldığı veya kısmen uygulandığı bölgeler” olarak tanımlayabiliriz¹¹³.

İktisadi işbirliği sonucunda, genişleyen pazarda kurulmuş bulunan yabancı ortaklıklar da yerel girişimlerle aynı avantajlara sahip olurlar. Birleşen ülkelere mal satamayacaklarını ve ticaretin saptırılacağını düşünen blok dışı ülke girişimcileri, bu ülkelere yönelik doğrudan yatırımları arttırabilirler.

Uluslararası ekonomi teorisinde (ekonomik birleşimler teorisi) bazı iktisatçılar, serbest ticaret rejiminin ülkelerin refah seviyesini en çok artıran rejim olduğunu savunurlar. Onlara göre iktisadi işbirlikleri, serbest ticaret rejimine geçiş için bir adım olarak düşünülebilir ve bu ülkelerde yaşayan insanların da refah seviyeleri arttırılabilir¹¹⁴.

Tüm yukarıda denilenlerden de anlaşılacağı gibi, ekonomik entegrasyonun tanımı ve önemi konusunda görüş birliğine varılmamıştır. Ancak entegrasyonun serbest ticaret yönünde olumlu bir gelişmeyi ifade ettiği açıktır¹¹⁵.

2.2.2. İktisadi İşbirliğinde Organizasyon Modelleri

II Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, dünyada çok sayıda iktisadi işbirliğine yönelik denemeler görülmüştür. Müttefik Devletler, Havana Yasası ile uluslararası ekonomik ilişkiler için geçerli, belirli sayıda bir takım ilkeler saptadılar. Bu ilkeler iki noktada özetlenebilirdi: İşbirliği yapma gerekliliği ve liberasyona ulaşma

¹¹³ ALPAR Cem, ONGUN M. Tuba, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*. Erol. Yay., İstanbul-1988,s.63.

¹¹⁴ KARLUK S. Rıdvan, *a.g.e.*, s.326

¹¹⁵ DÜĞER İ. Hakkı, *a.g.e.*, s. 550,

amacı ticari mübadeleleri kolaylaştırmak ve insanların da, malların da daha iyi kullanımını sağlamak için geniş piyasaya ve uluslararası rekabete güven besleyen – Amerika Birleşik Devletlerinin desteklediği- güçlü bir hareket gelişmeye başladı¹¹⁶. Bu hareketi açıkça haklı gösteren başlıca unsurlar da yine Avrupa’daki himayecilikle ekonomik ve mali dengesizlikti.

1980’lerden sonra ekonomik dayanışma giderek artmaya başlamış, çağımız iktisadi işbirliği çağı olmuştur. Dünyanın gelişmiş ve gelişme yolunda olan bölgelerinde çeşitli iktisadi işbirliğinin kurulmasının görülmesi, bunlardan AET, EFTA gibi bazılarının da önemli bir başarıya ulaşmış olması, konunun önemini ortaya koymaktadır.

İktisadi işbirliği terimi literatürde çeşitli iktisadi işbirliği türlerini kapsayan genel bir terim olarak kabul edilmektedir. İktisatçılar, iktisadi işbirliği terimini değişik şekillerde tanımlamaktalar. Mesela, M. Chacholiades, işbirliğinin en basit safhasının, “Tercihli Ticaret Kulübü” en ileri safhasının ise “Ekonomik Birlik” olduğunu belirtirken, J. Sloman, en basit safha “Serbest Ticaret Bölgesi” en ileri safhayı da “Ortak Pazar” olarak görmüştür¹¹⁷, Bela Balassa uluslararası iktisadi işbirliklerini, derecesine göre beş grupta toplamıştır. İktisadi işbirliğinin son aşaması olan ekonomik birlikleri, “Ekonomik Birlikler” ve “Tam Ekonomik Birleşmeler” (Total Economic İntegration) olarak ikiye ayırmıştır. Aslında iktisadi işbirliği en genel şekliyle, işbirliğine giden ekonomilerde mal ve hizmetlere serbest dolaşım sağlayarak bir ortak pazar yaratmaktır. Böylece iktisadi işbirliğinin kurulması ile daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük çapta üretimin sağladığı imkanlardan yararlanmak mümkün olmaktadır.

İktisadi işbirliği anlaşmaları, daima bir iktisadi işbirliği öngörmez. Bu anlaşmalar ile, uluslararası ticarete konan çeşitli engeller ortadan kaldırılarak, kontroller azaltılmak istenmektedir. Bu niteliği ile OECD, ECO, KEİ, gibi kuruluşlar, iktisadi işbirliğine örnek oluşturabilirler.

¹¹⁶ DENIAU Jean –François, *Ortak Pazar*, çev: Samih TIRYAKIOĞLU, Inter Print Yay., İstanbul 1974, s. 10.

¹¹⁷ DÜĞER İ. Hakkı, *a.g.e*, s. 551.

İktisadi işbirliğinin üç boyutta ortaya çıkabileceği konusunda görüş birliği vardır. Bunlar:

- i) Bir ülkenin sınırları içindeki farklı bölgelerin bütünleşmesini amaçlayan “ulusal iktisadi işbirliği”;
- ii) Farklı ülkelerin bir bölge içinde bütünleşmesini amaçlayan bölgesel çapta “uluslararası iktisadi işbirliği”
- iii) Farklı bölgesel grupların birleşmesi ve tek bir ekonomik ve politik birim haline dönüşmesini amaçlayan global çapta “dünya birleşmesidir”.

Bölgesel çapta iktisadi işbirliğinin temelde aynı olmakla beraber, global çaptaki iktisadi işbirliğinden farklı üç özelliği vardır. Uluslararası iktisadi işbirlikleri:

- Uluslararası faktör hareketlerini içerir.
- Ticari politikanın dışında mali ve parasal politikaların da uyumlaştırılmasını gerekli görür.
- Bütünleşme olgusunu salt kaynak dağılımı olgusunun üstünde görür¹¹⁸.

Uluslararası iktisadi işbirliği, ülkeler arasındaki ayrıcalıkların ve engellemelerin ne dereceye kadar kalkmış olduğu göz önüne alınarak bazı kaynaklara göre altı, bir çok kaynaklarda ise dört grupta toplanır.

Biz de genel eğilime uyarak uluslararası iktisadi işbirliğini:

1. Serbest Ticaret Bölgeleri;
2. Gümrük Birlikleri;
3. Ortak Pazarlar;
4. Ekonomik Birlikler

¹¹⁸ TÜSİAD, KEİ Ekonomik Bir Değerlendirme, Yayın No: TÜSİAD-T 193, 5-159, İstanbul Mayıs 1993, s.26

olmak üzere dört grupta açıklayacağız. Ancak, bunların tek-tek açıklanmasına geçmeden önce, yukarıda işaret edilen 6'lı gruplaştırmada yer alan diğer iki iktisadi işbirliği aşamalarına de kısaca değinmek istiyoruz. Bunlar iktisadi işbirliği aşamalarının ilki olan “Sektörel Bütünleşme”, ile son aşama olan “Tam Ekonomik Birlikler”dir.

Sektörel Bütünleşme üye ülkelerce uygun görülecek belirli ürün çeşitleri (gıda, motorlu araçlar, üretim vasıtaları vb.) gibi sektörlerde aralarındaki ticari engellerin kaldırılması ve bu gibi ürünlerin ortak üretimine imkan tanıyan anlaşmalardır¹¹⁹. Bunun en somut örneği ASEAN ülkelerinin bazı sınai alanlarındaki bütünleşme girişimleri, Kanada ve ABD arasındaki otomobil sözleşmesi ve ABD ile Latin Amerika ülkeleri arasında imzalanan özel anlaşmalardır¹²⁰.

İktisadi işbirliğinin en son aşaması olarak belirtilen “tam ekonomik birleşme”lerde maliye, para ve sosyal politikaların uyumu uluslararası bir kurumun kararına bağlanmaktadır. AT'nin 7 Şubat 1992 tarihinde Maastricht zirvesinde “Avrupa Birliği” ile ilgili imzaladığı anlaşma tam ekonomik birleşme konusunda atılan en önemli adımdır. Maastricht Anlaşması Avrupa Topluluğu'nu kuran Roma anlaşmasında önemli değişiklikler öngörerek, Topluluğu tek Merkez Bankalı, tek para birimli ve tek dış politikası olan bir yapılanmaya yöneltilmektedir.

Fransa'nın 20 Eylül 1992'de Maastricht Anlaşması'nı çok az bir farkla kabul ettiği referandumun hemen öncesinde, İngiltere ve İtalya'nın geçici olarak Avrupa Para Sistemi'nden ayrılmaları ve İspanyol pesetasının %5 devalüasyonu, Topluluğu oluşturan ülkelerin ekonomilerinin tek para birimine geçmeye hazır olmadıklarının bir göstergesidir¹²¹.

Ortak para biriminin kullanılmasını da içeren aşamanın gerekli şartlar yerine getirildiğinde en geç 1999 yılında gerçekleştirilmesi öngörülmüş, bu para birimi “EKU” olarak belirlenmiştir. Ama “EKU” ABD doları karşısında dura bilmemiş ve ekonomik değerini yitirmiştir. Bundan sonra Avrupa Birliği ülkeleri daha bir ortak para girişiminde bulunmuş, yeni para birimi olarak “EURO” belirlenmiştir. AB tarafından

¹¹⁹ A.g.c, s.27

¹²⁰ KARLUK S. Rıdvan, a.g.c., s.324

¹²¹ TÜSİAD, KEİ Ekonomik Bir Değerlendirme, Yayın No: TÜSİAD-T 193, 5-159, İstanbul Mayıs 1993, s.28

Eylül 2001’de alınan karara esasen 1 Ocak 2002 yılı itibariyle tüm Avrupa Birliği ülkelerinde ortak para birimi olarak “EURO” tedavüle girmiştir.

2.2.2.1. Serbest Ticaret Bölgeleri (Free Trade Area)

Serbest Ticaret Bölgesi – Üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin ve miktar kısıtlamalarının (kotaların) ortadan kaldırıldığı bir iktisadi işbirliğidir. Bölgeye giren ülkelerin mal ve hizmetleri için yaratılan ortak piyasa, üretim faktörlerinin girişine açık değildir. Bu tür işbirliklerinde ekonomi politikalarının ve kurumlarının ahenkleştirilmesi ve birliği de söz konusu değildir¹²². Üye ülkelerin, birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulama yükümlülüğü yoktur ve bağımsız olarak ticaret politikasını yürütme imkanına sahiptir. Bu da üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ekonomilerini istedikleri gibi koruyabilmelerini sağlamaktadır¹²³.

Serbest Ticaret Bölgelerinin amacı, üye ülkeler arasında ürettikleri mal ve hizmet ticaretini en üst düzeye çıkarmak, yasaklayıcı ve kısıtlayıcı önlemleri ortadan kaldırmak ya da azaltmak, mal ve hizmet hareketlerini kolaylaştırmak ve ortak bir piyasa oluşturmaktır.

Serbest ticaret bölgesinde, bölge dışı ülkelere ortak gümrük tarifesinin uygulanmayışı, önemli sorunlara yol açar. Mesela üçüncü ülkeler, bölge ülkelerinden gümrük vergisi daha düşük olana ihracat yapar. Bölgeye giren mallar, daha sonra yüksek gümrük vergisi uygulayan ülkeye rahatça geçebilir. Ticaret böylece, normal kanallarından sapsmış olur. Buna engel olmak için, bölge içinde serbest dolaşmada bulunan malların ilk üretim menşelerini belirten menşe belgeleri (certificates of origin) düzenlenir. Bunun sonucunda, eğer bölge içine düşük tarife uygulayan ülke üzerinden mal gelmiş ve bu mallar da yüksek tarifeli üye ülkeye geçmiş ise, bu ithal mallarından yüksek gümrük tarifesine sahip olan ülke gümrük farkı alır. Dolayısıyla, ortak üye ülkeye göre daha yüksek gümrük tarifesine sahip olan ülkenin çıkarları, bölge içinde korunmuş olur¹²⁴.

¹²² DÜĞER İ. Hakkı., a.g.e., s. 551.

¹²³ TÜSİAD, *KEİ Ekonomik Bir Değerlendirme*, Yayın No: TÜSİAD-T 193, 5-159, İstanbul Mayıs 1993, s.27

¹²⁴ KARLUK S. Rıdvan., a.g.e., s.329

2.2.2.2. Gümrük Birlikleri (Customs Union)

Gümrük Birliği – Serbest Ticaret Bölgelerinden daha geniş kapsamlı iktisadi işbirliği türüdür. Burada da üye ülkeler kendi aralarında ekonomik kısıtlamaları ve gümrük tarifeleri kaldırmaktalar. Ama birliğe üye ülkeler üçüncü ülkelere uyguladıkları gümrük politikalarında ortak politika izlemeliler. Böylece üye ülkelerin birlik dışı ülkelere karşı korumaları da aynı olacaktır. Birliğe üye ülkelerin serbest dış ticaret politikaları sınırlandırıldığından gümrük birliği, serbest ticaret bölgesine göre daha ileri düzeyde bir iktisadi işbirliği derecesidir.

Gümrük birliğinde serbest ticaret birliğinde olan yakınlaşmadan daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörlerinin ülkelerarası hareketliliği ile ekonomik politikaların birleştirilmesi, iktisadi işbirliğinin bu aşamasında söz konusu değildir. Gümrük birlikleri teorisinin kurucusu olarak kabul edilen Jacop Viner'e göre birkaç ülkenin bir araya gelerek bir gümrük birliği oluşturabilmesi için, yukarıda belirtilen şartlara ek olarak, gümrük gelirlerinin tek bir elde toplanarak önceden belirlenmiş ölçütlere göre paylaşılması da gerekir.

Uluslararası Adalet Divanı'nın kararına göre gümrük birliği; birliğe üye olmayan devletlere karşı tek bir gümrük vergisinin varolduğu, birlik içindeki üyeler arasındaki mal alışverişine uygulanan gümrük vergilerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, üçüncü ülkelere gelen mallardan alınan vergilerin üyeler arasında paylaşıldığı bir birliktir. GATT ve Divan Kararında yer alan tanımlamadaki ortak unsurlar, birliğe dahil ülkeler arasındaki mal ticaretine uygulanan bütün gümrük vergileri ile eş etkili vergilerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı bir ortak gümrük tarifesinin uygulamaya konulması noktalarında ortaya çıkmaktadır.

Tarihte ilk gümrük birliği 1834 yılında Prusya'da gerçekleştirilen Alman Gümrük Birliği (Zollverein)dir.

2.2.2.3. Ortak Pazarlar (Common Market)

Ortak Pazar – iktisadi işbirliğinin üçüncü aşaması olan bu aşamada, üye ülkeler arasında mal ve hizmet piyasasının bütünleşmesinin yanısıra, faktör piyasasının da

bütünleşmesini amaçlandırmaktadır. Pazarların gerçek anlamda birleşip bütünleşmesini sağlamak için Ortak Pazar'ın ilkelerini iş gücü ve sermaye hareketleri gibi ticari olmayan alanlara da yaymanın yararları vardır. Bununla birlikte, uzun vadede gerekli liberasyonların, başlangıçta karışıklara yol açmasını önlemek de bir şarttır. Gümrük birliğinin doğal sonucu olan üye ülkeler arasında emek, sermaye, ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin birlik içinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmış ise, gümrük birliği için gerekli diğer şartların varlığının devam etmesi durumunda, üye ülkeler arasında bir ortak pazar kurulmuş demektir¹²⁵. Burada üye ülkeler arasındaki tüm ticari engeller kaldırılır, yine de birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanır.

Topluluğun sermayelerini optimal randıman sağlayacak biçimde yatırmak mümkün olmadıkça ortak pazarın amaçları da tümüyle yerine getirilmeyecektir. Bu bakımda, Anlaşma, üye ülkelerce sermaye hareketleri üzerine konulmuş kısıtlamaların, geçiş döneminde, ortak pazarın iyi işlemesine gerekli olduğu ölçüde kaldırılmasını öngörmüştür¹²⁶.

2.2.2.4. Ekonomik Birlikler (Economic Union)

Ekonomik Birlikler – iktisadi işbirliğinin son aşmasıdır. Bu birlikte üye ülkelerin mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşmasının yanısıra: para, maliye ve sosyo, ekonomik politikaların da uyumlaştırılıp birleştirilmesi amaçlandırılmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik birlik, birliğe üye ülke ekonomilerinin tam olarak birleştirilmesidir. Ekonomi politikaları üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir üst kurul tarafından belirlenmekte, uygulamayı ulusal devletler yürütmektedir. Özellikle, tek bir para sistemi ve merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ve ortak bir dış ticaret politikasını içerir. Bütün bu ekonomik politikaları belirleyecek yetkili bir organın varlığı da, ekonomik birlik için gereklidir. Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği ve Ortak Pazar, esas olarak üyeleri arasındaki dış ticarete konan engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, Ekonomik Birlik, uluslararası ekonomik politikaların birlikte alındığı ve her üye ülkede aynen uyguladığı bir iktisadi işbirliği türüdür.

¹²⁵ A.g.c., s.330

¹²⁶ DENIAU Jean –François, a.g.c., s. 64

Ekonomik Birliğe verilecek en iyi örnek Amerika Birleşik Devletleridir. Elli eyaletin oluşturduğu birlikte; eyaletler arasında hiçbir ticari engel yoktur, tek para birimi ve tek merkez bankası vardır. Sosyal, ekonomik, maliye ve para politikaları merkezi hükümet tarafından belirlenir¹²⁷. Günümüzde AB'nin para, maliye ve sosyal politika alanlarında temel ilkelere ortak düzenlemeler yapılması, Birliğin Ortak Pazar aşamasından Ekonomik Birlik aşamasına geçtiği özellikle vurgulanmalıdır.

Uluslararası iktisadi işbirliklerinden hangisi olursa olsun, işbirliğinin başarılı olabilmesi için bazı temel şartlar gereklidir. Bunlar, taşıma giderleri sebebiyle aynı coğrafyada bulunmak, ekonomik ve politik sistemlerde benzerlik, aynı askeri ittifaklara dahil olmak, ekonomik gelişme seviyesi bakımından üyeler arasında yakınlık ile tarihi, sosyal ve kültürel açılarından aynı değerleri paylaşmaktır. Bu faktörler, uluslararası iktisadi işbirliklerinin başarıya ulaşmasında çok önemlidir.

Üzerinde durulan tüm uluslararası iktisadi işbirliği şekilleri aşağıdaki tabloda birlikte gösterilmiştir.

Tablo 2.1: Uluslararası iktisadi işbirliği şekilleri

Entegrasyon Safhaları	Üyeler Arasında Gümrük Tarifesi ve Kotaların Kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi Uygulama	Üretim Faktörleri Harcamalarına Konan Sınırlamaların Kaldırılması	Ekonomik Ve Sosyal Politikalar İle Kurumların Uyumlaştırılması
Serbest Ticaret Bölgesi	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Gümrük Birliği	Evet	Evet	Hayır	Hayır
Ortak Pazar	Evet	Evet	Evet	Hayır
Ekonomik Birlik	Evet	Evet	Evet	Evet

Kaynak: İ. Hakkı DÜĞER, İktisada Giriş, Kütahya-1998, s. 553.

Uluslararası iktisadi işbirliği konusunda belirtilmesi gereken bir konu da, geleneksel iktisadi işbirliği kuramının, sanayileşmiş ülkeler için geliştirilmiş, ticaret

¹²⁷ DÜĞER İ. Hakkı, a.g.e., s. 552.

yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilere dayalı refahın optimizasyonuna yönelik statik bir yaklaşım olmasıdır¹²⁸.

2.3. Bazı Önemli İktisadi İşbirliği Uygulamaları

Günümüzde hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler arasında “İktisadi İşbirlikleri”nin yaratılmasına ve faaliyetlerini sürdürmesine veya dünyada etkili olamayışına tanık oluyoruz. Tezimizin bu bölümünde dünyada var olan iktisadi işbirliği modellerinin uygulanarak bazı örneklerini, yönetim şekillerini, amaçlarını ve ne kadar etkili olabildiklerini inceleyeceğiz. Bunun için ilk önce faaliyette olan iktisadi işbirliği organizasyonlarının yönetim şekillerinin nasıl olduğunu ana başlıklar altında özetleyelim¹²⁹.

Anlaşma: Bütün uluslararası kuruluşlar bir kurucu anlaşma (temel belge, kuruluş sözleşmesi) ile kurulur. Bu anlaşmada, kuruluşların amaçları, ilkeleri, üye oluş şartları, organları, organlarının yetkileri ve işleyiş yöntemleri belirtilir.

Üyelik: Üyelik genellikle, örgütün kurucu anlaşmasını imzalayan ülkelere tanınmıştır. Bazı kuruluşlar, başka ülkelerin de katılımına açıktır. Böyle durumlarda, kurucu anlaşmada yeni üye kabul şartları ve yöntemi de belirtilir. Bazı kuruluşlarda üyelik, toprak ve bölgesel ölçütlerle sınırlıdır. Üyeler için bazen belirli nitelikler (demokratik düzen, insan haklarına saygı, ekonomik gelişme vb. gibi) aranabilmektedir.

Kapsam: Kapsam uğraştığı konular kadar yayıldığı alan bakımından da değişebilmektedir. BM gibi kuruluşlar, politik, ekonomik ve sosyal alanlardaki sorunlarla dünya çapında, çok yönlü görevler yerine yetirmek için kurulmuştur. Kıtasal ve bölgesel olarak kurulmuş çok görevli ve uzmanlaşmış kuruluşlar da vardır.

Organlar: Uluslararası kuruluşların genelde en az üç organı vardır: Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Sekreterlik. Bu organların isimleri her bir kuruluşta değişik

¹²⁸ TÜSİAD, **KEİ Ekonomik Bir Değerlendirme**, Yayın No: TÜSİAD-T 193, 5-159, İstanbul Mayıs 1993, s.29

¹²⁹ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e., s.6

olabilir. **Genel Kurul** bütün üyelere oluşur, üyelerin eşit hakları olduğu kabul edilir. Kararları genelde tavsiye niteliğindedir. **Yönetim Kurulu (Meclis)** belirli sayıda üyeden oluşur. Büyük veya önemli ülkelerin üye olması öngörülebilir. Diğer üyeler belirli süreler için seçilir. Bu organın kararları bağlayıcı niteliktedir. **Sekreterlik** icracı organdır. Genel Kurul ve Yönetim Kurulunda kabul edilen kararları yerine yetirilmesini planlamakta ve uygulanmasını kontrol etmektedir.

Parasal Katkı: üyeler, kuruluşun giderlerini karşılamak üzere kuruluş bütçesine, kararlaştırdıkları oranlar içinde parasal katkıda bulunurlar.

Hükümetler arası kuruluşlara genelde devlet statüsüne sahip ülkeler katılabilir.

İktisadi işbirliği kuruluşlarının çalışma organları genellikle aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi oluşturulmaktadır. Bazı kuruluşlarda birlik anlaşmalarına uygun olarak bazı çalışma grupları ve/veya komiteleri de eklenmektedir.

2.3.1. Serbest Ticaret Bölgeleri

2.3.1.1. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)

Tüm iktisadi işbirliği biçimleri gibi serbest ticaret bölgeleri de ülkelerarası ticaretin, kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması yoluyla, serbestleştirilmesini amaçlar. Ancak daha önce açıklanmış olduğu gibi serbest ticaret bölgeleri diğer iktisadi işbirliği aşamalarına göre daha geri düzeyde ve gevşek bir işbirliğini öngörür¹³⁰.

Günümüzde serbest ticaret bölgelerinin başta geleni olan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi, ya da kısaca EFTA'nın (European Free Trade Area) kuruluşu, Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) doğuşundan ayrı ele alınamaz.

1957 yılında imzalanan Roma anlaşması ile AET kurulurken tüm Avrupa ülkelerine bir açık çağrıda bulunarak, kuruluşu katılmaları istenmiştir. Ancak çeşitli nedenlerle AET'nin kurucu üyeleri içinde yalnız altı ülke yer almıştır¹³¹.

¹³⁰ ALPAR Ccm - ONGUN M. Tuba, a.g.e., s.192.

¹³¹ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e., s.343

20 Kasım 1959 yılında AET'ye üye olmayan yedi ülkenin (Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, İngiltere) Bakanları 3 Mayıs 1960'da yürürlüğe girmiş olan ve böyle bir bölgenin kurulmasını sağlayan Konvansiyonu Stockholm'de imzalamışlardır. Konvansiyon tedrici olarak tarifelerin, üye ülkelerden ithal edilen imalat sanayi mallarına uygulanan miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını öngörmüştür. Bu amaçların hepsi hedeflenen programdan daha önce 31 Aralık 1966'da gerçekleştirilmiştir. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi üyeleri bölge kurulduğundan beri değişmektedir. İzlanda 1970 yılında üye olmuş, Finlandiya 1961 yılında ortak üye - 1986'da tam üye ve Liechtenstein'da 1981 yılında bölgeye katılmıştır. Kurucu üyelerden altısı AB'ne katılmak üzere topluluktan ayrılmışlardır. İngiltere ve Danimarka 1972 yılında, Portekiz 1986 yılında ve en son olarak da Avusturya, Finlandiya ve İsveç 1994'de üyelikten ayrılmışlardır. Norveç AB ile görüşmelerini tamamlamış ve üyelik için referandum yapılmasına karar vermiştir. EFTA ülkeleri her zaman Avrupa ekonomik entegrasyonunda önemli bir rol oynamışlardır.

EFTA'nın amaçları olarak, birlik üyesi ülkeler arasında ithalattan alınan vergilerin, ithalatta uygulanan kotaların ve diğer kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması, üyeler arasındaki serbest ticaretin artırılması ve dünya ticaretinde liberal ve ayırım gözetmeyen ilkelerin savunulması ifade edilmektedir. EFTA'yı kuran ülkeler tarife, kota, ve diğer kısıtlayıcı önlemleri sanayi malları ticaretinde kaldırmayı ve bunu on yıl içinde gerçekleştirmeyi kabullenmişler ve bu hedeflerine daha önce 1966 yılında varmışlardır.

Kuruluşun ikinci amacı bütün Batı Avrupa ülkelerini kapsayan tek bir serbest pazarın oluşmasıydı. Tarım ürünlerinden imal edilen bir çok maldan kuruluş üyeleri ithal vergisi almamaktadır. Ancak tarife ve kotalar bazı tarım ve deniz ürünlerinde kaldırılmamıştır. Ayrıca ticarete uygulanan engellerin kaldırılması da, gerçekleştirilmesi gereken amaçlar arasında yer almıştır. EFTA'nın kurumsal yapısı basit, işleyişi ise esnek ve başlıca üç organı vardır. Bunlar: Konsey, Komiteler ve Sekreterliktir.

Konsey'e her üye ülke, bir oy hakkı ile katılır. Konsey genellikle, haftada bir kez büyükelçilik düzeyinde toplanmakta, gerekli tüm kararlarını Stockholm Konvansiyonu'na göre almakta olup, birçok toplantıya üye ülke bakanları ve resmi görevliler katılmaktadır. Konsey, Sözleşme'nin uygulanmasını kontrol eder, amaçların

yerine yetirilmesinde karşılaşılan sorunları çözer, diğer ülke ve uluslararası kuruluşlar ile daha yakın ilişkiler kurulmasına yardımcı olur. Konsey'de kararlar ve tavsiyeler genelde oybirliği ile alınır ve bağlayıcıdır. Bazı durumlarda basit çoğunluk yeterlidir.

EFTA'da sekiz daimi **Komite** vardır¹³². Bunlar, 1) Ticaret Uzmanları Komitesi, 2) Bütçe Komitesi, 3) Ekonomik Kalkınma Komitesi, 4) Ekonomik Komite, 5) Tarım ve Balıkçılık Komitesi, 6) Gümrük Uzmanları ve Orijin Komitesi, 7) Üye Ülkeler Parlamento Üyeleri Komitesi ve 8) Ticarete Teknik Engeller Komitesidir

Sekreterlik, Cenevre'de çalışmaktadır. Yürütme gücü yoktur. Yaklaşık 100 personeli vardır.

EFTA'nın temel fonksiyonu, üyeleri arasında ticareti serbestleştirmek ve rekabeti sağlamaktır. AET'den farklı olarak hizmet ve sermayenin bölge içinde serbest dolaşımı ve dışarıya karşı ortak gümrük tarifesi uygulaması söz konusu değildir. EFTA üyeleri, gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının yanında, ticarete konan teknik ve idari engellerinde tamamen silinmesini öngörmüşlerdir. EFTA içinde üyeler, izledikleri ekonomi ve maliye politikaları hakkında zaman-zaman bir birilerine bilgi vermekte ve Konsey bu konularda üye ülkelere tavsiyede bulunmaktadır.

EFTA bünyesindeki komiteler arasında işveren, işçi ve uzman temsilcilerinden oluşan bir de Danışma Komitesi vardır.

EFTA ülkeleri GATT toplantılarında kendi ülkelerini bağımsız olarak temsil etmektedirler.

2.3.1.2. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)

ABD, Kanada ve Meksika, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'ni (The North America Free Trade Area: NAFTA) gerçekleştirilmesinden önce, ticari ilişkilerini ikili anlaşmalarla sürdürmüşlerdir. 1965 yılında Kanada ve ABD arasında yapılan Auto Pact anlaşması itibariyle NAFTA'nın temellerinin atılmasına başlanmıştır. Bu anlaşmadan sonra Kanada ABD ticari ilişkileri daha da gelişmiş, sonradan Meksika da

¹³² A.g.e., s.345

ABD ile sıkı ekonomik ilişkilere girmeye başlamıştır. 1986 yılında GATT'ın Meksika'yı üyeliğe kabul etmesiyle, 3 devlet arasındaki ilişkiler daha da artmağa başlamıştır. 12 Ağustos 1993 tarihinde ABD, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması imzalanmıştır. NAFTA, üye ülkeler arasında tüm ticareti ve yatırımları sınırlayıcı engellerin GATT kuralları çerçevesinde ve belli bir geçiş süreci içinde kaldırılarak bölgede bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını öngörmektedir.¹³³ Anlaşma, taraf ülkelerin onaylanmalarından sonra, 1 Ocak 1994'de yürürlüğe girmiştir¹³⁴.

Dünya dış ticaret hacmine göre, NAFTA dünya ekonomisinde önemli bir bölgesel güç olarak ortaya çıkmıştır. Serbest Ticaret Bölgesi esasına göre yaratılmış olan NAFTA ileride Bölgesel entegrasyonların daha ileri düzeylerine çıkabilir.

NAFTA Anlaşması kapsamındaki işbirliği alanları şunlardır: Enerji, Otomobiller, Tekstil ve giyim, Tarım, Finansal Hizmetler, Ulaşım, Haberleşme, Yatırımlar, Fikri Mülkiyet Hakları Çevre, İşçilere İlişkin Düzenlemeler¹³⁵.

NAFTA'nın en büyük özelliği, değişik gelişme seviyesindeki ekonomilerden oluşmasıdır.

2.3.1.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (BSEC)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri, 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ndeki değişim sürecinin hızlandığı bir dönemde doğmuştur. Sovyetler Birliği'nde bir çok Türk Cumhuriyetleri'nin bulunması, ilişkilerin geliştirilmesinde temel etken olmuştur. Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında iktisadi işbirliği ve bölgesel işbirliği girişimi fikri böyle bir etkenin tesiriyle ortaya atılmıştır.

KEİ, dünyada küreselleşme ve bölgesel düzeyde uluslararası işbirliği yönünde, siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünüdür. Doğu Avrupa'da,

¹³³ A.g.c., s.365

¹³⁴ DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, DPT:2375-ÖİK:440, Ocak 1995, Ankara, s.71.

¹³⁵ İNCEKARA Ahmet, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayın No: 195-14, İstanbul, 1995, s.119

ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEİ fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir.

Başlangıçta KEİ'nin amacının Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında aşamalı olarak bir "serbest ticaret bölgesi" kurulması olduğu belirtilmiş, ancak daha sonra yapılan toplantılarda bu girişimin "ekonomik işbirliği" çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir girişim olarak nitelendirilmiştir.

KEİ'nin ilk kurucu üyeleri Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, eski Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Bağımsız Devletler Topluluğu olarak Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldavya, Gürcistan ve Ermenistan kurucu üye sıfatıyla katılmışlardır. Daha sonra Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve Arnavutluk kurucu üye olarak katılmıştır.

KEİ ile ilgili ilk toplantı Türkiye'nin girişimi ile 19 Aralık 1990'da Ankara'da yapılmıştır. Türkiye, eski Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın resmi delegelerinin yanısıra, eski Sovyetler Birliği Heyeti içinde; Azerbaycan, Gürcistan, Moldavya ve Ermenistan Cumhuriyetleri'nin Dışişleri Bakan Yardımcıları yer almıştır. Toplantıda taraflar, Türkiye tarafından hazırlanan ve önerilen işbirliğinin temel prensiplerini kapsayan taslak üzerinde çalışmışlar, sonuç bildirgesinde "Karadeniz Ekonomik İşbirliği"nin kurulmasında anlaşmaya vardıklarını resmen açıklamışlardır. 12-13 Mart 1991 tarihlerinde Bükreş'te, 23-24 Nisan 1991 tarihlerinde Sofya'da uzman düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda KEİ'nin amaçları ve prensipleri üzerinde ortak bir anlaşmaya varılmıştır. 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde yapılan toplantıda, KEİ Anlaşması metni üzerindeki çalışmalar sonuçlandırılarak, imzaya hazır hale getirilmiştir. Moskova toplantısında taraflar, KEİ Anlaşması'nın yakın bir gelecekte Türkiye'de yapılacak bir toplantıda imzalanması konusunda anlaşmaya varmışlardır.

3 Şubat 1992 tarihinde Türkiye'de; Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Moldavya Bakan düzeyinde, Ukrayna ve Bulgaristan ise Dışişleri düzeyinde katılarak, KEİ ile ilgili temel belgeyi parafe etmişleridir.

KEİ Anlaşması, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Zirve Toplantısı'nda dokuz üye ülkenin yanısıra, Yunanistan ile Arnavutluk'un da kurucu üye olarak katıldığı on bir ülkenin devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanarak, resmen işlerlik kazanmıştır.

KEİ hükümetler boyutunun yanısıra, parlamenterler, özel sektörler, belediyeler ve hatta hükümetler dışı kuruluşlar boyutuyla; çalışma organları, usulleri ve yöntemleriyle; bankası, İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişimi Koordinasyon Merkeziyle somut projeleri sonuçlandırabilecek temel öğelere sahip olmuş bulunmaktadır. KEİ'nin uluslararası kimliği de giderek ağırlık kazanmıştır.

KEİ'nin kurulma deklarasyonu aşağıda gösterilen 5 bölümden oluşmaktadır¹³⁶.

Amaçlar ve İlkeler - Taraflar Helsinki Nihai Senedi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı belgelerinde yer alan ilke ve yükümlülükleri temeli üzerine bina edilecek dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde aralarında ekonomik ve teknolojik işbirliğini geliştirmeyi, sosyal gelişmeyi, serbest girişimi teşvik etmeyi ve Karadeniz Havzasını bir barış ve refah bölgesi haline getirmeyi kararlaştırıyorlar. İşbirliği tedricen geliştirilecek, öncelikler saptanırken üye ülkelerin ekonomik durumlarıyla özellikle pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan ülkelerin sorunları dikkate alınacak. Ekonomik işbirliği, tarafların önceki uluslararası yükümlülüklerine halletmeden ve AET dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve üçüncü ülkelerle ilişkilerin gelişmesini engellemeyecek şekilde yürütülecek. Ortak çıkarları yansıtan projelere üye ülkeler, onların ekonomik, mali kuruluşları ve firmalarıyla, bölgesel, uluslararası nitelikteki ekonomik, mali kuruluşlar da katılacak¹³⁷.

Hükümetler -Arası İşbirliği – Taraflar ekonomi, ticaret, sanayi, bilim, teknoloji ve çevre alanlarındaki işbirliğini genişletmeyi ve çeşitlendirmeyi ve bu amaçla sahip oldukları her türlü imkan ve fırsatı beraberce değerlendirmeyi öngörüyorlar. Üye ülkeler bu amaçla şu alanlarda ortak projeler saptamayı ve bunları uygulamayı kararlaştırmışlardır: Ulaştırma ve haberleşme, enformatik, ekonomik, ticari ve istatistik

¹³⁶ ELEKDAĞ Şükrü, *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar*, İstanbul Sanayi Odası Uluslararası Seminer Konuşması, İstanbul 1992, s.24

¹³⁷ A.g.k. s.25

bilgilerin teatisi, mamullerin standartlaşması, enerji, madenlerin ve cevherlerin işlenmesi, turizm, tarım ve tarıma dayalı sanayi, veterinerlik alanlarında işbirliği ve ilaç sanayi, bilim ve teknoloji¹³⁸.

Ticaretin Geliştirilmesi – yardımların ve sermaye akımının artırılmasına ilişkin önlemlerin alınmasını öngörmektedir. Burada taraflar, aralarındaki işbirliğini yoğunlaştırmak ve işbirliği ortamını iyileştirmek, iş ve ticaret ilişkilerini geliştirmek ve ülkelerindeki firmalar ile kuruluşların girişimlerini teşvik etmek üzere aşağıdaki önlemleri almak hususunda anlaşmışlardır: İlk önce işadamlarının ülkelerine kolayca girmelerini, ikamet etmelerini ve ülke içerisinde dolaşmalarını sağlamak hususunda beraberce önlemler alacaklar. İkinci nokta, küçük ve orta ölçekli sanayii desteklemek; üye ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinin gelişmesini sağlayacak önlemler almak ve ticareti güçleştiren tüm engelleri tedricen kaldırmak; yatırımları, sermaye akımını ve çeşitli sanayi işbirliği türlerini teşvik edecek ve bu koşulları yaratacak önlemlere yönelmek, bu çerçevede çifte vergilendirmeyi önlemek, yatırımların teşviki ve korunmasına ilişkin anlaşmalar imzalamak; ülkelerinde açılacak uluslararası ihaleler konusunda birbirlerine öncelikli bilgi vermek; ortak serbest ticaret bölgeleri kurmak.

Çevre Korumasıyla ilgili önlemler ve yapılacak işbirliğini geliştirmek.

Kurumsal Konular ve Üyelik – KEİ için bir Sekreterlik öngörülmemiş, Dışişleri Bakanları rotasyon usulüne göre yılda en az bir kere toplanır, hedefleri tespit edilir ve temel konularda karar verirler. KEİ anlaşmasının üye ülkeler için belirlediği yükümlülükleri aynen üstlenmeyi kabul eden her ülke, oybirliğiyle, kabul edilecektir¹³⁹.

Hükümetler arası birimler, Katılan Devletlerin Dışişleri Bakanları Toplantısı (DİBT)'ni, alfabetik sıraya göre seçilen ve altı ayda bir değişen Dönem Başkanı'ni, Üst Düzey Görevliler Toplantısı'ni, Çalışma Grupları'ni ve uzmanlardan oluşan geçici Özel Çalışma Grupları'ni içine almaktadır ve bu gruplar, Dışişleri Bakanları Toplantıları'nda oluşturulan ve KEİ faaliyetlerini ilgilendiren, somut konularda çalışmalar yürüten yan organlardır.

¹³⁸ YİĞİT Mehmet, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, DPU,İİBF. Kütahya 1999, s.4.

¹³⁹ ELEKDAĞ Şükrü, **a.g.e.**, s. 25

Dışışleri Bakanları Toplantıları'nda alınan karar gereği kurulan **Çalışma Grupları** (ÇG) şunlardır: Bilim ve Teknoloji Konusunda İşbirliğine İlişkin ÇG; Bankacılık ve Finans ÇG; İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişimi ÇG; Ulaştırma ÇG; Ticaret ve Endüstriyel İşbirliği ÇG; İletişim ÇG; Çevre Koruma ÇG; Turizm Alanında İşbirliği ÇG; Tarım ve Tarımsal Sanayi ÇG; Yasalara İlişkin Bilgi ÇG; Enerji ÇG,

Geçici Çalışma Grupları ise: Yatırımların Teşviki ve Korunması Konusunda Uzmanlar ÇG; Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Uzmanlar ÇG; Ulaştırma Şebekesi Uzmanlar ÇG; İş Alemine Mensup Kişilerin Seyahatleri ile ilgili ÇG; Örgütsel Konularda Özel ÇG'dir.

DİBT tarafından alınan bir karar gereğince, merkezi İstanbul'da bulunan KEİ **Uluslararası Daimi Sekreterliği** kurulmuştur. Başlıca görevleri arasında, DİBT için gündem taslaklarının hazırlanması, Katılımcı Devletler tarafından verilen belgelerin dağıtımı, KEİ Toplantılarına idari destek sağlanması ve KEİ belgelerine ait arşiv hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi konular bulunmaktadır.

Parlamentolar-Arası Birim 1993 yılında Arnavutluk, Ermenistan, Gürcistan, Moldavya, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna temsilcilerinin KEİ Parlamenter Asamblesi (KEİ PA) kurulmasına karar vermesi üzerine faaliyete geçmiştir. 26 Şubat 1993 tarihlerinde İstanbul'da imzalanan bir deklarasyon ile KEİ PA oluşturulmuştur. KEİ PA'nın kurulmasında amaç, KEİ bünyesinde ekonomik, ticari, sosyal, kültürel ve siyasal işbirliği faaliyetlerine yasal dayanaklar sağlamak ve KEİ'ye Katılan Devletler'in, devlet ya da hükümet başkanları ile dışışleri bakanları toplantılarında alınan kararların uygulanması için gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek ve diğer bölgesel ekonomik kuruluşlar ile KEİ Ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirmektir.

KEİ'nin finansal birimi, Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası'dır. Bu banka, Yunanistan'ın Selanik şehrinde kurulmuştur. Banka, ortak bölgesel projeleri geliştiren finansmanı sağlayan ve gerçekleştiren ve Katılan Devletler'e gerekli parasal kaynakları sağlayan ana mekanizma fonksiyonunu yerine getirmektedir. Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası, KEİ örgütsel yapısı içinde önemli bir finansal destek

oluşturmaktadır. Banka'nın üyeleri, KEİ ülkeleri temsilcileri ile uluslararası banka ve finansman kuruluşlarından oluşur.

Zirve toplantısı dışında, KEİ'de karar alma yetkisi, Katılımcı Devletler'in Dışişleri Bakanları'na tanınmıştır. KEİ'nin karar verme organı olan KEİ Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı, KEİ'nin işleyişine ilişkin bütün sorunları karara bağlar. Yardımcı veya yan organlar tarafından sunulan bütün konular, Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda ele alınır ve DİBT gerekli kararları alır, İç Tüzüğü kabul eder ve gerektiğinde değiştirebilir.

KEİ çalışmalarının büyük bir kısmı yan organlar tarafından gerçekleştirilir. Yan organlar, kendi ihtisas alanlarına giren konularda DİBT tarafından belirlenen görevlerini yerine getirirler. Çalışma Grupları denen bu organlar, hangi sıklıkta toplanacaklarına ve toplantı yerine kendileri karar verir ve işbirliği projelerini şekillendirip, kendi ihtisas alanlarına giren konularda ortak girişimlerin gerçekleştirilmesi olasılıklarını değerlendirir.

KEİ'nin yapısına ve fonksiyonuna ilişkin önemli sorunlar oybirliği ile karara bağlanır. KEİ'ye yeni üyelerin alınması, üçüncü ülkelere ve uluslararası kuruluşlara gözlemci statüsü tanınması, KEİ bünyesinde yeni organlar kurulması, bunların görev alanlarının belirlenmesi, değiştirilmesi ya da sona erdirilmesi, İç Tüzük kurallarında değişiklik yapılması, bütün Katılan Devletleri etkileyen mali taahhütler ve benzeri konular oy birliği ile karara bağlanan konulardır. DİBT'nda oybirliği ile alınan kararlar bütün Katılan Devletleri bağlayıcı nitelik taşır. Teknik konulara ya da KEİ'nin çalışmasına ilişkin sorunlar DİBT'nda üçte iki çoğunlukla karara bağlanır.

KEİ'de gözlemci statüsü, devletlere iki yıl süreyle tanınır ancak, bu sürenin uzatılması mümkündür. Uluslararası kuruluşlar ise gözlemci statüsünden süresiz olarak yararlanılabilir. Üçüncü ülkelere ya da uluslararası kuruluşlara tanınan gözlemci statüsü, DİBT tarafından tespit edilecek KEİ'nin sadece belirli faaliyetleri için de geçerli olabilir. Şu anda Avusturya, Polonya, Tunus; Mısır, İsrail, Slovak Cumhuriyeti ve İtalya KEİ'ye gözlemci olarak katılmaktadır.

2.3.1.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)

Sovyet yayılcılığına karşı savunma amacıyla 1955 yılında kurulan Merkezi Antlaşma Teşkilatı CENTO'nun ekonomik amaçlarla varlığını sürdürmesine yardımcı olmak düşüncesiyle¹⁴⁰, 18-19 Temmuz 1964 tarihlerinde toplanan İran, Pakistan ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının hazırladıkları rapora dayanarak, bu ülkelerin Devlet Başkanlarının 20-21 Temmuzda İstanbul'da yaptıkları Zirve Toplantısı'ndan sonra yayınladıkları ortak demeçle Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü (Regional Cooperation for Development: RCD) kurulmuştur.

Ekonomik İşbirliği Örgütü (The Economic Cooperation Organization: ECO) İran devriminden sonra atıl duruma düşen RCD'nin bir devamı olarak 1985 yılında üç ülke arasında imzalanan ve 1977 tarihli İzmir Antlaşmasını değiştiren bir Protokol ile kurulmuştur. 1980'li yılların başlarında her üç ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine, RCD yüksek Konseyinin 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da yaptığı toplantıda, İzmir Antlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü adı altında yeniden faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır¹⁴¹. İzmir Antlaşması'nı tadil eden 1985 tarihli protokolün İran makamlarınca onaylanmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle, ECO'nun faaliyetleri duraklama dönemine girmiş, ancak 1990 yılında İslamabad'da yapılan Protokolle bu güçlükler aşılmıştır.

1992 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşan Azerbaycan Tacikistan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ECO'ya katılımıyla teşkilatın üye sayısı 10'a çıkmıştır. 28-29 Kasım 1992 tarihlerinde İslamabat'ta yapılan olağanüstü Bakanlar Konseyi toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan tam üyeliye kabul edilmiştir¹⁴².

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya'da küreselleşme ve bölgesel işbirliği alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Teşkilatın temel amaçları; karşılıklı

¹⁴⁰ DEMİRHAN Ali A., Türk Dünyasında Ekonomik Entegrasyon, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel sayı.1., s. 1014

¹⁴¹ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e. s.377

¹⁴² DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar*, DPT:2374-ÖİK:439, Ocak 1995, Ankara, s.187

ticareti arttırmak, bölgede sürdürülebilir gelişme için koşullar yaratmak ve kültürel ve dostluk ilişkilerini güçlendirmektir. ECO'nun 7 Temmuz 1993 tarihindeki İkinci Toplantısı sonunda kabul edilen esas hedeflerden birisi de ilerleyen yıllarda mümkün olduğu ölçüde kalkınmış ve modernleşmiş bir bölge ve milletler topluluğu oluşturmaktır. Bu deklarasyonda sektörel öncelikler de belirlenmiştir. Sektörel öncelikler ekonomik kalkınma için önemli olan ticaret, endüstri, tarım, ulaşım ve haberleşme, enerji, uyuşturucu bağımlılık önlemleri ve insan kaynakları alanlarını içermektedir.

Seçilmiş mallarda %10 indirim sağlayan Tercihli Tarife Düzenlemeleri bölge içindeki ticaret engellerini kaldırmada ilk adım olmuştur.

ECO'nun İzmir Antlaşmasında belirlenen örgüt yapısı; Bakanlar Konseyi, Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi Teknik Komiteler ve Sekreteryâ'dan oluşmaktadır. İzmir Antlaşmasında yer almayan ECO Zirvesi, Teşkilatın resmi bir organı değildir. Bununla birlikte, 1992'den itibaren her yıl düzenli olarak toplanmaktadır. Zirve, fiilen Teşkilatın en yüksek karar organı gibi etkilidir¹⁴³.

Bakanlar Konseyi (COM) - ECO'nun temel politika belirleyicisi ve karar alma organıdır. Konsey, üye ülkelerin Dışişleri Bakanları'ndan ve aynı düzeydeki hükümet temsilcilerinden oluşmakta ve yılda bir kez üye ülkelerden birinde bir araya gelmektedir.

Vekillerden oluşan **Temsilciler Konseyi (COD)** İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ilgili Genel Müdürü'nden ve İran veya ECO'nun onayladığı üye ülke Büyükelçilerinden oluşmaktadır. Konsey düzenli olarak Tahran'da toplanarak, bazı konularda ihtiyaç duyulan faaliyetleri gerçekleştirmekte ve Bakanlar Konseyi tarafından alınan kararları uygulamakta, karşılaşılan güçlükleri aşmak için politikalar oluşturmaktadır. Konsey Teşkilatın Bütçesini de oluşturmakta yetkilidir.

Bölgesel Planlama Konseyi (RPC) ise üye ülkelerin Planlama Kuruluşları başkanlarından veya benzer bir otoriteden oluşmaktadır. Bakanlar Konseyi elde edilen sonuçları ve Konseyin onayına sunulan programları değerlendirmektedir.

¹⁴³ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e., s.378

ECO'nun tüm aktivitelerini sekiz **Teknik Komite** planlamakta ve yürütmektedir. Bu komitelerin uygulama alanları; Tarımsal İşbirliği Komitesi, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komitesi, Eğitim, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Komitesi, Çevre ve Sağlık, Endüstriyel ve Teknik İşbirliği Komitesi, Ulaşım ve Haberleşme Alanlarında İşbirliği Komitesi, Enerji Alanında İşbirliği Komitesi ve Uyuşturucu Kullanımının Denetiminde İşbirliği Komitesidir. Teknik Komiteler ilke olarak yılda bir defa toplanırlar.

Üye ülkelerden gönderilen memurlardan oluşan **Genel Sekreterlik** Tahran'dadır. ECO Genel Sekreterliği Görevi, 4 yılda bir kurucu ülkeler arasında değişmektedir. Sekreterlikte ayrıca kurucu ülkeler tarafından atanan üç Genel Sekreter yardımcısı vardır. Genel Sekreterlik, üye ülkeler arasında haberleşme ve koordinasyonu sağlamakta, toplantıların içeriğine yönelik gerekli belgeleri hazırlamaktadır.

Kuruluşun dört uzman alt kuruluşu bulunmaktadır. Bunlar; 1) ECO Sanayi ve Ticaret Odası, 2) ECO Sigorta Merkezi, 3) ECO Sigorta Koleji, ve 4) ECO Ortak Sigorta Uyum Programı.

ECO, hem Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın denize çıkışları açısından önemli bir görev üstlenecek hem de Türkiye'nin bu ülkelere ulaşabilmesi ve önüne çıkmakta olan engelleri aşabilmesi için büyük kolaylıklar sağlayacak bir yapıya sahiptir.

ECO bugüne kadar beklenen başarıyı gösterememiştir. ECO'ya üye ülkelerin ister iç isterse de dış sorunları bir birleri ile olan ilişkilere de menfi tesir göstermektedir. Afganistan'daki gerginliğin aradan kalkmamış olması, bu ülke ile sınırı olan diğer ECO ülkelerine soğuk münasebetlerin oluşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Türkiye ile İran arasındaki soğukluğun sürmesi, Azerbaycan'la savaş durumunda bulunan Ermenistan'a ekonomik ve askeri yardım etmesi, Hazar Denizi üzerinde anlaşma sağlanamaması nedeniyle Azerbaycan ve İran arasında yaşanan gerginlik sürmektedir. Dolayısıyla, ECO bütün bu olumsuzluklar düzelmediği sürece eskiden olduğu gibi kağıt üzerinde kalmaya mahkum olacaktır.

2.3.1.5. İslam Konferansı Teşkilatı (OIC)

İslam ülkeleri arasında bir dayanışma yaratılmasına ilişkin çalışmalar, 1920'li yıllara kadar uzamaktadır. İslam ülkeleri arasında kurulan dayanışmalara 1930'lu yıllardan itibaren Suudi Arabistan öncülük etmiştir. "Birinci İslam Zirve Konferansı" Eylül 1969 tarihinde, Fas'ın Rabat kentinde 24 İslam ülkesinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu Konferansın toplanmasına neden, 1967 yılında ortaya çıkan Arap-İsrail savaşı ve Kudüs'teki Al-Aksa Cami'nin Ağustos 1969'da kundaklanması olmuştur. Bu konferans "İslam Konferansı Teşkilatının" temelini oluşturmuştur.

Teşkilatın Kuruluş Sözleşmesi, üye ülkelerin Dış İşleri Bakanlarının Mart 1972'de Cidde'de yaptıkları toplantıda kabul edilerek yürürlüğe konmuştur¹⁴⁴. Sözleşme, 1 Şubat 1974 tarihinde Birleşmiş Milletlerce tescil edilmiştir.

1976 yılında OIC içinde "İktisadi, Kültürel ve Sosyal İşler Komisyonu" kurulmuş ve önce siyasi alanda başlayan işbirliği faaliyetleri ağırlığını iktisadi konulara yöneltmiştir.

OIC' ye üye ülkelerin sahip oldukları kaynakların dünya üretimi içindeki payları şöyledir: Petrol %65; Doğal Gaz %51; Doğal Kauçuk %70; Uranyum Yatakları %39; Kalay %52; Hurma %93; Hindistan Cevizi %33; Buğday %15; Pirinç %17; Baharat %39; Şeker pancarı %31; Tütün %20; Boksit %14; Fosfat %41¹⁴⁵;

Yukarıda sayılan ürünlerin ticaretinde İslâm ülkeleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu maddeler İslam ülkelerinde üretilmekte ve diğer ülkelere satılmaktadır.

İslam Konferansı Teşkilatı, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin üye olduğu, merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunan ve üye ülkeler arasında politik, ekonomik, kültürel, bilimsel ve sosyal dayanışma ve işbirliğini amaçlayan uluslararası bir kuruluştur, üye sayısı 53'dür.

¹⁴⁴ ERTÜRK Emin, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, ER Yay., Bursa-1991, s. 261

¹⁴⁵ DPT, *İslam Ülkeleri ve EKİT*, DPT:2380-ÖİK.444, Ankara Şubat 1995, s. 1

İslam Konferansı Teşkilatının başlıca amaçları şunlardır:

- Üye ülkeler arasındaki islami dayanışmayı güçlendirmek ve teşvik etmek;
- Ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve diğer alanlardaki işbirliğini arttırmak ve uluslararası kuruluşlarda üye ülkelerin birbirlerini desteklemelerini sağlamak;
- Dünya üzerinde ırk ayrımının ve kolonizmin her türünün ortadan kaldırılmasına çalışmak;
- Uluslararası barışın korunması için gerekli olan tedbirleri almak ve müslüman halkların bağımsızlıklarını, milli haklarının ve itibarlarının korunmasında onlara yardımcı olmak,
- Üye ülkeler ile diğer uluslararası işbirliğine karşılıklı güvenin yaratılması için uygun atmosferin doğmasına katkıda bulunmak¹⁴⁶.

Türkiye'nin İslam ülkeleri ilke iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri, 1976 yılında İstanbul'da yapılan 7. Dışişleri Bakanları Toplantısından sonra daha hızlı gelişmeye başlamıştır. Türkiye bu tarihten itibaren, hukuki bazı çekimserliklere rağmen, İslam Konferansı Teşkilatı'nın fiilen üyesi durumuna geçmiştir¹⁴⁷.

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin katılımı ile üye sayısı 53'e yükselen OIC'nin üç temel organı ve üç temel Daimi Komitesinin yanısıra yardımcı organları vardır.

OIC'nin başlıca üç temel organı, İslam Ülkeleri Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı (İslam Zirvesi), Dışişleri Bakanları Konferansı ve Genel Sekreterliktir.

Teşkilatın en yüksek organı, **İslam Ülkeleri Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansıdır**. İslam zirvesi esnasında, üye ülkelerin liderleri ilke olarak üç yılda bir toplanarak İslâm dünyasının sorunlarını, uluslararası politik ortamdaki gelişmeleri

¹⁴⁶ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e., s.59

¹⁴⁷ DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, DPT:2374-ÖİK:439, Ocak 1995, Ankara, s.186.

değerlendirmekteler. Zirve, Müslüman ülkeler açısından islâmi politikaların ve stratejilerin belirlendiği en üst seviyedeki “uluslararası forum”dur¹⁴⁸.

Dışişleri Bakanları Konferansı yılda bir defa genelde Mart-Nisan aylarında üye ülkelerden birinde toplanır. Konferans, Zirve tarafından belirlenen stratejiler doğrultusunda karar alan, genel sekreterliğin ve yan organların bütçelerini onaylayan, Zirveye nispeten icrai nitelikte bir karar organıdır¹⁴⁹.

Örgütün üçüncü organı, **Genel Sekreterliğin** merkezi Suudi Arabistan’ının Cidde şehrinde dir. Genel Sekreterler, İslam Zirve Konferansında ve Dışişleri Bakanlarının Konferansında alınan kararları yerine yetirir. Dışişleri Bakanları Konferansınca Dört yıl için seçilen Genel Sekreterlik, her iki konferansa, ulaşılan sonuçlar ve gelişmeler hakkında rapor verir.

İslam Konferansı Teşkilatının bütçesi, Üye ülkelerin katkı paylarından oluşur. Bu katkı payları ülkelerin milli gelirine dayanarak hesaplanır.

İslam Konferansı’nın daimi Komiteleri, 1981 yılında Suudi Arabistan’ın Mekke-Taif kentinde gerçekleştirilen üçüncü İslâm Zirve Konferansı’nda kurulmuşlardır. Sözkonusu daimi komiteler şunlardır:

Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi COMCEC (İSEDAK) - ikinci İslam Zirve Toplantısı’nda kurulan daimi Komitelerin en önemlisidir. 1984 yılında faaliyete başlamıştır.

İSEDAK’ın temel amacı, ekonomik ve ticari alanlarda İslam Konferansı’nın benimsediği kararları uygulamak ve İslam Devletleri arasındaki işbirliğini güçlendirecek tüm araçları incelemektir¹⁵⁰.

Bilim ve Teknoloji İşbirliği Komitesi (COMSTECH) – bilim ve teknoloji alanında İslam ülkeleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. İlk toplantısı Mayıs 1983 tarihinde Pakistan’ın İslâmabat kentinde gerçekleştirilmiştir.

¹⁴⁸ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e., s.59

¹⁴⁹ DEMİRHAN Ali A., İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği, *Avrasya Etüdlere Dergisi*, Cilt 2, s. 1010

¹⁵⁰ MÜSİAD, *İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği*, Yayın No:10, İstanbul, Aralık1994,s.16

Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi (COMIAC) – üye ülkeler arasında enformasyon ve kültürel işbirliğinin artırılmasına yönelik çalışmaktadır. İlk toplantısı 1983 tarihinde Senegal’ın Dakar kentinde gerçekleştirilmiştir¹⁵¹.

İslam konferansının yardımcı organlarına şu kurumlar dahildir: İslami Dayanışma Fonu ve Vakfı, Al-Aksa Komitesi ve Vakfı, İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRTCIC), İslam Kültür, Tarih ve Sanatının Araştırma Merkezi, İslam Kültür Mirasını Koruma Uluslararası Komisyonu, Mesleki ve Teknik Eğitim Araştırma Merkezi, Bilim, Teknoloji ve Kalkınma Vakfı, Ticareti Geliştirme Merkezi, Uluslararası Kızılay Komitesi, İslami Hukuk Akademisi.

İslam Konferansına üye ülkelerin farklı siyasi ve ekonomik yapıları ve çok geniş ve dağınık bir coğrafyaya yayılmaları entegrasyonun başarısını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, üye ülkeler arasında genel bir işbirliği yanında alt gruplar halinde ekonomik entegrasyonlar da teşvik edilmektedir.

2.3.2. Gümrük Birlikleri

2.3.2.1. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

Batı Afrika Ekonomik Topluluğu kurma girişimlerine ilk defa yasal olarak Nisan 1968 tarihinde Monrovia Grup Toplantısı’nda başlanmıştır. Topluluk 28 Nisan 1975 tarihinde 15 Batı Afrika ülke temsilcilerinin Lagos’da Lagos Anlaşması’nı imzalamalarıyla kurulmuştur. Anlaşma yedi ülkenin anlaşmayı onaylaması ile yürürlüğe girmiştir.

Bakanlar Konseyi ve devlet veya hükümet başkanlarından oluşan otoritenin ilk toplantısı yakın bir tarihte yürürlüğe giren katma protokolün anlaşmaya eklendiği 4-5 Kasım 1976 tarihinde Togo’nun Lom & Eacute şehrinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonraları Cape Verde Topluluğa ev sahipliği yapmaya başlamış ve topluluğun böylece

¹⁵¹ KARLUK S. Rıdvan, a.g.e., s.60

16 üyesi olmuştur¹⁵². (Benin, Burkina Faso, Cape Verde, Fildişi Sahilleri, Gambiya, Gana, Gine, Liberya, Mali, Mauritania, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo)

Anlaşmanın ana amaçları; aşamalar halinde ekonomik ve parasal bir birlik gerçekleştirmektir. 1999 yılına kadar serbest ticaret bölgesi yaratılması için, bölgesel ticaret liberalizasyon programı ve ortak dış tarifelerle ilgili bir çalışma kabul edilmiştir. Batı Afrika ülkeleri vatandaşlarının topluluk içinde serbest dolaşımı için üç aşamalı bir program yakın bir tarihte tamamlanacaktır. Bu program ile kişiler oturma ve şirket kurma hakkına sahip olacaklardır. Topluluk üyesi ülkelerin fiziksel bütünleşmesi, bölgesel karayollarının ve iletişim ağlarının geliştirilmesi ve modernizasyonu sayesinde olacaktır¹⁵³.

Ayrıca Topluluk tarafından ulusal elektrik şebekesinin bağlanması, doğalgaz dağıtımı için bölgesel boru hattı döşenmesi, tohum üretim ve hayvan yetiştirme merkezleri kurulması, tarımsal araştırma programları, endüstriyel gelişme için bölgesel master planı, kontrol programlarının koordinasyonu, kırsal su şebekesi, sağlık konularında işbirliği, diploma ve derece denkliğini belirleme gibi bazı sektörel programlar uygulanmıştır. Anlaşmada bölge ekonomisinin entegrasyonu ve gelişimi için, özel ve kamu sektörünün katılımının sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır. Halen Topluluk özel sektöre ait bölgesel bir ticari bankanın (ECOBANK) kurulmasını desteklemektedir.

Devlet veya hükümet başkanlarından oluşan **Otorite** en yüksek organdır. Dönüşümlü bir başkanlık sistemine sahip olup, yılda en az bir kez toplanmaktadır.

Bakanlar Konseyi her üye ülkenin iki temsilcisinden meydana gelmekte ve yine başkanı dönüşümlü olarak seçmektedir. Bu konsey yılda en az iki kez toplanmakta ve kararlarını oybirliği ile almaktadır.

Genel Sekreterliğe dört yıl için atanan bir Genel Sekreter Başkanlık etmektedir. Ayrıca, değişik işbirliği alanlarıyla uğraşan uzman beş komisyon bulunmaktadır.

¹⁵² www.commercc.turkeur.bc/DUNYA/ulus/ulus.HTM

¹⁵³ www.commercc.turkeur.bc/DUNYA/ulus/ulus.HTM

Anlaşmada hukuk ve adaletin yerine getirilmesini sağlayacak, anlaşmanın şartlarını yorumlayacak ve tartışmalı konuları karara bağlayacak bir **Adalet Divanı** oluşturulmuştur. Adalet Divanı'nın kararları kesindir. Ayrıca Batı Afrika Merkez Bankası Governörlerinden oluşan bir komite mevcuttur ve ECOWAS'ın parasal programının uygulanmasını koordine etmektedir. Anlaşmada aynı zamanda, Batı Afrika Parlamentosu ve bir Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulması öngörülmüştür.

2.3.2.2. Avrupa Toplulukları

2.3.2.2.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulması yönündeki ilk girişim, 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert SCHUMAN'dan gelmiş ve Avrupa ülkelerine yapılan çağrıda, savaş sanayinin ana maddeleri olan kömür ve çeliğin üretim ve kullanımının uluslarüstü bir organın sorumluluğunda yönetilmesi öngörülmüştür¹⁵⁴.

Schuman Planı esas alınarak yapılan görüşmeler sonunda AKÇT'yi kuran ve aynı zamanda bugünkü Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Paris Antlaşması, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te imzalanmış ve 25 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sonraki gelişme devrine AKÇT Avrupa Ekonomik Topluluğuna dönüştürülmüştür.

2.3.2.2.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)

Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1957 yılında altı Batı Avrupa Devleti (Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) arasında imzalanan "Roma Antlaşması" ile kurulmuştur. AET'ye hukuken ve fiilen uluslararası bir kuruluş olma niteliğini kazandıran Antlaşma, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Roma Antlaşması, 248 madde, ekler ve protokollerden oluşmaktadır.

¹⁵⁴ <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/AB%20Sayfasi/tarhsel.htm>

AET'nin nihai hedefi Avrupa'nın siyasal bütünlüğe ulaşmasıdır. Bu hedefe varmak için öngörülen ekonomik dengeyi sağlamak üzere, ilk araç olarak üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaştığı bir ortak pazar ve gümrük birliği kurulması öngörülmüştür. Roma Antlaşması'nın 2. maddesinde AET'nin hedefi "Topluluğun görevi, ortak pazarın kurulması ve üye ülkelerin ekonomik politikalarının giderek yaklaştırılması suretiyle, Topluluğun bütünü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini, sürekli ve dengeli bir yayılmayı, artan bir istikrarı, yaşam düzeyinin hızla yükseltilmesini ve birleştirdiği devletler arasında daha sıkı ilişkileri gerçekleştirmektir" şeklinde özetlenmiştir¹⁵⁵.

AET'nin Roma Anlaşmasında belirtilen etkinlikleri aşağıdakilerdir.

- Üye devletler arasında, malların giriş ve çıkışlarında gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının ve eş etkili tüm diğer önlemlerin kaldırılması,
- Üçüncü ülkeler karşısında ortak gümrük tarifesinin ve ortak bir ticaret politikasının belirlenmesi,
- Üye devletler arasında, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını engelleyen unsurların kaldırılması,
- Tarım alanında ortak bir politikanın tespiti,
- Ulaşım alanında ortak bir politikanın oluşturulması,
- Toplulukta rekabetin bozulmamasını sağlayan bir düzenin kurulması¹⁵⁶.

Karşısına koyduğu hedeflere ulaştığı, üye ülkeler arasında uyum sağlandığı ve bu ülkelerin ekonomilerinin birleştirilmesi iktisadi işbirliği modelinin daha üst seviyesine çıktığı için AET faaliyette değildir. AET şimdi Avrupa Birliği olarak gelişmesini sürdürmektedir.

¹⁵⁵ www.commerce.turkeur.bc/cad/ulkegos/ulkegos.htm

¹⁵⁶ ALPAR Cem - ONGUN M. Tuba, a.g.c., s.199

2.3.2.2.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)

Paris Antlaşması'nı imzalayan altı ülke arasında AKÇT ile sınırlı bir alanda başlatılan işbirliği çabalarını çeşitli alanlara yaygınlaştırma girişimleri kapsamında, öncelikle, Avrupa genelinde siyasi alanda bir işbirliği gerçekleştirme yoluna gidilmiştir. Ancak, 1952 yılında Avrupa Savunma Topluluğu ve 1953 yılında Avrupa Siyasal Topluluğu (European Political Economy) olarak somutlaşan dış politika ve savunma politikası alanlarındaki işbirliği girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde, ekonomik entegrasyon gerçekleştirilmeksizin siyasi entegrasyona ulaşılamayacağı şeklindeki görüş ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ekonomik entegrasyon çabaları yoğunluk kazanmıştır.

Bunun üzerine, Messina'da, 1-2 Haziran 1955 tarihinde düzenlenen konferansta iki yeni Avrupa Topluluğu'nun daha kurulması kararlaştırılmıştır. uzun süren görüşmeler ve teknik çalışmalardan sonra 25 Mart 1957'de, bu kez Roma'da imzalanan Antlaşmalar ile AET ve EURATOM kurulmuştur. EURATOM'un hedefi, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanımını geliştirmektir. Antlaşma'nın 1. maddesi çerçevesinde EURATOM'un temel hedefi, nükleer endüstrinin süratle kurulması ve gelişmesi için gerekli şartların gerçekleştirilmesi yolu ile üye ülkelerin hayat seviyelerinin yükseltilmesi ve diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi olarak özetlenmektedir.

Roma Antlaşması'nın 1958 yılı başında yürürlüğe girmesinden sonra, her üç Topluluk (AKÇT, EURATOM, AET) bakımından, özellikle de Roma Antlaşması'nın uygulanması açısından başarılı olarak nitelendirilebilecek bir dönem başlamıştır¹⁵⁷.

Üye devletler arasındaki gümrük birliği, Roma Antlaşması'nda öngörülen tarihten bir buçuk yıl önce, 1 Temmuz 1968'de gerçekleşmiş, ulaştırma ve enerji alanlarındaki gecikmelere rağmen AET, "geçiş dönemi" adı verilen ilk uygulama devresinin sonunda 31 Aralık 1969 tarihinde Antlaşma ile saptanan hedeflerin çoğuna ulaşmayı başarmıştır.

¹⁵⁷ www.commerce.turkeur.bc/cad/ulkegos/ulkegos.htm

1981 yılında Yunanistan'ın, 1.1.1986 tarihinde ise İspanya ve Portekiz'in katılmasıyla Topluluğun üye sayısı 12'ye yükselmiştir.

AKÇT'den Avrupa Topluluğuna kadar geçilen aşama aşağıdaki şekilde verilmiştir. Avrupa Topluluğundan Avrupa Birliğine geçiş ve Avrupa Birliğinin organizasyonları sonraki bölümlerde verilecektir.

2.3.3. Ortak Pazarlar

2.3.3.1. Afrika Birliği Teşkilatı

Afrika Birliği Teşkilatı (OAU), 25 Mayıs 1963'de, Addis Ababa'da, 32 bağımsız Afrika ülkesinin devlet ve hükümet başkanları tarafından kurulmuştur. Şu anda 53 üyesi vardır. Bunlar: Cezayir, Angola, Botswana, Benin, Burkina Faso, Burundi, Kamerun, Cape Verde, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Comoros, Kongo, Cote d'Ivoire, Djibouti, Mısır, Ekvatoryal Gine, Eritrea, Etiyopya, Gambia, Gana, Gine, Guinea-Bissau, Kenya, Lesotho, Liberya, Libya Arap Sosyalist Halk Cemahiriyesi, Madagaskar, Malawi, Mali, Mauritania, Mauritius, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya, Rwanda, Saharawi Arap Demokratik Cumhuriyeti, Sao Tome ve Principe, Senegal, Seychelles, Sierra Leone, Somali, Güney Afrika, Sudan, Swaziland, Tanzania, Togo, Tunus, Uganda, Zaire, Zambia ve Zimbabvedir.

Afrika Birliği Teşkilatının amaçları; Afrika Ülkeleri arasındaki birlik ve dayanışmayı geliştirmek, üyelerinin bağımsızlıklarını gözetmek, tüm kolonileşme biçimlerini ortadan kaldırmak, Birleşmiş Milletler Sözleşmesine ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uygun olarak uluslararası işbirliğini ilerletmek, üyelerinin ekonomi, diplomasi, eğitim, sağlık, refah, bilim ve savunma politikalarını uyumlaştırmak ve koordine etmektir. Üye devletler, Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısında belirlenen değerlendirme ölçüsüne göre katkıda bulunurlar. 17-21 Temmuz 1979 tarihinde Monrovia, Liberya'da yapılan 16. Devlet ve Hükümet

Başkanları Toplantısında, Genel Sekreter, Afrika Ekonomik Topluluğu'nun kurulması için bir ön çalışma yapmaya yönlendirildi¹⁵⁸.

30 Kasım-1 Aralık 1987 tarihleri arasında, Afrika ülkelerinin karşı karşıya olduğu borç krizini görüşmek üzere OAU'nun Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu'nun 3. Olağanüstü Toplantısı yapıldı. Zirve toplantısından önce, Daimi Yönetim Kurulu, Afrika Ülkeleri finans ve kalkınma bakanları ve Afrika Ülkeleri dışişleri bakanları düzeyinde Hazırlık toplantıları yapıldı. Müzakereler sonucunda devlet ve hükümet başkanları kurulu, Afrika'nın dış borç krizi'ne çözüm bulma konusunda ortak hareket fikrini benimsedi.

OAU'nun ve Afrika Ekonomik Topluluğu'nun (AEC) en üst organı **Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu**'dur. Afrika Devletleri'nin politikalarını koordine etmek için her yıl toplanır. Kurulda öneriler; üçte iki çoğunlukla, idari işlemler ise; basit çoğunlukla kabul edilir¹⁵⁹.

Bakanlar Konseyi, üye devletlerin hükümetleri tarafından atanan dışişleri bakanları veya diğer bakanlardan oluşur. Bakanlar Konseyi, OAU ve AEC'nin bütçesini onaylamak ve Konseyin sorumlu olduğu Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu'na hazırlanmak için yılda iki defa toplanır. Herhangi bir üye devletin isteği ve tüm üyelerin üçte ikisinin onayından sonra Konsey olağanüstü toplantı yapabilir. Konsey, AEC'nin gelişiminden ve işlemlerinden, Kurula karşı aynı derecede sorumludur.

Teşkilatın, Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu tarafından atanan bir **Genel Sekreteri** vardır. Genel Sekreter, OAU ve AEC'nin en önemli ve daimi organı olan Genel Sekreterliğin işlerini yönetir. Genel Sekreter, Kuruluş Tüzüğü tarafından Genel Sekreterliğe yüklenilen ve AEC'nin kuruluş Anlaşması ve Üye Devletlerin aralarındaki anlaşmalarla verilen görevleri yürütür.

OAU'nun Kuruluş Tüzüğü beş adet ihtisaslaşmış komisyon kurmuştur. Bunlar: Ekonomik ve Sosyal Komisyon, Ulaştırma ve İletişim Komisyonu, Eğitim, Bilim,

¹⁵⁸ www.commercc.turkeur.be/DUNYA/ulus/ulus.HTM

¹⁵⁹ www.commerce.turkeur.be/DUNYA/ulus/ulus.HTM

Kültür ve Sağlık Komisyonu, Savunma Komisyonu ve Çalışma Komisyonu'dur. Bunlara ek olarak özel konularla uğraşan çeşitli geçici komiteler vardır.

1985 yılında OAU'nun Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu, Ekonomik Gelişme ve Kalkınma için Afrika'nın Öncelik Programı'nın (APPER) işleyişini gözlemek ile görevli Bakanlar Daimi Yönetim Kurulu'nu kurdu.

2.3.4. Ekonomik Birlikler

2.3.4.1. Avrupa Birliği

Gümrük Birlikleri bölümünde Avrupa Topluluğunun nasıl kurulduğu ve hangi aşamalardan geçtiği belirtilmiştir. Bu bölümde Avrupa Birliğinin yapısı ve kurumlarından bahis edeceğiz.

1979'dan bu yana tek dereceli genel seçimle iş başına gelen Avrupa Parlamentosu 626 üyeden oluşur. (Parlamento'da Almanya 99, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık 87'şer, İspanya 64, Hollanda 31, Belçika, Yunanistan ve Portekiz 25'er, İsveç 22, Avusturya 21, Danimarka ve Finlandiya 16'şar, İrlanda 15 ve Lüksemburg 6 üye ile temsil edilir). Parlamento genel kurulu Strasbourg'da toplanır. Her ayın bir haftası genel kurul oturumlarına ayrılmıştır. Bazı kısmi oturumlar ile komisyon toplantıları, Konsey ve Komisyon'la ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla Brüksel'de yapılır. Sekreteryaya ise Lüksemburg'da bulunur.

Avrupa Parlamentosu'ndaki siyasi gruplar Birlik düzeyinde oluşur. 370 milyon nüfusu temsil eden Parlamentonun başlıca işlevi, siyasi itici güç olarak Topluluk politikalarının hazırlanması için gereken çeşitli inisiyatifleri üretmektir.

Parlamento, aynı zamanda, Avrupa Komisyonu üyelerinin tayinlerini onaylama ve üçte iki oy çokluğuyla Komisyon'u görevden alma yetkisine sahip bir denetim organıdır. Parlamento, Komisyon'un programını oylar ve özellikle Komisyon ve Konsey'e sözlü ve yazılı sorular yönelterek Avrupa politikalarının gündelik işleyişini izler. Parlamento araştırma komisyonları kurabilir ve Birlik vatandaşlarının dilekçelerini inceler.

Parlamento ve Konsey bütçe konusundaki yetkileri paylaşırlar. Parlamento yıllık bütçeyi oylar ve bütçe uygulamasını izler. Böylece Birliğe verdiği politika önceliklerini yansıtır. Birlik mevzuatı üçlü bir süreç içinde hazırlanır: Mevzuat önerilerini Komisyon hazırlar, Parlamento ve Konsey ise bu mevzuatı yürürlüğe koyma yetkisini paylaşırlar.

2.3.4.1.1. Konsey

Konsey her Üye Devletin kendi hükümetini taahhüt altına sokmaya yetkili bakanlar düzeyindeki temsilcilerinden oluşur. Gündemin içeriğine göre toplantılara farklı bakanlar katılır. Örneğin, Tarım Bakanları tarım ürünleri fiyatlarını ele alırlar; istihdamla ilgili konular Çalışma ve Sosyal İşler Bakanları tarafından görüşülür; genel politika sorunları, dışişleri ve Birliği ilgilendiren temel konular Dışişleri Bakanları'nın yetkisi kapsamındadır¹⁶⁰.

Konsey'in merkezi Brüksel'dedir; ancak bazı toplantılar Lüksemburg'da yapılır. Konsey başkanlığını her Üye Devlet altı aylık dönemler için sırayla üstlenir.

Üye Devletlerin Birlik nezdindeki Büyükelçileri'nden oluşan Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER) Konsey'in çalışmaları için gerekli hazırlıkları yapar ve belirli hazırlıkları yapmak veya özel konuları incelemekle görevli komiteler oluşturarak Konseyin talimatlarını yerine getirir. Avrupa Birliği Antlaşması'nda Birliğin faaliyetleri üç grupta toplanır (Topluluk faaliyetleri, ortak dış politika ve güvenlik politikası, adalet ve içişleri). Topluluk bağlamında Konsey'in bir görevi de Üye Devletler'in genel ekonomik politikalarını koordine ederek ve Komisyon'un sunduğu tekliflerden hareketle Parlamento'yu da şu veya bu ölçüde sürece katan usullere uygun biçimde ortak politikalara ilişkin temel kararları alarak Antlaşma'da belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmasını sağlamaktır. Konsey hükümetlerarası işbirliğine dayalı iki alanda daha birincil rol oynar: Ortak dış politika ve güvenlik politikası çerçevesinde ortak konuları tanımlar ve ortak kararları alır. Bu önlemlerin uygulanmasından da Birliğin temsilcisi sıfatıyla Konsey Başkanlığı sorumludur. Konsey'in adalet ve içişleri alanındaki esas işlevi ortak eylemler belirlemek ve Üye Devletler'in imzalayacağı sözleşmeleri hazırlamak ve önermektir.

¹⁶⁰ www.commerce.turkeur.be/DUNYA/ulus/ulus.HTM

Avrupa Topluluğu'nun faaliyetlerine ilişkin olarak son zamanlardaki bazı gelişmeler (Tek Senet, Birlik Antlaşması) sonucunda şartlı çoğunluk esasına dayalı oylama ilkesinin kullanımı yaygınlaşmışsa da vergilendirme gibi bazı konularda hala oybirliğiyle karar alınması gerekmektedir. şartlı çoğunluk için 87 oydan 62'sinin karar lehinde olması ve bu 62 oyun en az 10 devlet tarafından verilmiş olması gerekir. Şartlı çoğunluk ilkesine göre yapılan oylamalarda Almanya, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallığın onar oyu, İspanya'nın sekiz oyu, Belçika, Yunanistan, Hollanda ve Portekiz'in beşer oyu, Avusturya ve İsveç'in dörder oyu, Danimarka, İrlanda ve Finlandiya'nın üçer oyu, Lüksemburg'un ise iki oyu vardır. Ancak Konsey'in Komisyon tekliflerini değiştirebilmesi ya da Parlamento'nun yaptığı ve Komisyon'un kabul ettiği değişiklikleri geri çevirebilmesi için oybirliği gerekir. Ortak dış politika ve güvenlik politikası ile adalet ve içişleri alanlarında, Antlaşma'da Konsey'e bu konuda aksine karar alma yetkisi tanınmadığı durumlarda oybirliği zorunludur.

2.3.4.1.2. Avrupa Komisyonu

Avrupa Komisyonu'nun 20 üyesi vardır. Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık ikişer, diğer Topluluk üyeleri ise birer üyeyle temsil edilirler. Komisyon'un görev süresi Avrupa Parlamentosu gibi beş yıldır. Komisyon Başkanı Üye Devletler tarafından Avrupa Parlamentosu'nun görüşü alındıktan sonra atanır. Komisyon'un tüm üyeleri ancak Parlamento tarafından onaylandıktan sonra resmen göreve atanmış olurlar.

Komisyon üyeleri görevlerini yerine getirirken kendi ulusal hükümetlerinden tamamen bağımsız olarak davranmak ve sadece Avrupa Birliği'nin çıkarlarını gözetmekle yükümlüdürler. Komisyon'u görevden alabilecek tek organ Avrupa Parlamentosu'dur. Komisyon'un her üyesinin bir veya birkaç politika alanında özel sorumluluğu vardır. Ancak kararlar kolektif sorumluluk ilkesi temelinde alınır.

Komisyon öncelikle ve her şeyin üstünde Antlaşmalar'ın korunması ve gözetilmesiyle yükümlüdür. Görevini yerine getirirken tarafsız davranır ve Antlaşma hükümleri ile Antlaşmalar temelinde alınan kararların doğru biçimde uygulanmasını gözetir. Üye Devletler'den herhangi birine karşı Antlaşma ihlali soruşturması

başlatabilir ve gerekli gördüğünde konuyu Avrupa Adalet Divanı'na götürür. Bunların yanı sıra özellikle Avrupa Birliği'nin rekabet kurallarını ihlal etmeleri durumunda kişilere ve şirketlere para cezası verebilir.

Komisyon ayrıca Birliği harekete geçiren organdır. Yasama sürecini başlatmada tek yetkilidir ve yeni bir 'Avrupa yasasının kabulü sürecinin her aşamasında etkide bulunma güç ve yetkisine sahiptir. Hükümetler arası işbirliği alanında tıpkı Üye Devletler gibi teklifte bulunma hakkına sahiptir.

Son olarak, Komisyon Avrupa Birliği'nin yürütme organıdır. Buna belirli Antlaşma maddelerinin uygulanmasına ilişkin kuralların belirlenmesi ve Birlik faaliyetleri için ayrılmış bütçe ödeneklerinin idaresi de dahildir. Bunların büyük çoğunluğu ana fonların kapsamındadır: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu ve Kaynaşma Fonu. Komisyon yürütme görevini yerine getirirken çoğu zaman Üye Devletler'den uzmanların oluşturduğu komitelerin görüşlerine başvurma gereği duyar¹⁶¹.

2.3.4.1.3. Adalet Divanı ve Bidayet Mahkemesi

Adalet Divanı 15 yargıç ve onlara yardımcı olan dokuz kanun sözcüsünden oluşur. Bunun yanı sıra 1989'da 15 yargıçtan oluşan bir Bidayet Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkemelerin üyeleri Lüksemburg'da görev yapar ve Üye Devletler'in mutabakatıyla altı yıllık bir süre için atanırlar. Yargıçların bağımsızlıkları güvence altındadır.

Divan'ın görevi Avrupa Antlaşmalarının hukuka uygun biçimde yorumlanması ve uygulanmasını sağlamaktır. Divan bir Üye Devlet'in Antlaşmalar'da öngörülen bir yükümlülüğü yerine getiremediğine karar verebilir. Üye Devlet bu kararın gereğini yerine getirmezse Divan para cezası uygulanmasını kararlaştırabilir. Divan, kurumların aldığı önlemlerin iptali için açılan davalarda bu önlemlerin yasallığını inceleyebileceği

¹⁶¹ www.commerce.turkeur.be/DUNYA/ulus/ulus.HTM

gibi bazı önlemlerin alınmamış olmasının Antlaşmalar'a aykırı olduğuna da karar verebilir¹⁶².

Divan ulusal mahkemelerin başvurusu üzerine Topluluk hukukunun çeşitli hususlarının yorumlanması ya da geçerliliği hakkında ön kararlar alır. Bir hukuki işlemin bu türden tartışmalı bir husus doğurması halinde ulusal mahkemelerden herhangi biri Avrupa Adalet Divanı'ndan ön karar isteyebilir. Ancak bunun için ilgili Üye Devlet'te daha yüksek bir temyiz mercii bulunmaması gerekir. Bu durumda Divan'ın kararı bağlayıcıdır.

Bidayet Mahkemesi kişiler ve işletmeler tarafından açılan davalara bakar. Hukuk meseleleriyle ilgili başvurular sadece Avrupa Adalet Divanı tarafından karara bağlanır.

1952 ile 1994 yılları arasında Divan'ın önüne 8600'den fazla dosya gelmiş olup bunlardan 2900'ü ön karar başvurularıdır. Adalet Divanı her durumda aynı biçimde uygulanan bir Topluluk hukukunun yaratılmasına yardımcı olmuş ve böylece Avrupa'nın bütünleşme sürecini hızlandırmıştır.

2.3.4.1.4. Sayıştay

Sayıştay Konsey tarafından Avrupa Parlamentosu'nun görüşü alındıktan sonra oybirliğiyle atanan 15 üyeden oluşur. Sayıştay Başkanı üyeler tarafından kendi aralarından seçilir. Başkanlık süresi üç yıldır ve üç yılın sonunda ikinci bir dönem için yeniden seçilmek mümkündür. Sayıştay başkanı primus inter pares (eşitler arasında birinci) konumundadır.

Toplantılarını ve çalışmalarını Lüksemburg'da sürdüren Sayıştay Avrupa Birliği'nin tüm gelir ve harcamalarının hukuka uygun ve düzenli biçimde yapılıp yapılmadığını ve maliye yönetiminin tutarlı olup olmadığını denetler. Konsey ve Parlamento tarafından Avrupa Toplulukları'nın genel bütçesinin uygulamasına ilişkin olarak Komisyon'un ibrasında yardımcı olmak amacıyla yıllık raporlar hazırlar.

¹⁶² www.commerce.turkeur.be/cad/ulkegos/ulkegos.htm

2.3.4.1.5. Ekonomik ve Sosyal Komite ve AKÇT Danışma Komitesi

Ekonomik ve Sosyal Komite 222 üyeden oluşur. Bu üyeler üç grubu temsil ederler: işverenler, işçiler ve diğer ekonomik gruplar (çiftçiler, esnaf ve zanaatkarlar, küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri ve diğer işletmeler, beyaz yakalılar ile bilim-öğretim camiasının, kooperatiflerin, ailelerin ve ekoloji hareketlerinin temsilcileri).

Kömür ve çelik ile ilgili konularda başka bir organa, AKÇT Danışma Komitesi'ne başvurulur. Danışma Komitesi üreticileri, işçileri, tüketicileri ve tüccarları temsil eden 108 üyeden oluşur.

2.3.4.1.6. Bölgeler Komitesi

Bölgeler Komitesi Avrupa Birliği Antlaşması'yla kurulmuştur. Yerel ve bölgesel mercileri temsil eden 222 asil, ve 222 yedek üyesi vardır. Asil ve yedek üyelerin görev süreleri dört yıldır. Komite çalışmalarını Lüksemburg'da yapar. İlk toplantısını 9-10 Mart 1994 tarihinde yapmıştır. Avrupa Birliği Antlaşması Konsey ve Komisyon'un bölgesel çıkarların söz konusu olduğu eğitim, gençlik, kültür, toplum sağlığı, ekonomik ve toplumsal işbirliği ve Avrupa çapında ulaşım, telekomünikasyon, enerji ağları gibi konularda Bölgeler Komitesi'nin görüşüne başvurmalarını hükme bağlamıştır. Bölgeler Komitesi bunun dışında re'sen de görüş bildirebilir.

Bölgeler Komitesi'nin faaliyetleri yılda beş kez düzenlenen genel kurul toplantıları dışında sekiz komisyon ve dört alt komisyon tarafından yürütülür. Komite'ye bağlı bir özel komisyon Avrupa Birliği'nde kurumsal reform konusunda bir rapor hazırlamaktadır.

2.3.4.1.7 Avrupa Yatırım Bankası

Avrupa Birliği'nin finans kurumu olan Avrupa Yatırım Bankası 1958'de Roma Antlaşması ile Birliğin hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olarak yatırımları finanse etmek amacıyla kurulmuştur. AYB tüzel kişiliğe ve mali özerkliğe sahiptir. Banka üyeleri Avrupa Birliği Üyesi Devletler'dir. Bankanın merkezi Lüksemburg'dadır.

Avrupa Yatırım Bankası 1994 yılı içinde 19,9 milyar ECU tutarında kredi vermiş, böylece önde gelen uluslararası finans kurumları arasındaki yerini pekiştirmiştir.

AYB'nin öncelikli hedefi Avrupa Birliği'nin dengeli gelişimine katkıda bulunmaktır. Bunun yanı sıra trans-Avrupa ulaşım ve telekomünikasyon ağlarının geliştirilmesine, çevrenin korunmasına, enerji kaynaklarının devamlılığının sağlanmasına ve endüstri ve küçük işletmelerin uluslararası düzeyde rekabet gücünün artırılmasına yönelik projelere finansman sağlamaktadır. Banka Avrupa Birliği haricinde de Birliğin üye olmayan ülkelere yönelik işbirliği politikasının hayata geçirilmesine yardımcı olmakta, Afrika, Karayipler ve Pasifik ülkelerinde, Akdeniz havzasında, Orta ve Doğu Avrupa'da, Latin Amerika'da ve Asya'da faaliyette bulunmaktadır.

AYB kaynaklarının büyük bir bölümünü sermaye piyasalarından ödünç alır. Sermaye piyasalarında AYB hisselerinin yüksek reytinge sahip olması (AAA) en uygun koşullarda çok yüksek miktarlarda kaynak bulabilmesini sağlamaktadır. Kar amacı taşımayan bir kredi kurumu olan AYB, mali piyasalarda konumunun sağladığı üstünlüklerden girişimcileri yararlandırır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA KURULABİLECEK BİR İKTİSADİ İŞBİRLİĞİNİN MUHTEMEL ŞEKLİ VE BUNUN ŞARTLARI

3.1. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği Kurulmasına Etki

Eden Faktörler

Ortak değerler ve ortak menfaatler ülkeleri işbirliğine yönelten temel faktörlerdendir¹⁶³. İktisadi işbirliği için sadece pragmatik faydalar gerekli olmayıp, fikri temeller de gerekmektedir. Ortak bir kimlik oluşturulmadığı takdirde birliğin sağlanabilmesi mümkün olmamaktadır.

İşbirliği imkanlarını belirleyen kriterler arasında şunları saymak mümkündür¹⁶⁴.

1. Coğrafi Yakınlık: Yakın ülkelerin entegre olmaları daha kolaydır.

2. Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Benzerlik: Ortak noktaları çok olan milletlerin birleşmesi farklılıkları çok olanlara göre daha kolaydır. Sosyal göstergelerdeki benzerlik iktisadi işbirliğine katkıda bulunur.

¹⁶³ DOUGHERTY James E. ve PFALZTZGRAFF Robert L., *Contending Theories of International Relations*, New York: J.B. Lippincott Company, 1981, s. 279

¹⁶⁴ A.g.e, s. 308

3.Uluslararası beşeri ilişkiler: Bireyler ve toplumlar arası ilişkilerin yoğunluğu birleşmeyi kolaylaştırır.

4.Zihni yakınlık: Bilgi ve anlayış benzerliği mühim bir rol oynamaktadır.

5.İşlevsel menfaatler: Üyelerce paylaşılan menfaat alanlarının bulunması birleşmeyi kolaylaştırır.

6.Yapısal çerçeve: Siyasi yapısı karar verme noktasında katılımcı olan ülkelerin birlikteliği daha güçlü olur.

7.Eski birleşme tecrübeleri: Eski tecrübeler işbirliğinin daha ileri safhalara ulaşmasına katkı sağlar.

Bu kriterlere eklenebilecek başka bir nokta da üye ülkelerin sayısıdır. Sayının çok kabarık olması, birliğin güçlenmesinin aksine, zayıflamasını netice verebilir. AB de bu çelişkiyi yaşamaktadır. Doğu Avrupa devletlerinin dahil olması ile ortak politikalar üretime ve uygulama imkanları azalmaktadır¹⁶⁵.

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında bir iktisadi işbirliği kurulmasının mümkün olup olmaması da aralarındaki ilişkilerin işlevsel düzeyiyle doğrudan alakalıdır. Gerek işlevsel ilişkiler, gerekse diğer kriterlerin kolaylaştırıcı mı, engelleyici mi rol oynadıklarının ele alınması iktisadi işbirliği imkanı, hakkında fikir verecektir.

Yukarıda sıraladığımız işbirliği imkanlarını belirleyen kriterleri sırasıyla açıklamaya çalışalım. Bu analizi, mevcut durum ve olması gerekenlerden hareketle yapmayı uygun gölmüştür.

¹⁶⁵ KURU Ahmet T., “Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi”, Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Alfa Yayımevi, İstanbul 1999.s. 193

3.1.1. Türk İktisadi İşbirliği Projesi Açısından Şartların değerlendirilmesi

3.1.1.1. Coğrafi Yakınlık

Türk Cumhuriyetleri'nin sınırlarını bir vahit gibi düşünürsek bazı komşularının da ortak olduğunu görürüz. Örneğin, Azerbaycan'la sınırı bulunan Rusya Federasyonu, hem Kazakistan'la, hem de Türkiye ile (Karadeniz'den) komşudur. İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'la sınırları mevcuttur. Ermenistan ve Gürcistan Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak komşusu sayılır. Dünyanın en kalabalık ülkesi ve potansiyel pazar konumunda olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin hem Kazakistan, hem de Kırgızistan'la sınırdadır. Özbekistan Orta Asya'nın merkezinde bulunmuş olup, tüm Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile sınırları mevcuttur. Bu durumda Özbekistan tüm Türk Cumhuriyetleri arasında bir bağlayıcı ülke konumunda olabilir. Bunu söylemekte de yarar vardır ki, dünyada en zengin petrol rezervine sahip olan Hazar Denizi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a kucak açmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri Kazakistan ve Kırgızistan'ın komşu olduğu Çin Halk Cumhuriyeti üzerinden Uzak Doğu pazarına ulaşması mümkün olduğu gibi, Türkiye vasıtasıyla da Avrupa ve Orta Doğu Ülkelerine ulaşması mümkün olmaktadır.

Türkistan'ın bütünlüğü sadece tarihi bağlarla sınırlı değildir. Coğrafi olarak Orta Asya bir bütünlük arz etmektedir ve bölgedeki ülkeler arasında Avrupa Ülkeleri'nde olduğu kadar bile tabii sınırlar yoktur. Cumhuriyetler tabii sınırlarla değil, masa başında tespit edilen suni sınırlarla birbirlerinden ayrılmıştır. Bu araştırmadan görüldüğü gibi olası bir "Türk Cumhuriyetleri İktisadi İşbirliği"nin sınırları hemen-hemen tüm Avrasya ülkelerine komşu olabilmektedir.

Türk Cumhuriyetleri'nin tamamı, orta enlemlerde yani orta kuşakta yer almaktadır. Tropikal ve kutup iklimleri bu ülkelerde görülmez. İklim şartları bakımından tarım ve hayvancılığa elverişli topraklara sahiptirler¹⁶⁶.

¹⁶⁶ ÖZEY Ramazan, a.g.e., s.3

Türk Cumhuriyetleri iklim ve doğal kaynaklar bakımından da dünyanın zengin topraklarına sahiptirler. Dünyada bulunan 11 iklim kuşağından 9'u Azerbaycan'da bulunmaktadır. Mendel tablosunda bulunan elementlerin hemen hepsi Kazakistan'da bulunmaktadır. Dünyanın en kaliteli altın rezervleri Özbekistan'da, doğal gaz rezervleri ise Türkmenistan'da bulunmaktadır. Topraklarının tümü tarıma elverişli olan Türkiye her türlü yönden Türk Cumhuriyetleri'ne öncülük edebilecek durumda olabilir. Türk Cumhuriyetleri içerisinde verimlilik bakımından en zayıf olan ülke Kırgızistan'dır. Bunun da başlıca nedeni toplam arazisinin %95'nin dağlık arazi olmasıdır.

3.1.1.2. Zihni Yakınlık

Bilindiği gibi daha önce siyasi maksatlara dayalı olarak Rusya idaresindeki bütün Türkistan Türklerine Tatar adı verilmiş, daha sonra ise Ruslar, Tatar adı altında tek bir millet meydana getirmekten ise ayrı-ayrı boy adlarına sahip olan Türkleri farklı etnik gruplarmış gibi tanıtarak Azeri, Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek, Başkurt, Uygur vs. gibi milletler oluşturmaya çalışmışlardır. Bugünkü Türk Cumhuriyetleri bu siyasetin bir mahsulü olarak ortaya çıkmışlardır.

Sovyetler döneminin yukarıda işaret edilen politikalarına rağmen Türk Cumhuriyetleri'nin tarihi ve kültürel bağları aynı olduğu için bilgi ve anlayış yönünden de bu cumhuriyetler arasında hiçbir farklılık gözükmemektedir. Ortak kültürün unsurlarının başında din, dil ve tarih geldiğine göre aynı milletin fertleri birbirlerinin tarihlerini ve kültürlerini bilmek yanında, tarihin belirli bir zamanına kadar olan ortak tarihlerini de öğrenmek zorundadırlar. Tarihe dönmek, kendini tanımak ve bilmektedir. Bu durum ortak hedefler ve stratejilerin oluşmasında dayanak noktasıdır.

Ortak tarih anlayışının esasını, Türk tarihinin bütünlüğü oluşturmalıdır. Türk tarihini bir bütün olarak düşünmek, ona felsefi bir açıdan bakmak demektir. Yani Anadolu'ya gelen Oğuzlar ile, Asya'da kalan Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur ve diğerleri gibi Türk boyları ayrı-ayrı ele alınmayıp, bunların hepsinin "Türk" adı altında birleşmiş insanlar olarak görülmesi gerekmektedir¹⁶⁷. Tüm bunları dikkate alarak söylemek

¹⁶⁷ İŞCAN İsmail Hakkı, "Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo Ekonomik Açısından SWOT Analizleri Ve Yeniden İktisadi Yapılanmalarında Türkiye'nin Rolü", Yüksek Lisans Tezi, DPÜ, İİBF, Kütahya-1997, s. 342

mümkündür ki, Türk cumhuriyetleri aynı boydan ve aynı soydan geldiğine göre Türk Cumhuriyetleri'ndeki düşünce yapısı hemen-hemen aynıdır. Tabii ki zaman geçtikçe bazı şartlardan ileri gelen değişiklikler de sözkonusu olmaktadır.

3.1.1.3. Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Benzerlik

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ortak bir soydan gelmenin yanı sıra ortak bir dine de sahiptirler. Türkiye Türkçe'si Türk Dünyasındaki pek çok aydın tarafından bilinen ve Türkler arası platformlarda kullanılan bir iletişim dili olabilir¹⁶⁸.

İşbirliğine girecek ülkelerin etnik yapılarının çok farklı olması ve aralarında çatışma olma ihtimalleri iktisadi işbirliğini olumsuz etkileyecektir. Sovyetlerin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ndeki etnik grupları toplama ve bu gruplar arasındaki farklılıkları kullanarak, etnik gruplar arasında ayrımcı politika yürütmesi sonucu Yeni Türk Cumhuriyetleri'nde nüfus, farklı etnik kökenli kişilerden oluşmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri arasında, özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında tarihi ve siyasi alanda farklılık yoktur. Türk Cumhuriyetleri coğrafi ve tarihi konumu itibarıyla tarihte çok önemli bir yere sahiptir. Sovyet yönetimi bu bölgelerde yaşayan küçük boylardan "milletler" ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu sırada bilhassa özen gösterilen şeyin Türk ve Türkistan sözcüklerinin kullanılmamasıdır. Böylece "Böl ve Yönet" politikasını yürütmüştür¹⁶⁹.

Kültürel bağların varlığından bahsederken, tarihi kopuklukların, coğrafi uzaklığın ve Rus işgalinin tesiriyle daha da güçlenmiş olan kültürel farklılıkları da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu konuda Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'ne düşen "farklılıklardan değil ayrımcılıktan kaçınmak"¹⁷⁰ ve kültürel farklılıkları bir zenginlik olarak kabullenmektir.

¹⁶⁸ ERCİLASUN Ahmet B., "Tarihten Geleceğe Türk Dili", Yeni Türkiye, s.15 (Mayıs-Haziran 1997). s.190

¹⁶⁹ ANDİCAN A. Ahat, "Değişim Sürecinde Türk Dünyası", Emre Yay., İstanbul, 1996, s. 510

¹⁷⁰ BEHAR B. Eranlı, "Mutlak Türdeşlik ve Siyasal Kültür Çıkmazları Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye", Yeni Türkiye, s. 15 (Mayıs-Haziran 1997).s.935

Sosyal, kültürel, tarihsel ve dinsel ortaklık da işbirliğinin oluşumunda önemli faktörlerdir. Örneğin, AB, temelde Hıristiyan kültürü ülkelerden oluşmuştur. Türkiye'nin AB'ne tam üye olarak alınmama sebepleri arasında Müslüman bir ülke olması ve Avrupalılar ile farklı bir tarihi mirası taşıması sayılabilir.

İktisadi işbirliğini oluşturan ülkelerin ekonomik ve sosyal sistemlerinin birbirine benzemesi önemlidir. AB, EFTA, NAFTA üyelerinin tamamı liberal kapitalist ekonomik sisteme sahiptirler.

Türk Cumhuriyetleri'nde, en önemli uğraş alanı tarım ve hayvancılıktır. Buğday ve arpa en fazla ekilen tahıl ürünleridir. Öte yandan bu cumhuriyetlerde pamuk, şekerpancarı, tütün, ayçiçeği, patates, sebze, üzüm, narenciye ve diğer meyvelerin üretimi yapılmaktadır. Arazilerin büyük bölümünü geniş steplerin yer aldığı, çayır ve meralar oluşturur. Bu itibarla hayvancılık ta önemlidir. Özellikle koyun ve sığır, en çok beslenen hayvan türleridir. Ayrıca yük ve çeki hayvanı olan atın, Türk kültüründe ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Türk Cumhuriyetleri bir bütün olarak ele alındığında çok zengin madenlere sahiptir. Petrol, doğal gaz, kömür, demir, bakır, boksit, krom, nikel kurşun gibi zengin rezervler bulunmakta ve bunların çoğu işletilmektedir. Madencilğe dayalı sanayi, gıda, tekstil, kimya, petro-kimya ve makine sanayisi oldukça gelişmiştir.

3.1.1.4. Ülkelerarası Beşeri İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra oluşan yeni siyasi yapı Türk cumhuriyetleri açısından çeşitli imkanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Artık günümüzde yeni Türk Cumhuriyetleri'yle birlikte Türkiye'nin oluşturacağı "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı" veya "Türk Cumhuriyetleri Topluluğu" ve bu birlikteliğin "Dünya dengeleri üzerindeki muhtemel etkileri" tartışılmaktadır. Dünyanın en gelişmiş devletlerinin bile ortak değerlere sahip olduğu başka ülkelerle siyasi ve ekonomik nitelikte gruplaşmalar oluşturmaya çalıştığı günümüz dünyasında dil, din, tarih ve kültür

birliğine sahip Türk Cumhuriyetleri'nin bir topluluk oluşturmaları neredeyse kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle, her bir cumhuriyetin içinde, ister sosyal ve kültürel, isterse de, ekonomik ve politik yönden kurulabilecek "Türk Cumhuriyetleri Birliği"nin yerli halklar tarafından daha iyi benimsenmesi için sivil toplum örgütleri, teşkilatlar, ve ittifaklar kurulmalıdır. Bu birlikler ve teşkilatlar sürekli diğer cumhuriyetlerdeki teşkilatlarla bilgi alışverişinde olmalı, Cumhuriyetler arasında oluşturulabilecek yakınlığı daha da arttırmak için çalışmalar yürütüp, stratejiler belirlemeliler.

Bir diğer deyişle, gelecekte dünya dengelerini etkileyebilecek bir Türk Cumhuriyetleri Birliğini şekillendirilebilmesi için ilk adım ekonomik ve siyasal beraberliğin sağlanmasına yönelik faaliyetlerde bulunabilecek ve tüm Türk Cumhuriyetleri'nde toplumlar arası ilişkilerin yoğunluğuna etkili olabilecek TİKA benzeri kurumların oluşturulmasıdır. Bu gelişmelerin olmaması halinde aynı millete, aynı dine, aynı dile ve hatta aynı alfabeyle sahip olmalarına rağmen, farklı dünya sistemlerinin ve ekonomilerinin etki alanına girdikleri için ortak hareket etme imkanını bulamayan, hatta birbirleriyle çatışan bir devletler grubunun ortaya çıkması, kaçınılmaz bir sonuç olabilecektir¹⁷¹.

Her şeye rağmen bölgede bulunan yeni Türk Cumhuriyetleri dünya ile entegre olması için Rusya'nın iki asrı aşkın egemenliğinden kurtularak, tam bağımsız devletler olarak gelişmelerini destekleyen bir eğilim gittikçe ağırlık kazandığı söylenebilir.

Tezin birinci bölümünde de söylenildiği gibi Türk Cumhuriyetleri'nde eğitim seviyesi çok yüksektir. Bu ülkelerin bilim adamları özellikle biyoloji, fizik, kimya, matematik, astroloji gibi bilim alanlarında temayüz etmişlerdir. Kazakistan'da uzay teknolojisi mevcuttur.

Son yıllarda Türk Cumhuriyetleri'nde eğitim harcamaları, gerek ekonomik krizler gerek iç ve dış karışıklıklar nedeniyle hızla düşmektedir. Örneğin Kazakistan'da eğitimin GSYİH içindeki payı 1990'da %7 iken, 1997'de %4'e gerilemiştir. Özellikle, yükseköğrenim harcamaları en çok azalma gösteren alandır. Örneğin, Özbekistan'da

¹⁷¹ ANDİCAN A. Ahat, a.g.e., s. 332

1993 ve 1994 yılları arasında yükseköğrenime yapılan harcamaların GSYİH içindeki payı %2,7'den %1'in altına düşmüştür¹⁷². Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ndeki kaynak kıtlığı eğitim seviyesini de düşürmektedir. Sonuç olarak, 1989 yılından beri devam eden piyasa ekonomisine geçiş süreci, yeni Türk Cumhuriyetlerini eğitim-öğretim harcamalarının miktarını olumsuz yönde etkilemiştir. Hükümetler eğitim harcamalarını büyük oranda azaltmış, bu da ülkelerdeki nüfusun mesleki becerisini etkilemiştir.

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından her alanda olduğu gibi eğitim alanında da işbirliği yapmıştır. YÖK tarafından yapılan merkezi sınavdan geçen Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler Türkiye'de üniversite eğitimi almaktadırlar. 2000 yılına kadar yeni Türk Cumhuriyetleri'nden çeşitli seviyede gelen öğrencilerin sayısı 18.690 kadardır. Bunlardan 2.981'i okullarını bitirip ülkelere dönmüşlerdir¹⁷³. Bu öğrenciler, Türk Cumhuriyetleri ve bölge ülkelerinde geleceğin teminatı durumundadırlar. Bu öğrencilerin Türklük şuuru kazandırılarak, alanlarında uzman elemanlar olarak yetiştirilmesi Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin geleceğini de belirleyeceğinden, büyük önem arz etmektedir. Ama ne yazık ki, bu tür eğilimlerin hızı kesilmiş, Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye gelen öğrenci sayısında düşüş gözlenmektedir. 1999-2000 eğitim öğretim yılı için Türk Cumhuriyetleri ve bölge ülkelerinden gelen öğrenciler için yüksek öğretim görmek üzere 1028 kontenjan ayrılmıştır. Bu da eski yıllar itibarıyla çok düşük bir sayıdır ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin korunmasına ve geliştirilmesine zarar vermektedir.

Türkiye üniversitelerinde yerleştirilen devlet burslu öğrencilerden 5396'sının çeşitli nedenlerle bursları kesilmiştir. Bursu kesilen öğrencilerin durumları incelendiğinde: Özbekistan'ın farklı sebeplerle ülkesine çağırdığı öğrencilerini tekrar Türkiye'ye göndermediği, devamsız öğrencilerin sayısının çok olduğu, ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrencilerine verilen burs miktarının yetersizliği, öğrencilerin eğitimleri dışında işlerle ilgilendiği ve bunun da devamsızlık sebebi olduğu görülmektedir.

¹⁷² DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...** s. 286

¹⁷³ KURTULUŞ Berrak, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği, *Avrasya Etüdüleri*, sayı 17, AB Ofset Bas. Yay. Ankara 2000, s. 44.

Öğrenim görmek için öğrenciler, yalnız Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye gelmiyor, karşılıklı olarak Türkiye'den de Türk Cumhuriyetleri'ne eğitim görmeye gitmektedirler. Türkiye'den Türk Cumhuriyetleri'ne eğitim görmeye giden öğrencilerin toplam sayısı 3709'dur¹⁷⁴.

1992-1993 eğitim-öğretim yılından itibaren 2000 yılına kadar Türkiye tarafından diğer Türk Cumhuriyetleri ve Bölge ülkelerine ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyde toplam 18.757 kontejan verilmiştir¹⁷⁵.

SSCB dağıldıktan sonra dünya beyin göçü hareketlerinde eski Sovyet topraklarından ayrılan Rus ve Türk asıllı birçok bilim adamının özel yeri vardır. 1991 yılından bu yana Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yoğun bir öğretim üyesi değişimi sürmektedir. Bu değişim ilk yıllarda sadece Türkiye'ye doğru görülüyorsa da, son yıllarda Türkiye'den de gittikçe artan sayıda öğretim elemanı bu ülkelerde görev almaktadır. Halen Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da Türkiye cumhuriyeti uyruklu 103 öğretim elemanı görevlendirilmiş bulunmaktadır. Türkiye üniversitelerinde ise Türk Cumhuriyetleri'nden gelen 411 öğretim elemanı çalışmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri arasında eğitim alanındaki işbirliğinin zayıf yürütülmesi ve öten yıllara göre düşük oranda olması bu ülkeler arasındaki iktisadi işbirliği potansiyelini de zora sokmaktadır. Bu nedenle Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında eğitim alanındaki işbirliğinin en üst düzeyde tutulması, işbirliklerinin kuvvetlendirilmesi için hayati önem taşımaktadır.

Şu gerçek unutulmamalıdır ki, Türk Cumhuriyetleri'yle kurulacak karşılıklı ilişkiler yalnız sözkonusu cumhuriyetlerin geleceği için değil, Türkiye'nin geleceği açısından da çok önemlidir. Kendi bölgelerinde etkili ve güçlü olabilen Türk Cumhuriyetleri, Dünya dengelerinde de etkili bir Türk Dünyasını kurabilmesi demektir. Bu ise kaçınılmaz bir biçimde etkin bir Türkiye demektir. Fakat bunun ön şartı, bu

¹⁷⁴ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...** s. 290

¹⁷⁵ DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk ...** s. 287

cumhuriyetlerle olan ilişkilerin duygusal platformlardan çıkarılması, teknoloji, bilgi ve yetişmiş insan gücü gibi yatırımlarla organik şekle dönüştürülmesidir¹⁷⁶.

3.1.1.5. İşlevsel Menfaatler

Ekonomik ilişkiler ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı arttırmakla ve işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türkiye'den bir çok işadamı bu ülkelerde iş yapmaya başlamış, hatta bir kısmı buralara yerleşmiştir. Ama yine de söylemek gerekir ki, cumhuriyetler arasındaki ekonomik ilişkiler yeterli düzeyde değildir, fakat sürekli güçlenmektedir. Sermaye yetersizliğini telafi edebilmek için de Türk firmaları yabancı şirketlerle ortaklık yapma imkanına sahiptirler. Yanı sıra yabancı şirketler de dil ve kültür uyumsuzluğu engelini aşabilmek için, böyle bir ortaklığa ihtiyaçları bulunmaktadır.

Petrol ve doğal gaz nakli Türk Cumhuriyetleri için birinci dereceden öneme sahiptir. Türkiye bu konuda Akdeniz'e açılma imkanları sunmaktadır. Türkiye'nin de petrol ve doğal gaz naklinden elde edeceği taşıma ücretinin yanısıra Orta Doğu petrollerine bağımlılıktan kurtulma ve daha ucuz enerji elde etme ve bu gibi bir çok menfaatleri bulunmaktadır. Başka bir açıdan da Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri enerji üretimi ve nakli ile stratejik güç kazanacaktır. Son yıllarda ABD diğer devletlere nazaran Bakü-Ceyhan Boru Hattı konusunda Türk tezini açıkça desteklemeğe başlamıştır. ABD, Türkmen doğal gazının İran ve Rusya üzerinden nakledilmesi yerine Hazar'ın altından geçirek Ceyhan'a ulaştırılmasını da desteklemektedir. Bu destekle daha da güçlenen Hazar-Ceyhan projesi gerçekleştiği takdirde Azeri ve Kazak petrollerinin yanı sıra Türkmen doğal gazı da Türkiye üzerinden nakledilecektir. Bu boru hattı projesi bir anlamda Türk Cumhuriyetleri'ni birbirleriyle direk bağlayan unsurlardan biri, belki de en önemlisi olacaktır.

Ülkelerin karşılıklı ticaret mallarının birbirlerini tamamlayan nitelikte olması iktisadi işbirliğinin oluşturulmasını kolaylaştıran bir faktördür. Türkiye'nin ihraç ve ithal malları bu açıdan değerlendirildiğinde, Türk Cumhuriyetleri'nin ticareti ile uyum

¹⁷⁶ ANDİCAN A. Ahat, a.g.e., s. 330

sağladıkları görülmektedir. Her iki tarafı ilgilendiren başka bir faktör olarak da Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) projesinin tam olarak uygulamaya girmesi ile doğacak tarımsal ürün fazlasının bu ülkelere ihraç edilme ihtimalidir¹⁷⁷.

Azerbaycan ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz rezervleri 21. yüzyılda Batının jeostratejik ve ekonomik çıkarları için hayati önemdedir. Bu rezervler düşük petrol fiyatlarıyla desteklenen refah ve büyümeği güvence altına alma potansiyeline sahiptir. Ayrıca bu rezervler bölgedeki yeni bağımsız devletlerin egemenliklerini korumada ve gelir elde etmesinde kilit unsurdur. Ayrıca, petrolle gelecek zenginlik Türk Cumhuriyetleri'nde sadece ekonomik değil, demokratik gelişmeyi de destekleyebilir¹⁷⁸.

Türk Cumhuriyetleri sosyalist sistemden serbest piyasa ekonomisine dayanan liberal kapitalist bir sisteme yeni geçmişlerdir. Bu geçiş aşamasında pek çok zorluklar yaşamalarına rağmen Türkiye ile benzer ekonomik sisteme sahiptirler.

Sovyet ekonomisi merkezi yönetime ve kütleli üretime sahip olduğu için ülkeler arasında keskin sınırlara sahip vazife taksimleri yapmıştı. Bundan dolayı, ülkelerarası hammadde – mamul üretimi bağımlılığı sürmektedir. Orta Asya'da kurulacak bir birlik, üretim ve ticaretteki verimi arttıracaktır. Mesela, doğal Kaynaklar açısından birbirine bağlı olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Kırgızistan'ın sanayisi Özbekistan'dan gelen doğal gaza, Özbekistan tarımının büyük kesimi ise Kırgızistan'dan gelen su kaynaklarına büyük ihtiyaç duymaktadır¹⁷⁹. Bu tür ekonomik bağımlılıklar cumhuriyetler arasında birleşmeleri kolaylaştırabilecek türdendir.

Petrol üretimi ve nakli için kilit pozisyonda olan Hazar'ın statüsü meselesi hakkında Türk Cumhuriyetleri arasında sağlanacak bir uzlaşma Rus ve İran'ın menfaat elde etme çabalarını önleme için kesin çözümdür. Halbuki Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın farklı hatta rakip yönde politikalar uygulamaları hepsi için zararlı olmaktadır. Türk Cumhuriyetleri arasında Ekonomik Birlik kurulduğu takdirde Türk Cumhuriyetleri bu tür konularda dış ülkelerle pazarlıkta güç kazanacaklardır¹⁸⁰.

¹⁷⁷ ŞAHİNGÖZ Ahmet, "Türkiye: Tarımda bölgesel bir güç", *Vaner (dergisi)*.s. 375

¹⁷⁸ COHEN Ariel, a.g.e., s. 7.

¹⁷⁹ DIETER Herbert, "Regional Integration in Central Asia: current economic position and prospects", *Central Asian Survey*, vol. 15 no. 4 (1996). Pages 377-378

¹⁸⁰ KURU Ahmet T., a.g.e., s. 163

İktisadi işbirliğinin kurulabilmesi durumunda 130 milyon insana hitap eden büyük bir iç pazar oluşmuş olacak ve ölçek ekonomisinin gelişmesine zemin hazırlanacaktır. Türk Cumhuriyetleri arasında Ekonomik İşbirliği kurulduğu takdirde ekonomik ve sosyal ilişkiler daha da gelişecek ve üyelere menfaat sağlayacaktır. Güvenlik açısından da işbirliği üyelerin güçlenmesini sağlayacaktır¹⁸¹.

Ülkeleri uluslararası iktisadi birleşmelere yönelten temel etken, büyük ekonomilerin sağlamış olduğu faydalardır. Ülkelerin ihracat potansiyellerinin gelişimi açısından avantaj sağlayan en önemli unsur, sahip oldukları üretim teknolojileridir. Teknolojik üstünlük aynı zamanda iktisadi ve askeri üstünlük ve siyasi etkinlik demektir.

Teknolojik gelişme her şeyden önce bir kalkınma meselesidir. İktisaden kalkınmak ise, daha çok rekabet gücü olan mal ve hizmet üretmektir. Teknolojik gelişme, ülkelerin üretim gücünü arttırmasının ötesinde, toplumların sosyo kültürel bünyesi ile birlikte teşkilatlanma şekillerini de etkilemektedir.

3.1.1.6. Yapısal Çerçeve

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, SSCB devrinde ülkelerinin Komünist Partilerinin Genel Sekreteri idiler. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ise politbüro üyesi olabilmiş birkaç Türkten biridir. Bu tabloda Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev istisna teşkil etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya'da bile nispeten daha demokratik bir yapı kurulmuş olmasına rağmen, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde lidere bağlı bir totaliter yapılanma ortaya çıkmıştır. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ndeki liderler ülkelerinde, Rusya yöneticilerinden daha etkili durumda olup, devleti bütün kurumları ile kontrolü altına almışlardır. Bu Cumhuriyetlerin büyük çoğunluğu, hemen hepsi, çoğulcu ve demokratik olmayıp, anayasaların ne dediğinin hiçbir hükmü yoktur. Hükümet kurumları henüz ortaya çıkmamıştır. Diğer önemli bir nokta ise liderlerle onların akrabalarının petrol şirketleri ile temas halinde olmalarıdır. Hükümete, dolayısıyla devlet başkanına bağlı durumda

¹⁸¹ <http://www.tika.gov.tr/menu/148/avdos.htm#4>

olan petrol ve gaz şirketleri sınırsız yetkili liderlerle işlerini görmelerini çok daha karlı bulmaktadırlar¹⁸².

Yukarıdaki söylenenlerden belli olduğu gibi Türk Cumhuriyetleri'nde demokratik bir düzen olmamakta, yalnız Devlet Başkanlarına bağlı otoriter sistem hüküm sürmektedir. Bu da Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri zora sokmakta, hatta bazen çıkmaza sokmaktadır. Örneğin Türkmenistan'dan Azerbaycan ve Türkiye'li işadamlarının çıkması, diğer yabancı şirketlerin ve bankaların Azerbaycan'ı terk etmesi devlet kurumlarında olan yetersizliği ve düzensizliği ortaya çıkarmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri, piyasa ekonomisine geçmekte oldukça kararlı görünmektedirler. Bu konuda gerekli hukuki altyapıyı hazırladıkları ve uygulamaya geçirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Ancak piyasa ekonomisine tam olarak geçebilmeleri için önlerinde hem uzun zaman olduğunu, hem de zorlukların bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.1.1.7. Eski Birleşme Tecrübeleri

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin tümü Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üyedir. BDT, SSCB sonrası Rusya Federasyonu'nun, dağılan Cumhuriyetlerdeki etkinliğini kaybetme endişesiyle önderliğini yaptığı bir örgütlenmedir. Daha baştan çeşitli itirazlarla karşılanan bu "birleşme", temelde Rusya'nın dağılan SSCB'nin diğer Cumhuriyetler üzerinde yeniden etkinlik tesis etmesini sağlamaya yönelik olduğundan, bu birliğin Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne bir faydası olmadığı gibi, tam siyasal bağımsızlıklarına da gölge düşürmektedir.

Sağlıklı bir sosyo-ekonomik yapının ve sağlam bir altyapının varlığı için Türk Cumhuriyetleri'nin hem kendi aralarında ve dış dünya ile kalıcı ilişkiler kurmaları, hem de eski Sovyet rejiminin tüm izlerinin tamamen silinmesi gereklidir. Bağımsızlıktan sonra, ekonomik ve sosyal hayatta yapılan reformların gerçekleştirilmesini önemli ölçüde engelleyen faktörlerin başında fiziki altyapı yetersizliği gelmektedir.

¹⁸² ÖZEY Ramazan, Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri, TİKA, Avrasya Etüdüleri Dergisi, Özel sayı. AB Yay., Yaz 2001, s.71

1992 de yeniden hayata geçirilen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ise Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile bir arada bulunduğu ve ilişkileri geliştirmek için kullanabileceği bir teşkilattır. ECO, İran ve Pakistan ile ortak çalışmalar yapmak için de iyi bir zemindir. Fakat bu örgütten somut bir netice elde edilmemektedir. ECO'nun şu anki durum devam ettiği sürece bir serbest bölgeye dönüşmesi bile mümkün görülmemektedir.

Bu zamana kadar 1 Şubat 1994'te Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan bir ortak ekonomik bölge oluşturma gayesi ile anlaşma imzalamışlar ve para, mal ve işgücünün dolaşımını serbest bırakmışlardır. 8 Temmuz 1995'de de bu üç Cumhuriyet Orta Asya Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankasının kurulması kararını almışlardır¹⁸³. Bu ve benzeri anlaşmalar bütün Türk Dünyasına şamil kılınmalı ve tek bir merkezden yapılacak düzenlemeler ile oluşturulmalıdır. Para, mal ve iş gücünün serbestçe dolaşabileceği böyle bir ortak Pazar bölgesinin dünyadaki rekabet ortamı açısından önemli olacağı açıktır.

3.1.2. Türk Birliğini Zorlaştıran Faktörler

3.1.2.1. Diğer Ülkelerin Tepkisi

Türk Birliği kurulabilmesi fikri tarih boyu Avrupalı ülkelerin menfaatlerine ters görülmüştür. Türkiye Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin şu anki durumu bile bazı Avrupa ülkelerini rahatsız etmektedir. Kemal Karpat'a göre, İngiltere ve Fransa tarihten bu yana güçlü bir Türkiye'yi (o dönemki Osmanlı'yı) Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki menfaatleri için tehlikeli görmüşlerdir¹⁸⁴.

Bazı Amerikalı yazarlar Türk Cumhuriyetleri arasında "Birlik" kurulması fikrini pan-Türkizmin yeniden doğuşu olarak görmekte ve tedirginlikle karşılamaktadırlar. Bunlara bir örnek olarak da Alvin Toffler "Kıbrıs'tan Çin sınırındaki Kırgızistan'a kadar Türkçe konuşanları yeni bir Osmanlı İmparatorluğunda toplama hayali kuran bazı

¹⁸³ **Türkiye Gazetesi**, 17 ekim 1996, s.4

¹⁸⁴ KARPAT Kemal, "Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks". **International Journal of Turkish Studies**, vol6, nos.1-2 (Winter 1994), s.8

Türkleri” dünya akışını etkileyecek aktörler arasında saymaktadır¹⁸⁵. ABD, Türkiye’nin Orta Asya üzerinde etkili olmasını kabul edemiyor. ABD açısından, Türkiye “Türk Cumhuriyetleri’ne model olma”, “Orta Asya ile Batı arasında köprü olma” gibi rollere sahip olabilir. Fakat “Türk Dünyasına lider olma” kabullenilebilecek bir rol olarak görünmemektedir¹⁸⁶.

Geçmişte “kalbgah” (heartland) - dünyanın kalbi - olarak adlandırılan Orta Asya’nın jeopolitik önemi Basra Körfezi ve Sibiryâ bölgelerinden sonra dünyanın üçüncü büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılması ile daha da artmıştır. Orta Asya, hakkında “İpek Boru Hatlarını kontrol eden, dünyayı kontrol eder” şeklinde teoriler üretilen bir bölge haline gelmiştir. Böyle bir bölgede 150 milyon nüfusa ve 4 milyon km. kare toprağa sahip bir gücün ortaya çıkışına ABD gibi AB ülkeleri de karşı çıkacaktır¹⁸⁷.

3.1.2.2. Türk Cumhuriyetleri’nde Bulunan Enerji Kaynakları Üzerinde Büyük Devletlerin Tutumundaki “Büyük Oyun” Belirtileri

Eski Sovyetler Birliği’nin geniş topraklarında, yaşadığımız yüzyılda global ekonominin devamı için önemli maddeler olan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu rezervler Alaska’nın Kuzey Bölgesi ve Kuzey denizi rezervlerinin toplamından büyük ve Kuveyt’in sahip olduğuna eşit büyüklükte, 30-50 milyar varillik rezervlerdir. Hazar Denizi’ndeki petrol çoğunlukla Azerbaycan’ın Hazar kıyısındaki karasuları içindeyken, Orta Asya’daki petrol sahaları Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’dadır. En büyük doğal gaz rezervleri Türkmenistan ve Özbekistan’da bulunmaktadır.

Bu enerji kaynaklarını ve Avrasya anakarasından ihraç edileceği güzergahları kontrol etme çabası, hızla Soğuk Savaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. 19.yüzyıl başlarındaki, İngiliz çıkarlarıyla Rus ve Alman çıkarlarının

¹⁸⁵ TOFFLER Alvin ve Heidi, “Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele”, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.209

¹⁸⁶ KURU Ahmet T., a.g.e.s. 200

¹⁸⁷ KURU Ahmet T., a.g.e.s. 200

kapıştığı “Büyük Oyuna” benzeyen bugünkü mücadele, jeopolitik ve petrol unsurlarını içermektedir¹⁸⁸.

Dünyanın bir numaralı istihbarat ve strateji örgütü Central Intelligence Agency, kısa ve bilinen adıyla CIA’in hazırladığı, Aralık 2000 tarihinde son şeklini alan “Global Trendler 2015” konulu rapora göre, dünya çapında ekonomik büyüme ve nüfus artışı nedeniyle enerji talebinin önümüzdeki 15 yılda yüzde 50 artacağı belirtilmektedir. Raporda Hazar havzası gelecek enerji üretiminin kaynağı olarak gösterilmektedir.

Bir yandan sanayileşme ile birlikte petrol tüketimindeki hızlı artış, diğer taraftan petrole alternatif bir enerji kaynağının henüz bulunamamış olması, petrolün önemini daha da arttırmıştır. Batılı güçlerin sahip oldukları petrol rezervlerinin yakın gelecekte bitecek olması ABD, AB ve diğer Avrupa ülkelerinin dikkatini petrol zengini ülkelere, dolayısıyla Azerbaycan ve Orta Asya’ya yöneltmesine sebep olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Cumhuriyetler bir yandan yetersiz sermaye ve diğer yandan eskimiş teknolojiler nedeniyle sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervlerini kendi başlarına işleyecek ekonomik potansiyele sahip değildirler. Bu nedenle petrol zengini bu Cumhuriyetler, mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için batılı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine girmektedirler.

3.1.2.3. Türkiye’nin İmkanlarının Yetersizliği

1993’ten sonraki dönemde Türkiye’nin bu ülkelerle ilişkileri kültür, eğitim ve özel sektör alanlarında gelişmeğe devam ederken, politik alanda aynı başarı gösterilemedi. Devletlerarası ilişkiler “gerilemeden” çok “yavaşlama” olarak adlandırabileceğimiz bir hal aldı. Bu dönemde, Türkiye’nin – siyasi açıdan – bölge ile ilişkileri “mutlak” olarak artarken, “nispi” olarak azalmaya başladı. Bu gerilemede Türkiye’nin rakiplerinin yoğunlaşması ve çoğalması etkili oldu¹⁸⁹.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin benzerlerinden ayrı tutulmasını gerektiren özellikler vardır. Her şeyden önce, ilişkilerin

¹⁸⁸ COHEN, Ariel, “Yeni Büyük oyun; Avrasya Boru Hattı Siyaseti”, **TİKA, Avrasya Etüdüleri**, Sayı 1, İlkbahar-1996, Ankara, TİKA Yay. s. 2.

¹⁸⁹ HÜSEYNOV Fuad, Avrupa Birliği-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Türkiye, **TİKA, Avrasya Etüdüleri**, Kış 2002 sayı 21, Ankara, Neyir Yay., s.65

başında Türk Cumhuriyetleri'nin kurumsal hazırlıklarının olmayışı nedeniyle ekonomik ve ticari ilişkiler el yordamı ile, geleneksel güven ve takas usulüyle yürütülmek zorunda kalmıştır. Ülkeler birbirlerinin kaynak, potansiyel ve hedeflerini tanıma imkanı bulamadan yakınlaşmıştır. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında ekonomik ve ticari ilişkileri yürütenler sadece Türkiyeli Türkler olmuştur. Karşı tarafın kurumları, yasaları ve müteşebbislerinin olmayışı zorunlu olarak bu tek yanlı ilişkiye sebep olmuştur¹⁹⁰

Ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinde Türkiye'nin kurumsal yetersizliği, teşvik unsurlarının verimsizliği ile bölgeye yönelik faaliyet gösteren Türk vatandaşlarının seçme, yönlendirme, değerlendirme kriterlerinin olmayışını önemle kaydetmek gerekir. Türk iş çevreleri hizmetler ve müteahhitlik sektörlerinde başarılı olurken, imalat sanayii başta olmak üzere kardeş ülkelerin ekonomisinde gelişme sağlayacak, istihdam kapasitesini arttıracak diğer alanlarda yeteri kadar istekli olmamışlardır¹⁹¹.

Türkiye'nin Orta Asya üzerindeki etkisinin azalmasına tesir eden başka bir faktör de yapılan hatalar olmuştur. Aslında, Orta Asya gibi hayati öneme sahip olan bir bölge hakkında araştırma enstitüleri ve think-tank kuruluşları olmayan, bir ülkenin bölgeye yönelik politikalarında hata yapması gayet normaldir.

Türkiye'nin hatalarının başında bu ülkelere yaptığı gerçekçi olmayan teklifler yer almaktadır. İlk zirve toplantısında – gümrük birliği dahil olmak üzere- siyasi ve ekonomik kararları almakta acelecilik gösterilmesi başta Kazakistan olmak üzere diğer ülkelerin tepkisine sebep olmuştur. Son söylenecek şey ilk söylendiği taktirde bu tür sonuçlar alınmaya devam edecektir. Ülkelerarası toplantılara KKTC'nin katılması ve tanınmasında ısrar edilmesi de reaksiyona sebebiyet veren hatalara bir örnektir¹⁹².

Bu tür tutumlar, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Türk Cumhuriyetleri'nin, haklı olarak, Türkiye'nin kendilerini politikalarına alet etmeye çalıştığını düşüncelerine ve menfaatlerini tehlikeye atmamak için, bu tür tekliflere tedirgin yaklaşmaya

¹⁹⁰ ÖZEY Ramazan, Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri TİKA, Avrasya Etüdleri, Yaz 2001, Özel sayı , Ankara, AB Ofset Yay., s.15

¹⁹¹ AKARSLAN M., Tarihi ve Siyasi Açından Türk Dünyasının Geleceği ile İlgili Düşünceler, Yeni Türkiye Dergisi, III/15. Ankara, 1997, s. 922

¹⁹² KURU Ahmet T., a.g.e.,s. 202

başlamalarına sebep olacaktır. Bu tür teklifleri kabul etmeleri ise bu ülkeleri tehlikeye sokacaktır.

Türk ekonomisinin mevcut durumu da işbirliği imkanlarını zorlaştırmaktadır. Körfez Krizi'ni takip eden yıllarda Türkiye'nin ekonomisi zor bir döneme girmiştir. Bu yüzden, Türk Cumhuriyetleri'ne açılan kredilerin kısıtlı tutulması gerekmiştir. Özel sektör alanında da Türk firmaları Batılı rakipleri ile mega projelerde rekabet edememektedir. Petrol, doğalgaz, altın üretimi gibi projelerde ihaleye bile girecek Türk firmalarının bulunmaması Türkiye'nin siyasi pazarlık gücünü azaltmıştır. Dünyanın üç ekonomik gücünden biri olan Almanya bile, ekonomik yönden en gelişmiş doğu bloğu ülkesi olan Doğu Almanya ile birleşme masraflarını karşılamada zorlanmıştır. Türkiye – bazı yönleriyle- çok daha masraflı gözüken bir iktisadi işbirliğini finanse etme imkanına sahip bulunmamaktadır.

Bundan başka Türkiye'nin geniş nüfusunun oluşu ve bu işgücünü oluşturan nüfusun yaklaşık %15-20'sinin işsiz oluşu, Türkiye'nin durumunu daha da ağırlaştırıyor¹⁹³.

3.1.2.4. Coğrafi Problemler

Birleşmeye giden ülkeler arasında taşıma ve iletişim giderlerin en az düzeyde olması için ülkelerin birbirlerine yakın olmaları gerekir. Birbirlerinden coğrafi olarak çok uzak olan ülkeler arasında ancak işbirliği kuruluşları oluşturulabilir¹⁹⁴.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile doğrudan sınırı bulunmaması bir çok sıkıntı doğurmaktadır. Türk Birliği için hayati öneme sahip olan petrol ve doğal gaz nakli konusunda İran, Çin ve özellikle de Rusya coğrafi yönden avantajlı alternatifler sunmaktadırlar. Bu konuda Türkiye Gürcistan gibi istikrarsız bir ülke ile Hazar Denizi gibi statüsü belirsiz bir göle bağımlı durumdadır. Karayolu nakliyatında da zaman-zaman İran problem çıkarmaktadır. Türk Cumhuriyetleri arasındaki muhtemel Ekonomik İşbirliği'nin – özellikle Türkiye ve Azerbaycan gibi Orta Asya dışındaki

¹⁹³ KUPRIANOV Aleksı, KEİ Bölgesi, Ekonomik Değerlendirme, TÜSİAD, Uluslararası konferans. İstanbul 1993, s. 17

¹⁹⁴ KARLUK Rıdvan, "Dünya Ekonomisinde Küreselleşme, Bölgeselleşme Eğilimleri ve Gümrük Birliği, Bölgesel Ekonomik Gelişmeler", Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir-1990, s. 19

lkeler açısından – kısmen coğrafi dezavantaja sahip olduğu aıktır¹⁹⁵. Bu problem, dünyayı global bir köy haline getirmiş olan günümüz teknolojisinden azami derecede istifade ederek ulaşım ve haberleşme alanında ortak yatırımlar yapıldığı taktirde zlebilir¹⁹⁶.

3.1.2.5. Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İletişim Sorunu

Yeni bir yüzyılın eşiğinde dünyanın değişen coğrafi siyasi yüzü, birbirleriyle dil, din, kültür ve mekan bağı bulunan irili ufaklı 6 bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ni gündeme getirdi ve bu Cumhuriyetler ile, onlarca ülkede otonom, özerk veya azınlık halinde yaşayan Türk toplulukları arasında mevcut iletişim kanallarının yetersizliğini ve geliştirilmesi gereğini ortaya koydu. Eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kurulan yeni Türk Cumhuriyetleri ve yine bu ülkede yaşayan Türk topluluklarıyla, Türkiye'nin girdiği iletişim atmosferinde ilk başta karşılaşılan sorun, 1917 Ekim Devrimi ncesi belli başlı iki ana lehçe ile konuşan, ancak, bu lehçelerle kolayca anlaşılabilen Türk topluluklarının arasında, bugün derin bir lehçe ve şive farklılıklarının olmasıdır. Sorunlar bununla bitmekte kalmayıp, bu Cumhuriyetlerde basılan kitap, dergi ve diğer yayınlr, Cumhuriyetler arasında paylaşılmamakta, yerli halklar tarafından, diğer Cumhuriyetlerde basılan yayınlr anlaşılmamaktadır. Bu da siyasal, sosyal, kültürel etkileşimi, dolayısıyla iletişimi zayıflatmaktadır. Ancak, ilişkiler geliştikçe, Türk Cumhuriyetleri'nin bir biriyle kitle iletişimi konusunda da büyük bir iletişim kopukluğu yaşadığı da ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar Türk Cumhuriyetleri'nde yaşanan olayların dünyaya çarpıtılmış şekilde iletilmesini sağlar ki, bu da dünya lkelerinin Türk Cumhuriyetleri'ne olan bakış açısını ters tarafa ynlendirmektedir¹⁹⁷.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından her alanda olduğu gibi kitle iletişimi alanında da başlatılan işbirliği girişimleri, şu ana kadar umulanı vermemiştir. Halen bu işbirliği çerçevesinde kurulan bir çok kurum, kurulduğu andaki "nüve" görünümünü

¹⁹⁵ KURU Ahmet T., a.g.e.,s. 203

¹⁹⁶ şahin Murat, Orta Asya'da Coğrafi Konumun Siyasi Etkileri, TİKA, Avrasya Etüdleri, Sonbahar-Kış 1999, sayı 16, AB Ofset Yay., s.39

¹⁹⁷ AVşAR. B. Zakir, "Türk Cumhuriyetleri Arasında İletişim", TİKA, Avrasya Etüdleri, sayı. 1, Ankara, TİKA Yay. İlkbahar-1996, s. 103

korumaktadır. Bu girişimlerin gelişmemesinin pek çok nedeni olmakla birlikte, gözlemleyebildiğimiz kadarıyla çok önemli bir kısmı da ekonomik nedenlerden oluşmaktadır. Kanımızca, Türk Cumhuriyetleri arasında başlatılan kitle iletişiminde işbirliğinin en önemli unsuru olan ve yatay bir iletişim modeli üzerinde yürümesi arzu edilen TİKA'nın aradan geçen bunca zamana rağmen kuruluşunda tarafların taşıdığı heyecana ve işaret ettikleri gerekliliğe rağmen hala arzulanır nitelikte olmamasının en önemli sebebi de bu ekonomik sıkıntılarda yatmaktadır¹⁹⁸.

3.1.2.6. Türk Cumhuriyetleri'ndeki İç ve Dış Problemler

Türk Cumhuriyetleri'nde on yıldır uygulanan ekonomik reformlar beklenen ekonomik mucizeyi getirmedi. Kendi ekonomik ve mali sistemlerinin düzenlenmesinde ve küreselleşme etkilerini kullanmada nispeten köklü adımlar atılmasına rağmen, Kırgızistan, örneğin; 1992-1995 yılları arasında GSYİH'da %45 düzeyinde bir kümülatif daralma ve 1996-1999 yıllarında, çok mütevazı bir iyileşme ile karşılaştı. 1997 yılındaki Asya Mali Krizi'nin ve 1998 yılındaki Rusya mali karışıklığın Kırgızistan ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri, küçük ülkelerin, küresel ekonominin çok incinebilir parçaları olduğunu açıkça gösterdi ki, bu gelişme geçiş stratejileri ile ilgili tartışmaların başlamasına neden oldu¹⁹⁹.

Reform ve özelleştirme stratejileri yaklaşımı, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde birbirinden tamamen farklı olup, örneğin, Özbekistan'da küçük ve orta ölçekli girişimler teşvik edilmiş ve aile şirketlerini sürekli surette desteklemiş, fakat tarım da dahil olmakla ekonomisini yeniden şekillendirmede çok ağır davranmıştır. Türkmenistan'da ve Kazakistan'da ise, kamu varlıkları hızla özel sektöre devredilmiş, özelleştirme sonrası ile ilgili kapsamlı bir politika ve küçük ve orta ölçekli girişimlerin desteklenmesini amaçlayan önlemler paketi oluşturulmuştur.. Azerbaycan'da da küçük işletmelerin ve tarım arazilerinin özelleştirilmesi yolunda adımlar atılmış, fakat, büyük ölçekli fabrika ve işletmelerin özelleştirilmesi aksatılmıştır²⁰⁰.

¹⁹⁸ EROL S. Mehmet, Türkiye İle Bağımsız Türk cumhuriyetleri Arasındaki Entegrasyona Doğru Başlıca Engeller ve Çözüm Önerileri. ", TİKA, *Avrasya Etüdüleri*, sayı 18, Sonbahar-Kış 2000, Ankara, s.81

¹⁹⁹ ABAZOV Rafis, "Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar: Kırgızistan Örneği", TİKA, *Avrasya Etüdüleri*, sayı 18, Sonbahar-Kış 2000, Ankara, s.39

²⁰⁰ EIU, *Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan country report*, 2000, s.6, 9, 15, 20

Türk Cumhuriyetleri dünya ekonomisine kolay açılabilmesi için Rus toprağından geçişe gerek kalmadan dünya piyasalarına serbestçe çıkabilmeleri gerekmektedir. Önceden tüm yolların Rusya'ya yönelmiş olması, yukarıda da bahsedildiği üzere, Avrupa'ya açılacak olan yolların Rusya'dan ve Rusya'ya her anlamda hizmet eden, varlığını ve gelişme stratejisini Türkleri zayıflatmaya yönelik projelere ortak olmakta gören Ermenistan üzerinden geçmesi, Türk Cumhuriyetleri'nin küreselleşme eylemlerini bir anlamda engellemektedir. Doğal kaynaklarını Avrupa piyasasına pazarlayabilmek için farklı yolları araştıran Kazakistan, Kırım'dan da yararlanma düşüncesindedir²⁰¹.

Ermenistan politik ve ekonomik açıdan çok güçlü bir lobiye sahiptir. Bu lobi yardımıyla Ermenistan, Azerbaycan topraklarını istila etmiş ve Karabağ savaşında Azerbaycan'a karşı uluslararası düzeyde haklı görülmüştür. Rusya'nın Transkafkasya politikasında iyi bir araç olmasına rağmen Ermenistan, Rusya tarafından daha çok "Rusya Ermenilere ihtiyaç duymaz, Ermenistan'a ihtiyaç duyar" konumunda olmuştur.

Ermeni politikası yerel Türk devletlerine karşı geçmişte yaşanan olayların (1918 yılında Osmanlı topraklarına tecavüz etmesi, diğer taraftan, Azerbaycan topraklarında Kızıl Ordu adı altında soykırımların yapılması buna örnek olabilir.) esiri olduğu ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılması mücadelesi kendi diasporasının aşırılıklarıyla belirlendiği sürece, güvenlik politikasında çok az esnekliğe sahip olacak ve kendini mutlaka Moskova'ya bağlı kılacaktır. Bu durum Azerbaycan'da dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri'nde huzursuzluk ortamı yaratmaya yetecektir²⁰².

Azerbaycan, yabancı yatırımcı şirketleri ve ilgili devletleri ülkede uzun dönemli istikrarın yerleşmesi konusunda müttefik elde ederse, Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözülerek, ülkenin arazi bütünlüğünün yeniden sağlanmasında hem ekonomik, hem de politik açıdan durumunu güçlendirebilir. Bu da Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği çabalarını hızlandırmada en önemli etkenlerdendir

²⁰¹ ÖZTÜRK Mustafa, "Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış", Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Alfa Yay., İstanbul, 1999.

²⁰² ÖZTÜRK Mustafa, a.g.e., s. 272

Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetleri'nde eski, SSCB devrine ait bağımlılıklardan kurtulmak ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardır. Eski ekonomik düzen tam olarak devam edemeyeceğine göre, yerine piyasa ekonomisi politikalarının benimsenmesi ve yürütülmeye başlanması gerekliliği genel kanattır. Fakat, liberal ekonomi için gerekli olan ne demokratik koşullar uygundur ne de gerekli kurumlar mevcuttur. Her şeyin devlete ait olduğu bir düzenden geçiş yapabilmek için büyük oranlarda özelleştirme yapmaları gerekmektedir²⁰³.

İncelemeler sonucu karşımıza çıkan en önemli engellerden birisi de yeni Türk Cumhuriyetleri'nde eski (SSCB zamanında Komünist zihniyetli) elit ve yönetici kesimin halen yönetim, bürokrasi vb. temel yerlerdeki güçlerini korumakta ve yenilenmeye ve reformlara karşı direnmekte oluşudur.

Şunu da söylemek gerekir ki, Türk Cumhuriyetleri'nde milletleşme süreci tamamlanmamıştır. İç politikada hassas dengeler dikkate alınmalı, halkın bağılılıkları aşiretlerden, boylardan ziyade millet kimliğine kaydırılmalıdır. Türk Cumhuriyetleri'ni çatışmaya götürebilecek sınır anlaşmazlıkları, etnik azınlıklar, su sorunu gibi sorunlar vardır. Bölge ülkelerindeki ekonomik sorunlar bu tür çatışmaların çıkması için uygun zemin hazırlamaktadır. Bu ülkeler arasındaki işbirliği çatışmaları önleyici etki sağlayabilir. İşbirliğine gidilmezse bu tür sebeplerle bölge ülkeleri arasında daha fazla problemler çıkabilir²⁰⁴.

3.2. Türk Cumhuriyetleri Arasında Mevcut İktisadi İşbirliği Kuruluşları

3.2.1. Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (ATSOB)

Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (ATSOB) Avrasya Ekonomik İşbirliği Konferansında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan arasında kurulmuştur.

²⁰³ ÖZTÜRK Mustafa, a.g.e., s. 273

²⁰⁴ BAL İdris, Türk Cumhuriyetleri'nde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaların Etkisi, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, Özel sayı. AB Yay., Yaz 2001, s.33

ATSOB'un Merkezi Ankara'dadır. Üyeler arasındaki yazışma dili Türkçe ve İngilizce'dir.

ATSOB'un amacı, üye ülkeler arasında ticari ve ekonomik işbirliğinin ve ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak, üye ülkelerin ekonomik ve ticari teşebbüsleri arasında daha yakın ilişkilerin kurulmasına, çıkacak olan ticari ve sınai ihtilafların çözümlenmesine yardımcı olmak; ekonomik, ticari, mesleki, eğitim ve teknik alanlarda karşılıklı yardımlaşma bilgi, belge ve enformasyon teatisinde bulunmaktır.

ATSOB üye ülkelerin her düzeyde ticaret ve sanayi kuruluşları arasında azami ölçüde işbirliğinin sağlanması ve ticaretin geliştirilmesini temin edecek teklifler hazırlamak, ekonomik ve ticari kuruluşlar arasında pazarlama, tedarik ve ortak yatırımların gerçekleştirilmesi için, müzakerelerin açılmasına zemin hazırlamak ve yardımcı olmak, ekonomik, ticari ve sınai konuların görüşülmesi amacıyla, toplantılar, seminerler düzenlemek, karşılıklı heyet teatisinin planlanmasında ve organizasyonunda rol almak ve bu gibi diğer faaliyetlerde bulunmaktadır.

ATSOB'a üye ülkelerin Ticaret ve Sanayi Oda/Federasyon/Birlikleri "Asıl Üye" olabilirler. Asıl üyeler Genel Kurullara temsilcileri vasıtasıyla, katılma, önerge sunma ve oy kullanma hakkına sahiptir. Her asıl üyenin genel kurulda bir oy hakkı bulunmaktadır.

Üyelik, yazılı başvuru üzerine Yönetim Kurulunun kararı ile gerçekleşir. Yönetim Kurulu kararı, başvuran adaya yazılı olarak bildirilir.

ATSOB Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetleme Kurulu organlarından oluşur. Ayrıca, Genel Kurul ve Yönetim Kurulu Kararıyla organ vasfını taşımayan çeşitli danışma Kurulları/Komite/İhtisas Komisyonları kurulabilir.

Genel Kurul, ATSOB'un en üst karar organı olup; Asıl, Gözlemci ve Şeref üyelerden oluşur.

Genel Kurulun yerine yetirmesi gereken görevler, ATSOB'un amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli politikaları tayin ve tespit etmek, bu konularda tavsiyelerde

bulunmak, Yönetim Kurulunun sunduğu “Çalışma Programını”, bütçeyi incelemek ve onaylamak, Yönetim Kurulu üyelerini ve şeref üyelerini seçmek, Denetleme Kurulu asıl ve yedek üyelerini seçmek, Yönetim Kurulunun teklifi üzerine Genel Sekreteri tayin etmektir.

Genel Kurul, her yıl, ilk üç ay içerisinde olağan olarak en az bir kez olmak üzere, Başkanlık görevini üstlenen üye ülkede toplanır. Dönem Yönetim Kurulu Başkanı, Genel Kurul da Başkanlık eder. Divan katipliğini ATSOB Genel Sekreteri yürütür. Genel Kurul sonunda hazırlanan tutanak Genel Kurul Başkanı ve Genel Sekreter tarafından imzalanır.

Yönetim Kurulu, 8 üyeden oluşur. Bunlar, üye ülkelerin kendisini milli düzeyde temsilci kılacağı Oda/Federasyon/Birlik Başkanları veya önerecekleri birer temsilci ile ATSOB Genel Sekreteridir.

Yönetim Kurulu, birisi Merkezde olmak üzere, yılda en az iki defa ve üye sayısının yarısından bir fazlası ile toplanır. Kararlar toplantılara katılanların ekseriyeti ile alınır.

- Yönetim Kurulunun görevleri şunlardır:
- Genel Kurulca verilen görevleri yerine yetirmek;
- ATSOB'un amaç ve faaliyetlerine uygun olan kararları almak ve bu kararları uygulamak;
- ATSOB'un bütçe ve Çalışma Programını hazırlayarak Genel Kurula sunmak;
- Genel Sekreteri tayin etmek üzere, Genel Kurula teklifte bulunmak;
- ATSOB Tüzüğünde verilen diğer görevleri yapmak.

İdari ve mali işlerin yürütülmesi için ATSOB'un merkezinde bir Genel Sekreterlik ünitesi kurulur. Genel Sekreterlik, Genel Sekreter ile yeterli sayıda personelden oluşur.

Genel Sekreterlik personeli, Yönetim Kurulunu görüşü alınmak suretiyle, Genel Sekreter tarafından atanır.

Genel Sekreterlik faaliyetlerini düzenli bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak, Genel Kurul toplantılarında Divan Katipliğini, Yönetim Kurulu Toplantılarında ise Sekreterlik görevini yapmak, talimatlar doğrultusunda araştırma programları hazırlamak. Genel Kurul/Yönetim Kurulu, keza üyeler arasında koordinasyonu sağlamak, ilişkilerini düzenlemek, gerekli hukuki, teknik ve idari çalışmaları yürütmek Başkanlıkça ve Yönetim Kurulunca verilecek diğer görevleri yerine getirmek Genel sekreterin görev ve yetkilerini içermektedir.

Denetleme Kurulu, Genel Kurul tarafından 2 yıl süre seçilen 3 Asıl, 1 yedek üyeden oluşur. Denetleme Kurul üyeleri, Yönetim Kurulu Başkanının daveti üzerine, muhasebe defter ve kayıtların, ATSOB'un yıllık bilançolarını denetler.

Her yıl 31 Aralık itibariyle, kasa mevcudu ile banka hesapları bir tutanakla tespit edilir ve imzalanır. Yıllık bilançonun denetlenmesi ile ilgili olarak bir “Denetleme Raporu” tutulur.

Denetleme sonuçlar, Genel Kurul Toplantısından an az üç ay önce Başkana sunulur ve Genel Kurulda üyelere ilan edilir.

3.2.2. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Birliği

Türk İktisadi İşbirliği gibi coğrafi açıdan çok geniş bir alana yayılmış bir iktisadi işbirliği girişiminin evrimsel bir sürece ihtiyacı bulunmaktadır.

Moğollar ve ardından gelen Timur Devleti zamanında bir bütün olan Türkistan; 16 yüzyılda Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları tarafından paylaşılmıştır. Bu günkü sınırlar çizilirken de milliyet, kültür, dil, din ve ekonomik şartlardan çok eski SSCB devletinin temelini oluşturan Komünist Partisi Merkezi'nin amaçları göz önünde bulundurulmuştur²⁰⁵. Bu açıdan Bakınca Orta Asya Cumhuriyetleri'nin birleşmesinin

²⁰⁵ İgor P. Lipovsky, “Central Asia: In Search of a New Politic Identity”, Middle East Journal, vol.50, no. 2 (Spring 1996), page 219.

bölünmüş bir bütünün parçalarının tekrar bir araya toplanması demek olacağı ve bu yönüyle AB'nin oluşturduğu iktisadi işbirliğinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye ile Türkistan arasında tarihi açıdan bir düşmanlık söz konusu olmadığı gibi güçlü dostluk bağları bulunmaktadır. Yüzyıllarca birbiriyle savaşmış Avrupa devletlerinin kurduğu AB'ye göre, tarihi bağlar açısından, Türk Cumhuriyetleri arasında kurulabilen ekonomik işbirliği girişimi daha az engelle karşılaşacaktır.

Yukarıda anlattıklarımızdan şu sonucu çıkarmak ta mümkündür: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi işbirliğinin olup olmayacağını değil, oluşturulduğunda nasıl olacağını araştırmalıyız. Zaten, bu gerekliliğin bir sonucu olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, birleşme yolunda somut bir adım atmış ve Merkezi Asya Topluluğu'nu kurmuşlardır. Türkistan Birliği veya onun nüvesi olarak kabul edilecek olan Merkezi Asya Topluluğu'nun Türk Birliğinin Kurulmasına ne yönde tesir edeceği, Azerbaycan ve Özellikle de Türkiye ile ilişkilerine bağlı bulunmaktadır.

Kazakistan ve Özbekistan arasında kurulan bu Birliğe üçüncü olarak Kırgızistan katılmıştır. Ocak 1998'de toplanan olağanüstü Orta Asya Liderleri Zirvesi'nde Tacikistan bu birliğe dahil olma talebinde bulunmuş ve Temmuz ayındaki toplantıya katılarak fiilen topluluğa dahil olmuştur. Türkmenistan ise gözlemci statüsünde kalmakta ısrar etmektedir.

İslam Kerimov topluluğu şöyle değerlendirmektedir: "Merkezi Asya Topluluğunun geleceğe ümitle bakması için her türlü şart mevcuttur. Gerekli yasal ve organizasyon koşulları sağlanmıştır. Devletlerarası konsey, Topluluk Programlama Genel Komitesi, Merkezi Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. İktisadi işbirliği 2000'li yılları hedefleyen 53 projeyi içermektedir." Ayrıca Kerimov'a göre teşkilat varolan Orta Asya ülkeleri arasındaki dayanışmanın yasal ve siyasi şekle dönüşmüş halidir²⁰⁶.

Orta Asya tabirinin içinde yer alamamakla birlikte, Azerbaycan de diğer dört Türk Cumhuriyeti gibi bölgesel işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Ve bu konuda diğerlerinden eksiği değil fazlası bulunmaktadır.

²⁰⁶ A.g.e., s. 165

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sonrası karşı karşıya kaldıkları sorunların çözülebilmesi için kendi aralarında birlik kurmaları tam olarak yeterli görünmemektedir. Türk Cumhuriyetleri enerji kaynakları ve maden zengini olmalarına rağmen zenginliklerini işleyip para kazanabilmeleri için sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar²⁰⁷. Bu durum bir kısır döngü meydana getirmekte ve ülke ekonomileri bir türlü düzleşme çıkmamaktadır. Finans sağlayacak, en azından aracı olacak ortaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bilgi ve teknoloji transferlerinin yapılmasında da Türk Cumhuriyetleri bölge dışı ortaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölge dışı ülkelerle işbirliğini zorunlu kılan diğer bir alan da ulaşımdır. Kara ülkesi olan Türk Cumhuriyetleri'nin hiç birisinin açık denizlerle irtibatı bulunmamaktadır. Özellikle enerji nakil hatları başkalarının topraklarından geçmek zorundadır. Açık denizlere ulaştıracak ortaklar olmadığı takdirde ambargo krizleri yaşamaları mümkündür.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni dış denizlere bağlayabilecek en kısa yollardan biri de Hazar denizinden Azerbaycan'a geçerek oradan Gürcistan ve Türkiye'ye ulaşmaktır.

Türk Birliğinin kurulabilmesini sadece Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin şartları açısından incelemek mümkün değildir. Gittikçe önemi artan Orta Asya Bölgesi üzerinde menfaatleri ve bunlara bağlı hedefleri bulunan ülkeleri de hesaba katmak gerekmektedir.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin kuzeyinde ve doğusunda özellikle nüfus ve yüzölçümlerinin büyüklüğü ile dikkat çeken Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti bulunur. Tarihte çeşitli yollarla Türkistan ve Kafkasya üzerinde etki kurmuş olan bu güçler bugün de bölgede değişik yollarla etki kurma çabaları içine girmektedirler.

²⁰⁷ TOGAN Sudibey, "BSEC, ECO, Turkic Republics and Turkey: Possibilities for Regional Economic Entegration", page.26, "Economic Facts in the New Eurasian Area", New Trends in EU-Turkey Cooperation, konferansında sunulan tebliğ, (22-23 September 1994), Hotel Tarabya. Istanbul.

Afganistan bir zamanlar SSCB'nin sıcak denizlere açılmak adına umudu olan, fakat uzun, yıpratıcı savaştan sonra yenilgiye uğradığı, halen de iç savaşların devam ettiği bir ülkedir. Ülkenin özellikle kuzey kesiminde yoğunlaşan Türk nüfusu Orta Asya bölgesiyle aynı kültürel bölge kapsamı içindedir. Bu kültürel yakınlık kuzey Afganistan ile Orta Asya arasında siyasal yakınlaşmayı da beraberinde getirir. Afganistan ve Pakistan'da olan sıcak çatışmalar Orta Asya siyasal bölgesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Orta Asya'nın güney batısında, Azerbaycan'ın güneyinde olan İran, özellikle SSCB dağıldıktan sonra bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. İran özellikle kültürel yakınlık duyduğu Tacikistan'da etkinliğini artırmaya ve bölgedeki "Fars" kökenli unsurları kullanmaya çalışmaktadır²⁰⁸.

3.3. Türk Cumhuriyetleri'nin İktisadi İşbirliği Öncesi Durumlarına Genel

Bakış

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına kavuşmasından bu yana, Batılı çevreler tarafından Türk Cumhuriyetleri'nin lideri olarak görülmektedir. Bu çevreler, bahsi geçen ülkeler ile olan iş münasebetlerini Türkiye üzerinden gerçekleştirmektedirler. Muhtemel iktisadi işbirliği bölgesinin olabilirliği değişik çevrelerden kabul görülmektedir. L.C.Thurow, Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya kavşağında yaşayan, çoğunluğu Türkçe konuşan bölge ülkeleri arasında kurulmayı bekleyen bir "Türk Ortak Pazarı" olduğunu ifade etmiştir²⁰⁹. P. Drucker, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri'nin oluşturabilecekleri bölgesel bir işbirliğinin olabilirliğine işaret etmiştir²¹⁰. Avrupalı diğer yazarlar da, Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri arasındaki muhtemel işbirliği hareketinin tamamıyla doğal ve gerekli bir eğilim olarak kabul edilmesi gerektiğini, dile getirmişlerdir. Ancak böylesi bir hareketin hiçbir tepki ile karşılaşmayacağını söylemek

²⁰⁸ ŞAHİN Murat, "Orta Asya'da Coğrafi Konumun Siyasal Etkileri", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, sayı 16, AB Yay., Yaz 2001, s. 65

²⁰⁹ GÜNGÖR Bayram, "Türkiye İle Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ağustos-Ekim 2000, sayı.6. s.81

²¹⁰ DRUCKER Peter, "Kapitalist Ötesi Toplum", Ankara, İnkılap Kitapevi, 1993. s. 212

mümkün değildir. Bölgenin iktisadi işbirliğine girmesi karşısındaki en önemli engel, bölgeye sınırı olan büyük devletlerin, Rusya, Çin ve İran'ın işbirliği alanını ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından yaşam sahaları olarak görmelerinden kaynaklanacaktır²¹¹.

Uluslararası alanda ekonomik birliklere giden Avrupa, Asya ve Uzakdoğu ülkeleri arasında Türkiye'nin son derece stratejik bir konumda bulunduğu gerçeğine karşılık, Türkiye'nin bu noktada bir ekonomik güç olarak çıkmayışının nedeni, idari anlamda yetkilerin bir döneme göre tam olarak ve cesurca kullanılmayıpıdır. Bu noktada dünyanın siyasi konjonktürü ve Türkiye'nin bazı tereddütleri ve hataları yüzünden Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin "kritik" bir döneme girdiği belirtilmektedir²¹².

Bu sebeple potansiyel yapıyı pekiştirici, planlı, prensipli çok doğru taktik ve stratejiler ile adım-adım gerçekleştirilmesi gereken ekonomik işbirliği Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında atılacak en önemli adımdır.

Kısa ve uzun vadeli hedeflerin birbirine karıştırılmaması ve önceliklerin belirlenmesi strateji tespit etmenin en genel kurallarıdır. Bu açıdan bakınca, Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde, sınırlı imkanlarını en verimli şekilde kullanabilmek için, öncelikli hedeflerini çok dikkatli bir şekilde belirlemesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun yapılabilmesi için de, "isteklerle", "imkanların" ne kadar örtüştüklerini ortaya koyacak bir analize ihtiyaç bulunmaktadır. Ülkelerarası işbirliği ile ilgili belirlenecek hedefler siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri temelinden etkileyeceği için, böyle bir analizin merkez noktasıdır. Ortam uygun görüldüğü takdirde iktisadi işbirliğine yönelik adımlar vakit kaybetmeden atılmalı, şartların yetersizliği tespit edildiği takdirde ise, kısa vadede ütopya peşinde koşmaktansa, imkanların izin verdiği sınırlar içinde hareket edilmelidir ki, hem uzun hem de kısa vadedeki fırsatlar riske atılmış olmasın²¹³.

²¹¹ WIMBUSH, S. E., "Rusya'dan Sonra Rusya", *Avrasya Etüdüleri*, 1/2, TİKA Yay., Ankara 1994, s.59

²¹² İŞCAN İsmail Hakkı, "Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo Ekonomik Açısından SWOT Analizleri Ve Yeniden İktisadi Yapılanmalarında Türkiye'nin Rolü", Yüksek Lisans Tezi, DPÜ, İİBF, Kütahya-1997, s. 352

²¹³ KURU Ahmet T., "Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi", *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Alfa Basımevi, İstanbul 1999.s. 152

Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi işbirliğinin kurulması hakkında “olur” veya “olmaz” gibi kesin hükümler vermek sosyal bilimlerin izafiliğine uygun düşmemektedir. En alt düzey olan kültürel ilişkiler düzeyinden ‘ekonomik birleşme’ye kadar işbirliğinin dereceleri bulunmaktadır ve incelenmesi gereken hangi vadede hangi derecenin gerçekleşebileceğidir. Teorik ve pratik bilgiler ışığında bakıldığında Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin, iktisadi işbirliği aşamalarının başlangıcında olduğu görülmektedir.

İktisadi işbirliğinin başarılı olabilmesi için “iktisadi işbirliği”ne üye ülkeler gelişme düzeyleri itibarıyla birbirine yakın olmalıdır. Bunun için en iyi göstergeler GSYİH, GSMH, ve Kişi Başına Düşen Gelir gibi göstergelerdir. Bazı ülkeler çok geri kalmış, diğerleri ise nispeten ileri bir kalkınma düzeyinde bulunuyorlarsa işbirliğinin başarılı olabilmesi için üye ülkelerin kendisini zorlaması gerekmektedir.

Kaynakların daha etkin kullanımının sağlanması büyük ölçüde altyapı imkanlarına bağlıdır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliğinin kısa dönemdeki üretim etkilerini olumsuz yönde etkileyecek en önemli faktörler ulaşım ve haberleşme alanlarındaki yetersiz altyapıdır.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik açıdan en önemli problemlerinin başında petrol ve doğal gazın taşınması konusunda Rusya'ya olan bağımlılığın aşılması yer almaktadır. Bu cumhuriyetlerin sahip olduğu petrol ve doğal gaz Rusya üzerinden uluslararası pazarlara taşınmaktadır. Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'ya bu tür bağımlılığının devam etmesi bu ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını engellemektedir²¹⁴. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğal gazın batıya ulaşımını sağlamak için yeni ve Rusya ile bağlantısı olmayan bir boru hattı inşa edilmesi için çalışılmaktadır. Bunun için 18.11.1999 tarihinde Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Gürcistan ve Türkiye arasında Bakü-Ceyhan boru hattı anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaretin daha çok tarifelere bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan Gümrük Birliği

²¹⁴ GUMPEL W. “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etüdüleri*, say. 13, 1998. s.25

Anlaşmasının bu ilişkilerde belirleyici rol oynayacağı aşikardır. Bu anlaşmanın şartları gereğince, Türkiye Birlik dışındaki ülkelerle olan ticari ilişkilerinde gümrük tarifelerini, Gümrük Birliği Anlaşmasında belirtilen tarifeden aşağı düzeyde tutamaz. Şu anki tarife ise %3,5 olarak belirlenmiştir.

İktisadi işbirliğine katılan ülke sayısının fazla ve gerçekleşeceği coğrafi alanın geniş olması, ticaretin yönünü etkilemesi nedeniyle üretim etkilerinin ortaya çıkmasını sağlar ve işbirliğinin başarısı üzerinde etkili olur²¹⁵. Zira, iktisadi işbirliğini oluşturacak ülkelerin coğrafi olarak birbirine yakınlığı taşıma maliyetlerini düşürmesi nedeniyle üretim üzerinde etkili olur. Böylece işbirliğinin başarısını olumlu yönde etkiler. Ancak buradaki sorun, Azerbaycan (Hazar denizi vasıtasıyla), Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında var olan ortak sınırların, Türkiye ile bu grup ülkeler arasında olmamasıdır²¹⁶.

İktisadi işbirliği bölgesinin kültürel olarak bir birine yakınlığı işbirliğinin ticaret yaratma etkisi üzerinde olumlu etkiler yapar. Bölge üyelerinin din, dil, tarih, ve kültürel alanlardaki ortak yanları, zevk ve tercih yapılarının benzerliklerini de beraberinde getirmektedir. İfade edilen benzerlikler nedeniyle talebin aynı mallara yönelmesi, ilgili alanlarda üretim yapan tesisleri arasındaki rekabetin artmasına neden olabilecektir. Bu da, bölge ülkelerinin reel gelirlerini olumlu yönde etkileyebilecektir²¹⁷.

Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri ile önemli bir ulaşım sorunu vardır. Hava yolu dışında güvenli bir ulaşım imkanı bulunmamaktadır. Karayolu ulaşımı için üç güzergah bulunmaktadır. Birinci güzergah, Gürcistan Azerbaycan yoludur. Gürcistan'daki siyasi istikrarsızlıklar bu yolun rahat kullanılmasını engellemektedir. İkinci güzergah, Ermenistan üzerinden geçen karayoludur ki, burası da Ermeni-Azeri çatışmaları nedeniyle kullanılmaz durumdadır. Son güzergah ise, İran üzerinden

²¹⁵ ANDERSON K., Norheim, "From Imperial to Trade Preferences: Its Effect on Europe's Intra and Extra Regional Trade", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1995, s.81

²¹⁶ ERTÜRK Emin., "Ekonomik Entegrasyon Teorisi", Bursa, Ezgi Kitapevi, 1993, s. 88

²¹⁷ GÜNGÖR Bayram, "Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl.2, sayı 6, Ağustos-Haziran 2000, s.88

Azerbaycan'a ve de Türkiye'ye ulaşan yoldur. Bu hatta da İran'ın Türk araçlarına büyük zorluklar çıkardığı görülmektedir²¹⁸.

İktisadi işbirliği bölgesine yatırımların yapılması üretim ölçeklerinin artmasına neden olacaktır. Üretim ölçeğinin artması, ölçek ekonomilerinin sağladığı avantajlarla üretim maliyetlerini düşürecektir. Maliyetlerin azalması da rekabet gücünü artıracığı için ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıkması sağlanacaktır²¹⁹.

Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetleri'nde yabancı yatırımları çekebilmek için mevcut ortamın genel olarak iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu konuda gerekli hukuki mevzuat büyük oranda oluşturulmuş olup yatırımları nispeten özendirici idari düzenlemeler yapılmıştır. En önemli sorunlar ise uygulamada yaşanmaktadır. Başlıca sebebi de teşebbüs ve yatırım zihniyetinin, sosyalist düşünsel miras sebebiyle fazla gelişmemiş olmasıdır. Çünkü hala önemli kadrolarda eski Komünist Parti idarecileri bulunmakta, bazen de zihni altyapılarının etkisinde kalmakta, bazen de yatırımlara karşı pragmatist bir tavır sergilemektedirler. Rüşvet ve yolsuzluk bu sektörde de alabildiğince revaçtadır.

Yabancı yatırımların yoğunlaştığı sektörlerin başında enerji ve madencilik sektörü gelmektedir. Bu alanda özellikle petrol ve doğal gaz üretimi açısından Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'da bulunan petrol yataklarında büyük bir yoğunlaşma vardır ve bu alanlarda bir çok uluslararası anlaşmalara varılmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin geldiği bu nokta; onları tarihi ve kültürel bağları bulunan Türkiye ile, dünyadaki ortak kültürel değerlerin ve ekonomik menfaatlerin doğal bir sonucu olan bloklaşmanın da etkisiyle (AB, NAFTA vb.) kapsamlı işbirliği eylemine sevk etmiştir²²⁰. Bu işbirliği eyleminin temelinde; yeni Türk Cumhuriyetleri için Rusya ve Çin'in, Türkiye için ise, dünyadaki aleyhte gelişen güç dengelerinin ve bölgesel tehdit unsurlarının baskısının yer aldığı söylenebilir.

²¹⁸ YUSUF Sayit, "Türkiye'nin Türk Dünyasındaki Ekonomik Girişimleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel sayısısı Sayı 15, s.785

²¹⁹ YÜKSEL Elif, "Türk Cumhuriyetleri Arasında Olası Bir serbest Ticaret Bölgesinin Başarı Şansı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl.1, sayı 1, Mayıs 1999, s.109

²²⁰ ÇAĞLAR İrfan, "Türk Cumhuriyetlerindeki İşletmelerin Yönetim Sorunlarının Çözümünde Türkiye'nin Yeri Ve Katkısı Neler Olabilir", **Bilişim Dergisi** Sayı.4 kış -97, s. 223

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği eyleminin ekonomik menfaatlerin ötesinde siyasi birliğe ve güvenlik şemsiyesine dönüşmesi, bugün için güç görünse de, gerek iç ve gerekse dış sebeplere bağlı olarak meydana gelecek gelişmeler uzun vadede ve gelecekte Türkiye'yi ve diğer Türk Cumhuriyetleri'ni kaçınılmaz olarak bu yönde adımlar atmaya zorlayacaktır.

Burada ülkelerin ortak hareketini içeren bölgesel işbirliği ve iktisadi işbirliği kavramları arasındaki farkı da ortaya koymakta fayda da vardır²²¹. Bu bağlamda iktisadi işbirliği kavramı, bölgesel işbirliği kavramından bu tür oluşumlara katılan ülkelerin aralarındaki ilişkilerin derecesi ve bu ilişkileri düzenleyen organizasyon yapısının farklılığı açısından ayrılmaktadır. Bölgesel işbirliği katılımcı ülkeler arasında bağlayıcı olmayan daha gevşek bir ilişki düzeyini gerektirirken, iktisadi işbirliğine katılan ülkeler açısından daha sıkı ve gerektiğinde bağlayıcı olan kararların alınabildiği bir ilişki düzeyini öngörmektedir. İktisadi işbirliği hareketleri araştırma çalışmaları da ülkeler arasında Sektörel Bütünleşme aşamasından başlayarak Ekonomik Birlik aşamasına ulaşmaya kadar geçen süreci inceler ve ülkelerin neden ve nasıl kendi egemenliklerinden “feda ederek” başka ülkelerle gönüllü olarak bir araya geldiğini araştırır²²².

Bir gerçeği de göz ardı etmemek gerekir ki, iktisadi işbirliği, “Ekonomik Birleşmeye” ulaşmak için ilk etap olarak “Sektörel Bütünleşme” kurulması ve geliştirilmesi, dolayısıyla diğer işbirliği aşamalarını da geçmek gerekmektedir ki bunlar Serbest Ticaret Bölgeleri, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik şeklinde verilmektedir.

Cumhuriyetlerdeki ekonomik ve demokratik gelişmişlik seviyeleri farklılığı, sanayi ve hizmet sektörlerinde yeniden yapılanmaya duyulan büyük ihtiyacın var oluşu, yatırımların yapılması için nakit problemlerinin bulunması Türk Cumhuriyetleri arasındaki muhtemel iktisadi işbirliğinin kurulması için engel oluşturmaktadır. Ayrıca bu ülkelerden dışarıya oldukça önemli sayıda beyin göçü olmaktadır ki, bu da ülkelerdeki eğitim gücünü zayıflatmaktadır.

²²¹ HATIPOĞLU Esra, “Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri”, *Avrasya Etüdüleri*, say.17, 2000. s. 50

²²² BRIDGET Laffan, “Integration and Cooperation in Europe”, Routledge, London, 1993, s.3

Anlaşıldığı gibi Türkiye ile yeni Türk Cumhuriyetleri arasında olası bir işbirliği için önemli engeller vardır. Ama yine de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan arasında oluşturulması muhtemel bir iktisadi işbirliği kısa dönemde olmasa da, uzun dönemde üye ülke ekonomileri üzerinde olumlu büyüme katkıları sağlayabileceği sonucuna varılmıştır²²³.

3.4. İktisadi İşbirliğinin Muhtemel Şekli

Türk Cumhuriyetleri arasındaki muhtemel bir iktisadi işbirliği şeklini ne olabileceği konusundaki düşünceler aşağıdaki bölümlerde ele alınmıştır. Bu bölümleri biz Sektörel Bütünleşme, Serbest Ticaret Bölgesi ve Gümrük Birliği olarak incelemesi düşünülmüştür. Söz konusu ülkeler arasında Ortak Pazar veya Ekonomik Birlik modellerine uyan bir iktisadi işbirliği halihazır şartlar itibariyle, bugün için doğrudan kurulabilecek bir ilişki düzeyi olarak görülmediğinden bu ihtimaller inceleme dışı bırakılmıştır. Bu düzeyde bir iktisadi işbirliği, tecrübelerin de gösterdiği gibi, önceki aşamaları başarılı bir şekilde uygulanabilmesinden sonra mümkün olabilmektedir.

3.4.1. Türk Cumhuriyetleri Arasında İktisadi İşbirliği Kurulmasında İlk Aşama Olarak “Sektörel Bütünleşme”

Muhtemel iktisadi işbirliği bölgesi içinde bulunan Türkiye dışındaki ülkeler için kısa dönemde önerilen politika, ticarete hassas olan ekonomilerini BDT ile işbirliği süreci içinde tutmaları ve bunun yanında ilk aşama olarak “Sektörel Bütünleşmeye” yönelik anlaşmalar yaparak birbirleriyle ve Türkiye ile olan ticari ilişkilerini geliştirmeleridir.

Sektörel Bütünleşmenin amacı, “dengeli ticaretin sağlanması için gerekli mekanizmaların oluşturulması ve güvenli işlemler için kuralların belirlenmesi” olmalıdır. Başlangıç olarak, liberalizasyon kapsamına belli sektörler alınmalıdır. Ölçek ekonomilerinin dünya standartlarına uygun olduğu tarım, enerji, gıda, ilaç, otomotiv, tekstil, deri, dayanıklı tüketim malları sanayii, cam ve seramik ürünleri sanayii,

²²³ YÜKSEL Elif, a.g.e., s.115

endüstriyel makine sanayii, enerji ve petro-kimya sanayi bu kapsamdaki en uygun sektörler olarak görülmektedir.

Türk Cumhuriyetleri arasında sanayi alanında işbirliğinin geliştirilmesi için Türk Cumhuriyetleri ve bölge ülkelerinin imalat sanayileri ile yerli sanayi arasında enformasyon akışının geliştirilmesi ve böylece söz konusu devletler ile Türkiye arasında yan sanayi ve tedarik ilişkilerinin kuvvetlenmesi, teknoloji geliştirmeye yönelik bilgi alışverişinin artması maksada uygundur. Diğer taraftan, yurtdışındaki Türk iş adamları ve Türkiye'deki işadamları ve girişimcilerin bir araya getirilmesi ve karşılıklı olarak görüşmelerde bulunmalarının sağlanması amacı ile düzenlenen 'Dünya Türk İşadamları Kurultayı' benzeri, sözkonusu ülkeleri ve Türkiye'yi kapsayacak şekilde "Türk Dünyası İşadamları Kurultayı"nın yılda bir kez düzenlenmesi; hem Türkiye, hem de sözkonusu ülkeler açısından oldukça yararlı olacaktır. Kurultay ile; öncelikle sözkonusu ülkelerde iş kurmuş Türk işadamları ve Türkiye ile iş yapmak isteyen diğer işadamlarının bir araya getirilmesi, işletmelerin karşılıklı temaslarla teknik ve ticari işbirliğine girmeleri, teknoloji transferi ve sermaye akımının geliştirilerek ortak yatırımların artırılması sağlanabilecektir.

Türk Cumhuriyetleri'ndeki istatistik altyapısının canlandırılması ve bilgi sistemlerinin etkin hale getirilmesi, gerek bölge ülkeleri ve gerekse tüm dünya ülkeleri ile hızlı bir işbirliği için hayatiyet taşımaktadır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik işbirliği, küreselleşen dünyada bölgesel gelişme ve bunun için en önemli unsur olan bilgi paylaşımı ile kurulacak ve sağlanacaktır²²⁴.

Türkiye'nin dış dünya ile bütünleşme sürecinde ve Türk Cumhuriyetleri'nin batı ekonomisi ile işbirliğinde önemli derecede rol oynayabilmesi için büyük ölçüde teknoloji geliştirme faaliyetlerine önem vermesi gerekmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nde tüm sektörlerdeki mevcut işletmelerin yeniden organize edilmesi, teknolojilerinin yenilenmesi ve verimli bir şekilde işletme konularında, teknoloji ihracatının tüm alanlarında işbirliğine gidilmesi mümkün görülmektedir. Nitekim, Türk

²²⁴ GÜVENEN Orhan, "Yeni Bağımsız Türk Cumhuriyetleri İstatistik Altyapısı ve Bilgi Sistemleri Konusunda Bazı Düşünce ve Öneriler", Avrasya Ekonomik İşbirliği Konferansı, 6-7 Mayıs 1993, TİKA Yay. No:8, Ankara-1993, s.41

Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye teknolojik işbirliği konusuna giren alanlarda teklifleri vardır.

Türk Cumhuriyetleri arasında "Sektörel Bütünleşme" sözkonusu olursa, ilk önce bu cumhuriyetlerin sektörlerini ele almamız gerekmektedir.

Türk Cumhuriyetleri'nin hepsinin tarım sektörü diğer sektörler nazaran gelişmiş olduğu ve her bir cumhuriyet tarıma yönelik iktisadi politika uyguladığından, bu ülkeler kendilerine yetecek ve hatta ihraç edebilecek kadar tarım ürünleri üretmektedirler. Türk Cumhuriyetleri'nde tahıl ve pamuk üretimi yüksek düzeyde olduğundan, buna bağlı olarak un sanayii ve pamuk işletmeciliği eski teknolojilere sahip olsalar da faaliyettedirler. Bu açıdan bakıldığında işbirliğine başlanabilmesi için Türk Cumhuriyetleri'nde ilk aşama olarak tarım sektörünün daha da geliştirilmesi ve yeni teknolojilerle donatılması amacıyla bir sektörel bütünleşme sağlanabilmesi mümkün olmaktadır. Bu konuda "Türk Cumhuriyetleri Tarımsal Kalkınma Teşkilatı"nın kurulması düşünülebilir.

Böyle bir teşkilat Türk Cumhuriyetleri'nin tarım sektöründeki insan ve doğa kaynaklarını daha da geliştirmek ve bu kaynakları bilimsel olarak kullanmak, tarımsal verimliliği arttırmak ve Cumhuriyetler arasında işbirliği kurmak , diğer ülkelere ihraç etmek üzere tarımsal ürünleri daha verimli bazda arttırmak, ülkeler arasında tarımsal ürün gelişiminin sağlanmasına yönelik faaliyette bulunabilir. Kurulması öngörülen bu teşkilat sayesinde her bir cumhuriyette tarımsal endüstri gelişmiş ve tarım sektöründe çalışan işçilerin hayat standartları yükselmiş olur.

Sektörel bütünleşmenin kurulmasına yönelik, gereken her bir şarta uyulursa ve sonraki aşamalara kolayca geçilmesi için gümrük kısıtlamalarının ve kotaların azaltılmasına yönelik stratejiler kurulursa, Türk Cumhuriyetleri arasında tarım alanında sektörel bütünleşme başarılı bir şekilde uygulanabilir.

Türkiye, diğer Türk Cumhuriyetleri'nin tarım sektöründeki verimliliği artırmak için, öncelikle bu ülkelerin tarım teknolojilerinin geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Azerbaycan'da üretilen fakat işlenmesi mümkün olmayan ya da zayıf olan tarım ürünleri (Örneğin, fındık, ceviz, şeker pancarı, tütün) hammadde olarak Türkiye'ye

getirilmeli burada işlendikten sonra diğer Türk Cumhuriyetleri'ne de pazarlanmak üzere ihraç edilmeli ve bu mahsullere gümrük kısıtlamaları getirilmemelidir. Diğer taraftan Azerbaycan tahıl üretse de kendisine yetmediğinden Türkiye'den tahıl, un veya tarım ürünleri içeren mahsuller ithal etmelidir. Sektörel bütünleşmeye gidildiği takdirde Kırgızistan'da tahıl üretimi fazla gelişmediğinden, sulu arazilerinin ve meralarının fazla olmasından bu ülke hayvancılığı gelişmiş ülke konumuna getirilmelidir. Diğer Türk Cumhuriyetleri'ne et ve et ürünleri ihraç edecek olan Kırgızistan ihtiyacı olan mahsulleri bu ülkelere ithal edecektir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Türk Cumhuriyetleri'nin pamuk ve tahıl "deposu" olacak, Türkiye ise bu cumhuriyetlerden gelen ham ürünleri gelişmiş sanayisiyle son mahsule çevirecektir. Türk Cumhuriyetleri'nin birlikte ürettiği ürünler hem kendilerine yetecek, hem de diğer ülkelere ihraç edilecektir.

İlk aşamada böyle basit mekanizmayla çalışan Türk Cumhuriyetleri ileriye dönük stratejiler de geliştirmelidirler. Bu bakımdan ekonomileri gittikçe kuvvetlenen Türk Cumhuriyetleri tarım teknolojisini ilerletmeye de önem vermeli ve kendi teknolojilerini üretilip dışarıya teknoloji ihraç edebilecek konuma gelmelidirler.

Sektörel bütünleşmeyi diğer sektörlerde, örneğin, enerji sektöründe de kurmak mümkündür. Bilindiği gibi Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynakları yüksek kalitede ve miktarda rezervi bulunan ülkelerdir. Bu cumhuriyetler hem de enerji üreticileri ve ihracatçılarıdır. Bu alanda yapılacak işbirliği Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri daha da sıkılaştıracaktır. Bu işbirliği sayesinde Türk Cumhuriyetleri'nde petrol ve doğal gazın çıkarılması, işlenmesi ve dünya pazarına daha az masrafla ve yakın yoldan taşınması sağlanabilecektir. Orta Asya'nın içlerinden Avrupa'ya kadar uzanan petrol ve/veya doğal gaz boru hattı, ya da Orta Asya'yı birbirine saracak olan elektrik enerjisi hatları, bu Cumhuriyetleri birbirine sıkı bağlayan bir bağ olabilecektir. Bunun için Cumhuriyetler arasında enerji konusunda teknik işbirliği ve yardımlaşmalar sağlanmalı, uygun konularda bilgi, tecrübe ve dokümantasyon değişimi yapılmalıdır. Tüm bunların yanında bölgesel bazda projeler geliştirilmeli, enerji konusunda karşılaşılan problemlere çözüm getirilmelidir.

Enerji sektöründe bütünleşmenin sağlanabilmesi için ilk başta cumhuriyetler arasında araştırma ve geliştirme faaliyetleri de dahil olmakla üretim birimleri ve

hükümet organları yararına genel ilgi alanına giren faaliyetin koordinasyonunun sağlanması amaçlanmalı, üye ülkelerce kabul edilecek teknik standartlar ve şartlar oluşturulmalıdır.

Dünyanın enerji pazarında bir yerde hareket ederek, bölgesel teknik personel ve teknolojilerin kullanımı geliştirilmeli ve bölgedeki statiksel veri birliği devamlı güncelleştirilerek güçlendirilmelidir.

Yukarıda söylenenlerin yapılabilmesi için şöyle bir mekanizmanın kurulması tarafımızdan uygun görülebilmektedir.

Cumhuriyetlerin enerji konusundaki çeşitli problemlerini analiz etmek veya bu konularda çalışmalar yapmak üzere birincil enerji kaynakları olarak isimlendirilen petrol ve doğal gazın pazarlanması, üretim birimlerinin yönetimi, teçhizat politikaları, teknik danışmanlık hizmetleri, ulusal uygulama yetkilileri ile ilişkiler kurulması için finansmanla ilgili konularda yetkili olan kişilerle yıllık toplantılar yapılmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında teknoloji transferini kapsayan geniş bir işbirliği alanı mevcuttur. Türkiye'nin bu alanlarda aktarabildiği bilgisi, tecrübesi ve deneyimi vardır. Ancak bu işbirliğinin gerektirdiği finansman ihtiyacı için çözüm bulunması şarttır.

Önerilen bu faaliyetler ilgili Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanlığı, TİKA, DEİK (Devlet İstatistik Komitesi) ve Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, KOSGEB işbirliği ile gerçekleştirilebilir. Ayrıca sözkonusu ülkelerde kurulan veya kurulacak olan KOSGEB benzeri kuruluşlar ile bir çok konuda işbirliği yapılabilir

3.4.2. Türk Cumhuriyetleri Arasında Serbest Ticaret Bölgesinin Kurulması

Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi işbirliği yaratılması ve geliştirilmesine yönelik olarak ülkelerin birbiriyle olan ilişkileri geliştirilmeli ve sağlamlaştırılmalı, ekonomik, siyasi, hukuki, teknoloji vb. bilgi alışverişini sağlayacak uzman kadroların dönemler itibariyle karşılıklı transferlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca özellikle bilim ve teknolojik alanında Araştırma Geliştirme merkezlerinin kurulması

çalışmalarının hızlandırılması ve aralarında karşılıklı işbirliği imkanlarının sağlanması amacıyla bütün üyeler tarafından mali destek verilmelidir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu ülkeleri ilk tanıyan ülke olan Türkiye, devletlerarası düzeyde iletişime de başlamış oldu. Bağımsızlık sonrası kitle iletişiminde ilk adım 27 Nisan 1992 günü TRT televizyon dairesine bağlı bir müdürlük olarak Avrasya TV'nin yayın hayatına başlamasıdır²²⁵. Daha sonraki günlerde ise Türkiye'nin bu tek taraflı iletişim atağı yerine, iletişimde işbirliği ve çok yönlü iletişim kaynakları oluşturma ihtiyacı ile 26-27 Kasım 1992 günü TİKA ve UNESCO'nun işbirliği ile Ankara'da düzenlenen "Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliği"nin ilk adımları atılmıştır²²⁶. Yine bu çerçevede 20-21 Ekim 1993 tarihinde İstanbul'da yapılan "Türk Cumhuriyetleri Tanışması ve Yakınlaşmasında Basının Rolü Konferansı" ile "Avrasya Basın Birliğinin" kurulması yolunda karar alınmıştır²²⁷.

Bunlara ek olarak ortak film, sinema yapımları, Avrasya kanalı için ortak projeler, Televizyon eğitimi konusunda ortak girişimler, Türkiye'deki özel televizyon kanalları ile diğer Türk Cumhuriyetleri'nde yayın yapan TV kanalları arasında işbirliği, ortak gazete yayıncılığı gibi projeler üretilmiş, bunların bir kısmı hayatiyet kazanırken, bir kısmı ise gerçekleşmemiştir.

Ayrıca, Türk Dünyası yazarlar kurultayı, Türk Dünyası Şiir Şöleni gibi gelenekselleşebilen, iletişimciler arası işbirliğinin güzel örnekleri de sergilenmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında ortak gazete ve dergi yayıncılığı projeleri daha çok Türkiye kaynaklı üretilmiş, önemli bir kısmı hayata geçirilmiştir. Bugün Türkiye'de günlük olarak yayınlanmakta olan bir gazeteyi Azerbaycan ve diğer bazı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde de basılıyor olması Türkiye ile bu ülkeler arasında bir iletişim köprüsü işlevi görmektedir.

²²⁵ ELÇİ, Gürkan, "Radyotelevizyon, Avrasya Yayınları ve Kuruluşları Arasında İşbirliğinin Geliştirilmesi, Yayınların Değerlendirilmesi ve Ortak Yayım Olanakları", Türkçe Konuşan Ülkeler Konferansı, Ankara, 1992, s.133

²²⁶ TİKA, "Türkçe Konuşan Kafkasya ve İçasya Ülkeleriyle Türkiye Arasında İletişimde İşbirliği Konferansı", (26-27 Kasım 1992), TİKA Yay. Ankara, 1993. s.25

²²⁷ ERDEM, Bekir, "İletişim Alanında Ortak Projeler ve İşbirliği Çalışmaları", Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında (İzmir 1995) sunulan yayınlanmamış metin.

Türkiye'nin bütün Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik, onların lehçe ve şivelerinde yayınlanan Avrasya Etüdüleri dergisini de ortak bir iletişim faaliyeti olarak belirtmek gerekmektedir²²⁸.

Türk Cumhuriyetleri arasında kara, deniz, hava ve demiryolu ulaşımının sağlanması çalışmalarına hız verilmelidir. Böylece üye ülkeler arasındaki karşılıklı ticaretin gerçekleştirilmesi ve yatırımların hızlandırılmasında önemli mesafe kat edilmiş olacaktır. Bu bağlamda tarihi İpek Yolunun canlanması için Türkmenistan'la İran arasında 200 km'lik demiryolu bağlantısı gerçekleştirilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri'nin, özel teşebbüsleri karşılıklı olarak harekete geçirmeleri ve bölge içindeki yatırımları teşvik etmeleri işbirliğinin belli bir ivme kazanabilmesi için gerekli gözükmektedir. Diğer taraftan ticari ilişkilerde ve ortak kalkınma projelerine finansman kolaylığı sağlamak için Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında kurulan Orta Asya Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankası daha da geliştirilmeli ve daha fazla ülkelere hizmet edebilecek bankaya dönüştürülmelidir. Bu banka vasıtasıyla üye ülkeler arasındaki yatırım projelerinin değerlendirilmesinde ve ekonomik ve ticari ilişkilerin dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesinde önemli bir katkı sağlanmış olacaktır.

Yukarıda söylenenler de dikkate alınarak ve Türk Cumhuriyetleri arasında Sektörel Bütünleşmenin de kurulduğunu ve geliştirildiğini varsayarak, Türk Cumhuriyetleri'nin Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması için faaliyetlerde bulunmalı, ve ekonomik politikalarını Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması şartlarına uygun olarak belirlemeliler. Şunu da dikkate almak gerekiyor ki, Serbest Ticaret Bölgesinde üye ülkeler ortak ekonomik politikalar yürütemezler ve üye ülkeler üçüncü ülkelerle istedikleri ticari ilişkileri yürütmekte serbesttirler.

Kurulacak Serbest Ticaret Bölgesinde amaç sektörel bütünleşme sayesinde geliştirilmiş sanayi sektöründe üretilen malların, yanısıra diğer üretim mamullerinin ve hizmetlerin ticaretini en üst düzeye çıkarmak, birlik üyesi ülkeler arasında ithalattan alınan vergilerin, ithalatta uygulanan kotaların ve diğer yasaklayıcı ve kısıtlayıcı önlemleri ortadan kaldırmak ya da azaltmak, üyeler arasında serbest ticaretin artırmak

²²⁸ AVŞAR. B. Zakir, a.g.e., s. 106

ve dünya ticaretinde ekonomik hakları savunmak olmalıdır. Bunun sayesinde mal ve hizmet hareketleri kolaylaşacaktır.

Bilindiği gibi Türk Cumhuriyetleri arasında yoğun bir mal ve hizmet ticareti mevcuttur. Bunları şöyle saya biliriz; petrol ve doğal gaz, polietilen, pamuk, iplik, yün, deri, fındık, çay, pancar, un, elektroteknik aletler, otomobil, mobilya vb. Kota ve kısıtlamalar ilk önce sanayi ve tarım malları ticaretinde kaldırılmalıdır.

Türk Cumhuriyetleri İktisadi İşbirliği içinde ticarete konu olan bütün mallarda tarife ve tarife dışı engelleri kaldıran tedbirler tedricen alınmalıdır. Bu arada Cumhuriyetlerin korumakta yarar gördükleri sektörlerin belirlenerek, Birlik olarak bu sektörlerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasına ve uygulanmasına başlanmalıdır. Ayrıca üye ülkeler arasında ortak ve özel gümrük sisteminin oluşturulması ve ileriki aşamalarda, mümkün oldukça, gümrüksüz ticarete geçilmesi, diğer ülkelere karşı ortak bir gümrük politikası izlenmesi gerekmektedir. Mal ve hizmetlerdeki standartlaşmayı gerçekleştirmek ve haksız rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla bu alandaki ortak standartların belirlenmesi ve bu konuda denetimi sağlayabilecek Türk Cumhuriyetleri Birliği Standartlar Enstitüsünün kurulması çalışmalarının başlatılmalıdır.²²⁹

Türk Cumhuriyetleri arasında Serbest Ticaret Bölgesi sayesinde ülkeler arasında ulaştırma ve haberleşme, enformasyon, ekonomik, ticari ve istatistik bilgilerin teatisi, mamullerin standartlaştırılması, enerji, maden ve cevherlerin işlenmesi, turizm, tarım ve tarıma dayalı sanayi ve diğer alanlarda işbirliği bu ülkeleri iktisadi ve sosyal yönden birbirine daha sıkı şekilde bağlayacak ve iktisadi işbirliğinin diğer aşamalarına geçmesinde yardımcı olacaktır.

3.4.3. Türk Cumhuriyetleri Arasında Gümrük Birliği Kurulması

Bilindiği gibi Gümrük Birliği, Sektörel Bütünleşme ve Serbest Ticaret Bölgesinden daha geniş kapsamlı bir iktisadi işbirliği modelidir. Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi işbirliği ilişkilerinin ileri düzeye doğru geliştiğini düşünürsek ve

²²⁹ İŞCAN İsmail Hakkı, "Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo Ekonomik Açısından SWOT Analizleri Ve Yeniden İktisadi Yapılanmalarında Türkiye'nin Rolü", Yüksek Lisans Tezi. D?Ü, İİBF, Kütahya-1997, s. 356

Gümrük Birliğinin kurulabilmesi için gereken şartları göz önüne alırsak Türk Cumhuriyetleri arasında Gümrük Birliği kurulabilmesini kabul etmek mümkündür.

Türk Cumhuriyetleri mal ticareti ve hizmetlerin ithalında aralarındaki gümrük tarifeleri ve kotaları indirdikleri ya da kaldırdıkları taktirde ve bunda başarılı oldukları sürede kısmen de olsa Gümrük Birliğine geçmiş sayılırlar. Ve bundan sonra birlik dışı ülkelere karşı aynı dış ticaret politikası yürütürler.

Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında direk Gümrük Birliği teşkilatı kurmak isterlerse bir çok zorluklarla karşılaşmalı olacaklar. En başta Serbest Ticaret Bölgesinin kurulmasında gerekli görülen şartlar yerine getirilmeli ve ortak ekonomik politikaların yürütülmesi için Türk Cumhuriyetleri İstatistik Merkezi oluşturulmalıdır. Mal ve hizmetlerdeki gümrük vergilerinin azaltılmasına veya kaldırılmasına aşama-aşama olarak geçilmelidir.

Cumhuriyetler arasında Gümrük Birliğinin kurulması için ortak bir ekonomik program hazırlanmalı ve her bir ülke bu programa kayıtsız şartsız uymalıdır.

Bu süreç içinde farklı ekonomik kalkınma düzeyine sahip olan ülkelerdeki işbirliği zorluklarını gidermek için her bir ülkede iktisadi işbirliğine dayalı altyapı kuvvetlendirilmeli, halkın her bir kesimi bu birleşmeye hazır duruma getirilmelidir.

Türk Cumhuriyetleri arasında Gümrük Birliğinin kurulmasında amaç üye devletler arasında malların giriş ve çıkışında gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili tüm diğer kısıtlamaların kaldırılması, kişilerin, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması olmalıdır.

Tüm yukarıda söylenenlerin yanısıra mümkün oldukça tarım, sanayi, ulaşım ve diğer alanlarda da ortak bir politika oluşturulmalıdır. Dikkat edilmelidir ki, topluluk kurulduktan sonra ülkeler arasında rekabet bozulmasın.

Türk Cumhuriyetleri arasında Gümrük Birliğinin kurulması ve başarılı olması halinde ekonomik politikalar Ortak Pazar kurulmasına yönelik olmalı ve bu konuda ilk adımlar atılmalıdır.

Türkiye'nin yeni Türk Cumhuriyetleri'nden daha ileri kalkınma düzeyine sahip olmasının Türk Cumhuriyetleri arasında kurulabilecek "Serbest Ticaret Bölgesi"nin başarısına engel olabileceği düşünülebilir. Bununla beraber Türkiye, diğer Türk Cumhuriyetleri'ne devlet geleneği, piyasa ekonomisi tecrübesi, yetişmiş müteşebbis gücü ve dinamik insan potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji ile kalkınmalarında her yönden bir katalizör rolü oynayarak, bu Cumhuriyetlerin devlet olma niteliklerinin sağlanması, alt yapılarının işbirliğini ve ekonomilerinin yeniden yapılandırılmasında yardımcı olabilir.

Bu gün Türk Cumhuriyetleri arasında yakın vadede Ortak Pazar kurulabileceğini düşünmek hayalperestlik olur. Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliğinin "Türk Cumhuriyetleri Ortak Pazarı"na doğru gidebilmesi amacıyla her şeyden önce yukarıda söylenenlerin yapılması ve gelişme sürecinde ortaya çıkabilecek engellerin yok edilmesi zorunludur. Bu engeller başta siyasi olmak üzere üye ülkelerin farklı ekonomik sistemlerinden kaynaklanmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik, ticari, kültürel vb. ilişkilerinin kurulması ve artırılması için geniş ve elverişli imkanlar sözkonusudur. Bu ülkelerin ekonomilerinin güçlü bir seviyeye getirilmesi ile daha istikrarlı bir ekonomik yapının oluşması mümkün olabilecektir. Türkiye gelişmiş sermaye ve teknolojik yapıya, hazır sanayi ve tarım ürünleri potansiyeline sahiptir. Buna karşılık Türkiye'de bazı hammaddelerin azlığı dikkati çekmektedir. Diğer ülkelerin büyük hammadde kaynakları mevcutken, sanayi ve tarım ürünleri açığı sözkonusudur. Bu ülkelerin açıkları ve fazlaları birbirini tamamlayacak nitelikte olup, birlikte hareket edilmesi durumunda çok güçlü bir ekonomik potansiyel ortaya çıkacaktır²³⁰.

²³⁰ AY Hakan, EGELİ Haluk, "ECO'nun Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Beklentiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 98, İstanbul, Ekim 1995, s. 50

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya 21. yüzyılın eşiğinde her alanda pek çok değişimlere, aynı zamanda hemen-hemen kimsenin dağılacığını hayal bile edemeyeceği SSCB'nin dağılmasına sahne olmuştur. Ülkeler, geleneksel politik blokların ortadan kalktığı, her alanda liberal eğilimlerin güçlendiği, teknolojik gelişmenin sınır tanımaz bir şekilde önemli değişmelere yol açtığı bir döneme girmiştir. Haberleşme ve ulaştırma teknolojilerindeki süratli gelişme ise hem bu sürecin bir ürünü, hem de motoru olarak dünyayı ekonomik, politik ve kültürel bir küreselleşmeye doğru itmektedir. Bu hareket demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları, liberalizm gibi değerler etrafında gelişmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dünya, yeni dünya düzeni diye ifade edilen ve soğuk savaş dönemine nazaran daha olumlu çağrışımlar uyandıran oluşmalara hazırlanmaya başlamıştır. Bununla birlikte asırlarca Rusya emperyalizmi altında inleyen ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Orta ve Doğu Avrupa, Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya'daki değişiklik ise yeni dünya düzeninden beklentileri de aşarak hürriyet, kimlik ve benlik gibi üst değerlere yönelmeyi getirmiştir. Bağımsızlığına kavuşan Cumhuriyetler kendi bayrakları, sınırları, büyük siyasi ve ekonomik potansiyelleri ile çağdaş dünyada yerlerini almaya başlamışlardır.

Tezimizde Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin sosyo ekonomik durumları gözden geçirilmiş ve bu cumhuriyetlerde ister tarım ister endüstri, isterse de hizmet sektörlerinde büyük iş gücü potansiyelin ortaya çıktığı görülmüştür. Türk Cumhuriyetleri'nin nüfusu büyük bir pazar oluşturulması için azımsanmayacak kadardır. 120 milyon civarındaki nüfusa dayanan pazara bu ülkelerin komşuları olan diğer ülkelerin nüfusları da eklenirse karşımıza büyük bir ekonomik işbirliğine zemin hazırlayacak alan ve nüfus sayısı çıkar. Bu nüfusun %60-%70'inin 15-60 yaş arası olduğunu ve yaklaşık %98'inin eğitimli olduğunu hesaba katarsak büyük bir insan gücü ile karşılaşmış oluruz.

Türk Cumhuriyetleri'nin en büyük potansiyelinin başında doğal kaynaklar gelmektedir. Bu ülkelerde hemen-hemen tüm dünyanın ihtiyacını ödeyecek miktarda ve yüksek kalitede doğal kaynaklar mevcuttur. Örneğin, Türkiye'nin kömür ve bor yatakları, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gazı, Kazakistan'ın uranyum

ve diğ er değ erli yatakları, Kırgızistan ve Özbekistan'ın altını gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin iştahını kabartmakta ve dikkatlerini bu ülkelere karşı çevirmektedir.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde tarım ve endüstri sektörünün gelişme hızının yavaş olması teknolojilerinin eski olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu alanlara büyük yatırımlar yapılırsa, karşımıza büyük potansiyel çıkabilir. Türk Cumhuriyetleri arasında tarım ve endüstri sektörü gelişmiş ve yeni teknolojilerle donanmış tek ülke Türkiye'dir. Zamanla bu ülkeler arasında kurulabilecek işbirliği veya ikili işbirlikleri sayesinde Türkiye'nin bu cumhuriyetlere teknoloji transferi yaparak ya da kendi bilgi birikimlerini aktarması suretiyle, bu tür sıkıntıların ortadan kaldırılacağına mümkün olduğunu düşünmekteyiz.

Türkiye ve diğ er Türk Cumhuriyetleri ister doğ al kaynakları, isterse de insan gücü potansiyeli ile dünya üzerinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle cumhuriyetler hem kendi aralarında, hem de diğ er ülke ve kuruluşlarla iktisadi ilişkilerde bulunmaktadır. Bu ilişkiler Türk Cumhuriyetleri'nin uluslararası arenada kendisine yer etmesine ve teknolojik yönden gelişmesine yardımcı olmaktadır. Gelişmiş ülkeler Türk Cumhuriyetleri'ndeki bazı sektörler, özellikle, petrol, doğ al gaz, altın ve diğ er değ erli ve stratejik öneme sahip ürünlere yatırım yapmaktalar.

Türk Cumhuriyetleri'nin diğ er ülke ve kuruluşlarla sosyal, kültürel ve iktisadi ilişkilerde bulunması bu ülkelerin uluslararası ilişkilerinde büyük önem taşımakta ve gelecek iktisadi işbirliği kuruluşlarına üye olmakta ve bu ülkelerle işbirliklerini geliştirmekte büyük yardımda bulunmaktadır. Tüm bunları dikkate alarak tezimizde dünyadaki küreselleşmenin tanımına ve önemine değ inilmiş, iktisadi işbirliği hareketleri, iktisadi işbirliği modelleri ve bu modellere uygun olarak kurulmuş işbirliği teşkilatları incelenmiştir.

Uluslararası iktisadi işbirliğinin sağladığı yararların cazibesi geçen yüzyılın ortalarından itibaren bu alandaki teşebbüslerin hızla artmasına yol açmıştır. Bu konudaki gelişmeler bu gibi işbirliği organizasyonlarının işbirliğinin yoğunluk derecesi bakımından değ iş ik aşamaları temsil eden bir vaziyette ortaya çıktıklarını bize göstermektedir. Bu işbirliklerinin mümkün olan belli bir seviyeden başlatılarak derecesinin ancak bundan sonra yükseltilmesinin sağ lıklı bir strateji anlamına geldiğ i de

görülmektedir. Konunun bu açıdan ele alındığı teorik bölüm bize bu işbirliği modellerinin aşamalar itibarıyla ve sırasıyla Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik şeklinde olduğunu göstermektedir. Bazı teorik yaklaşımlarda ise ilk aşamanın Sektörel Bütünleşme, şeklinde düşünülmesi gerektiğinin ileri sürüldüğü görülmüştür.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Türk Cumhuriyetleri arasında kurulabilecek bir iktisadi işbirliğinin şartları çeşitli açılardan incelenerek, bunların ne kadarının halihazırda mevcut olduğu bazı şartlar bakımından ise nelerin yapılması gerektiği hususları ele alınmıştır. Ayrıca sözkonusu işbirliğini engelleyici bir rol oynayan veya oynayabilecek hususlar da ana hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmamızın en sonunda yukarıdaki hususlar da göz önünde bulundurularak iktisadi işbirliği modellerinin ilk birkaç aşamasının gerçekleştirilme imkanları üzerinde durulmuştur. Buradaki analizlerimizden hareketle sektörel entegrasyon veya Serbest Ticaret Bölgesi modellerinde bir işbirliğinin başlangıç için mümkün olabileceği, bunların başarıyla uygulanmasından sonra Gümrük Birliğine geçmenin düşünülebileceği ortaya çıkmıştır. Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik gibi daha ileri aşamalarda yer alan işbirliği modellerinin ise ancak önceki aşamaların başarıyla uygulanmasından sonra gündeme gelebileceğini kabul etmek gerçekçi olacaktır.

1980 sonrasında dünya çapında yeni bir ivme kazanmış olan küreselleşmenin Türk Cumhuriyetleri arasında var olduğunu gördüğümüz işbirliği potansiyellerini değerlendirmeye zorladığını da hesaba katarsak sözkonusu ülkelerdeki siyasi iradenin uygun bir model üzerinden böyle bir işbirliğine başlatacağını ümit etmemiz mesnetsiz olmayacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ALPAR Cem, ONGUN M. Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Erol. Yay., İstanbul-1988.
- ANDERSON K., Norheim, **From Imperial to Trade Preferences: Its Effect on Europe's Intra and Extra Regional Trade**, Weltwirtschaftliches Archiv, 1995,
- ANDİCAN A. Ahat, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yay., İstanbul, 1996
- ARAS O.Nuri, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der. Yay., İstanbul, Eylül 2001
- ASLAN Yasin, **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Ülke Yay., Ankara, 1997
- BAUMAN Gerbier, **Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü**, Der: F. BAŞKAAYA, AB. Yay., Ankara-1999
- BRIDGET Laffan, **Integration and Cooperation in Europe**, Routledge, London, 1993,
- DENİAU Jean –François, **Ortak Pazar**, çev: TİRYAKİOĞLU Samih, Inter Print Yay., İstanbul 1974,
- DEVLET Nadir, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Açısından Türkiye İle (Politik, Ekonomik Ve Kültürel Sahalarda) İşbirliğinin Önemi**, Der. Yay., İstanbul, 1999
- DOUGHERTY James E. ve PFALZTZGRAFF Robert L., **Contending Theories of International Relations**, J.B. Lippincott Company, New York, 1981,
- DRUCKER Peter, **Kapitalist Ötesi Toplum**, Ankara, İnkılap Kitapevi, 1993.
- DÜĞER İ. Hakkı, **İktisada Giriş**, Emre. Yay. Kütahya 1998,
- ERBAY Yusuf, **Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine yönelik Faaliyetleri**. Kent Yay., Ankara 1996.
- ERTÜRK Emin, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi**, Bursa, Ezgi Kitapevi Yay., 1993,
 _____, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, Ezgi Kitapevi Yay., Bursa-1991,
- FERMAN Murat, **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**, İTO Yay., İstanbul, 1995

- GİDDENS A., **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev.O. AKINHAY, Alfa Yay., İstanbul 2000,
- _____, **Moderliğin Sonuçları**, Alfa Yay., İstanbul 1994,
- HİST Peter - THOMPSON G., **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Nuro. Yay., Ankara,1998,
- İBRAHİMOV Aydın ve Diğerleri, **Azerbaycan Coğrafyası**, Der: Asaf Kocaman, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1994
- İNCEKARA Ahmet, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayın No: 195-14, İstanbul,1995,
- KARLUK Rıdvan, **Dünya Ekonomisinde Küreselleşme, Bölgeselleşme Eğilimleri ve Gümrük Birliği, Bölgesel Ekonomik Gelişmeler**, Bilim Teknik Yayımevi, Eskişehir-1990,
- _____, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar**. Beta Yay.,Eskişehir-1995,
- _____, **Türkiye Ekonomisi**. Beta Yay., İstanbul 1997,
- KİRİŞLİ K., ÇARKOĞLU A., ENDER M., **Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği**, Türkiye Ekonomik-Sosyal Etütler Vakfı ve Boyut Yay., 1998
- KURU Ahmet T., **Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi, Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Der. Mim Kemal Öke, Alfa Basımevi, İstanbul 1999.
- MÜTERCİMLER Erol, **21. Yüzyılın Eşiğinde uluslararası Sistem ve Türkiye – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli**, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 1993
- MÜSİAD, **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği**, Yayın No:10, İstanbul, Aralık1994,
- OK Selçuk Tayfun – AYDOS Volkan, **Türkmenistan'ın Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 1998.
- ÖGÜTÇÜ Mehmet, **Geleceğimiz Asya'da mı? – Yaralı Asya, Çin ve Türkiye**, Milliyet Yay., İstanbul, Ocak 1999.
- ÖZEY Ramazan, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Aktif Yay., İstanbul, 1999,
- ÖZKAN İ.Reşat, **Türkiye'nin Dış Politika Sorunları**, Ümit Yay., Ankara, Mayıs 1999

ÖZTÜRK Mustafa, **Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış**, Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Der. Mim Kemal Öke, Alfa Yay., İstanbul, 1999,

POMFRET Richard, **The Economies Of Central Asia**, Princeton Press, New Jersey, 1995,

RUMER Boris Z., **Sovyet Central Asia**, Unwin Hyman, Boston, 1989,

SERİN Vildan ve İlhan Uludağ, **SSCB'deki Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**. İTO Yay., İstanbul 1990.

TOFFLER Alvin ve Heidi, **"Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele"**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997,

TÜSİAD, **KEİ Ekonomik Bir Değerlendirme**, Yayın No: TÜSİAD-T 193, 5-159, İstanbul, Mayıs 1993,

YALÇIN Toker, **Büyük Uyanış**. Toker Yay., İstanbul, 1992,

ZAİM Sabahattin, **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, Nil yayınları İstanbul 1998,

RESMİ YAYIN VE RAPORLAR

DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, DPT:2374-ÖİK:439, Ocak 1995, Ankara,

_____, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, DPT:2375-ÖİK:440, Ocak 1995, Ankara,

_____, **İslam Ülkeleri ve EKİT**, DPT:2380-ÖİK.444, Ankara Şubat 1995,

_____, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri İlişkileri**. DPT Yay., Ankara 2000

EIU, **Azerbaijan country reports**, 2000,

_____, **Kazakistan country reports**, 2000,

_____, **Kyrgyzistan country reports**, 2000,

_____, **Uzbekistan country reports**, 2000,

_____, **Turkmenistan country reports**, 2000,

____, IMF, **Turkmenistan-Recent Economic Developments**, 1998

T.C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI, **Kazakistan Ülke Raporu**. TİKA Yay., Ankara-1996

T.C. MALİYE BAKANLIĞI, **2000 Yıllık Ekonomik Rapor**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Kasım-2000

TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yay., Ankara, 1995,

____, **Kırgızistan Ülke Raporu**, TİKA Yay., Ankara, 1999,

____, **Özbekistan Ülke Raporu**, TİKA Yay., Ankara 1999

SÜRELİ YAYINLAR

ABAZOV Rafis, **Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar: Kırgızistan Örneği**, TİKA, **Avrasya Etüdüleri**, sayı 18, Sonbahar-Kış 2000, Ankara,

AKARSLAN Mediha, **Tarihi ve Siyasi Açından Türk Dünyasının Geleceği ile İlgili Düşünceler**, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 3, Sayı 15, Ankara, 1997,

AVŞAR. B. Zakir, **Türk Cumhuriyetleri Arasında İletişim**, TİKA, **Avrasya Etüdüleri**, sayı.1, Ankara, TİKA Yay. İlkbahar-1996,

AY Hakan, EGELİ Haluk, **ECO'nun Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Beklentiler**, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 98, İstanbul, Ekim 1995,

BAL İdris, **Türk Cumhuriyetleri'nde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaların Etkisi**, **Avrasya Etüdüleri Dergisi**, Özel sayı. AB Yay., Yaz 2001,

BEHAR B. Ersanlı, **Mutlak Türdeşlik ve Siyasal Kültür Çıkmazları Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, **Yeni Türkiye**, (Mayıs-Haziran 1997)

BERGER Peter L., **Four faces of global culture**. **National Interest**, Fall-1997, Issue 49.

EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ, **Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri Ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları Ve Türkiye İle İlişkileri**. Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1998

COHEN Ariel, **Yeni Büyük oyun; Avrasya Boru Hattı Siyaseti**, TİKA, **Avrasya Etüdüleri**, TİKA Yay Sayı 1, İlkbahar, Ankara, 1996

ÇAĞLAR İrfan, **Türk Cumhuriyetlerindeki İşletmelerin Yönetim Sorunlarının Çözümünde Türkiye'nin Yeri Ve Katkısı Neler Olabilir**, **Biliğ Dergisi**, Sayı.4 kış , İstanbul, 1997,

- ÇATI Kahraman, Küreselleşen Dünyada Uluslararası Pazarlama Açısından Kültür. **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Ankara , ocak – şubat 2000
- ÇELİK Kenan – KALAYCI Cemalettin, Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü”, **Avrasya Etüdleri Dergisi**, S.16, Sonbahar – Kış 1999
- DEMİRHAN Ali A., İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği, **Avrasya Etüdleri Dergisi**, Cilt 2, kış, Ankara, 1999
- _____, Türk Dünyasında Ekonomik Entegrasyon, **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel sayı. 1, Ankara, 1999
- DIETER Herbert, Regional Integration in Central Asia: current economic position and prospects, **Central Asian Survey**, vol. 15 no. 4 (1996). Pages 377-378
- DİKKAYA Mehmet, Türk Cumhuriyetlerinde Yabancı Yatırımların Sektörel ve Ülkeler Arası Dağılımı, **Bilig–Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Türk Dünyası Vakfı Yay., S.9,Bahar 1999.
- ERCİLASUN Ahmet B., “Tarihten Geleceğe Türk Dili”, **Yeni Türkiye**, Ankara, (Mayıs-Haziran 1997)
- EROL S. Mehmet, Türkiye İle Bağımsız Türk cumhuriyetleri Arasındaki Entegrasyona Doğru Başlıca Engeller ve Çözüm Önerileri, **TİKA, Avrasya Etüdleri**, sayı 18, Ankara, Sonbahar-Kış 2000,
- GUMPEL W., “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, **Avrasya Etüdleri**, say.13, Ankara, 1998.
- GÜNGÖR Bayram, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl.2, sayı 6, Ağustos-Haziran İstanbul, 2000,
- HATİPOĞLU Esra, Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri, **Avrasya Etüdleri**, say.17, Ankara, 2000.
- HÜSEYNOV Fuad, Avrupa Birliği-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Türkiye, **TİKA, Avrasya Etüdleri**, sayı 21, Neyir Yay., Ankara, Kış 2002,
- KARPAT Kemal, Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks, **International Journal of Turkish Studies**, vol6, nos.1-2 (Winter 1994),
- LİPOVSKY İgor P., Central Asia: In Search of a New Politic İdendity, **Middle East Journal**, vol.50, no. 2 (Spring 1996), page 200-225.
- ÖZEY Ramazan, Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri, **TİKA, Avrasya Etüdleri**. AB Ofset Yay., Özel sayı , Ankara, 2001

ŞAHİN Murat, Orta Asya'da Coğrafi Konumun Siyasal Etkileri, **Avrasya Etüdleri**, sayı 16, AB Yay., Ankara, Yaz 2001,

TİKA, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik ve Ticari İlişkiler. **Avrasya Etüdleri**, Ankara, Yaz 2001,

WIMBUSH, S. E., Rusya'dan Sonra Rusya, **Avrasya Etüdleri**, 1/2, TİKA Yay., Ankara, 1994,

YUSUF Sayit, Türkiye'nin Türk Dünyasındaki Ekonomik Girişimleri, **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel sayısı, Sayı 15 Ankara,

YÜKSEL Elif, Türk Cumhuriyetleri Arasında Olası Bir serbest Ticaret Bölgesinin Başarı Şansı, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl.1, sayı 1, İstanbul, Mayıs 1999,

SÖZLÜKLER

SEYİDOĞLU Halil, **Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük**, Adalet Yay. Ankara 1992,

KONFERANS, KURULTAY VE DERS NOTLARI

DÜĞER İ. Hakkı. **İyi Bir Eğitim Kazancı Sırasıyla Kimindir**, Stratejik Düşünce Analizi ve Bilim Felsefesi ders notları. Kütahya 2000.

ELÇİ Gürkan, Radyotelevizyon, Avrasya Yayınları ve Kuruluşları Arasında İşbirliğinin Geliştirilmesi, Yayınların Değerlendirilmesi ve Ortak Yayım Olanakları, **Türkçe Konuşan Ülkeler Konferansı**, TİKA Yay., Ankara, 1992,

ELEKDAĞ Şükrü, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar, **İstanbul Sanayi Odası Uluslararası Seminer Konuşması**, İSOB Yay., İstanbul, 1992,

ERDEM, Bekir, İletişim Alanında Ortak Projeler ve İşbirliği Çalışmaları, **Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında** (İzmir 1995) sunulan yayınlanmamış metin.

GÜVENEN Orhan, Yeni Bağımsız Türk Cumhuriyetleri İstatistik Altyapısı ve Bilgi Sistemleri Konusunda Bazı Düşünce ve Öneriler, **Avrasya Ekonomik İşbirliği Konferansı**, 6-7 Mayıs 1993, TİKA Yay., No:8, Ankara-1993,

- KARATEPE Erdal, Yatırımcı Gözüyle Türk Cumhuriyetleri, **Uluslararası Girne Konferansları**, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, TİKA Yay., Ankara-1993,
- KUPRIANOV Aleksı, KEİ Bölgesi, Ekonomik Değerlendirme, **TÜSİAD, Uluslararası Konferans**. İstanbul 1993,
- TİKA, Ülke Profilleri, (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), **II Türk Cumhuriyetleri Kurultayı**. TİKA Yay., İstanbul, Kasım 2000.
- _____, **Türkçe Konuşan Kafkasya ve İç Asya Ülkeleriyle Türkiye Arasında İletişimde İşbirliği Konferansı**, (26-27 Kasım 1992), TİKA Yay. Ankara, 1993.
- TOGAN Sudibey, BSEC, ECO, Turkic Republics and Turkey: Possibilities for Regional Economic Entegration, page.26, **Economicfacts In The New Eurasian Area, New Trends In EU-Turkey Cooperation, Konferansında Sunulan Tebliğ**, (22-23 September 1994), Hotel Tarabya, İstanbul.
- YİĞİT Mehmet, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, DPU, İİBF. Kütahya, 1999

YAYINLANMAMIŞ TEZLER

- İŞCAN İsmail Hakkı, **Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo Ekonomik Açından SWOT Analizleri Ve Yeniden İktisadi Yapılanmalarında Türkiye'nin Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, DPÜ, İİBF, Kütahya, 1997,

WEB ADRESLERİ

- AKTAN Coşkun Can, Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme, **www.eylem.com**. 5 Ekim 2000
- HANLI Hakan, Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Avrupa Birliği ile Türkiye İlişkileri, 22 Ekim 2000, **www.eylem.com**.
- nsc.bishkek.su/rus/Home/analysis.html#e2, **İstatistik Veriler**. Eylül 2001
- ww.foreigntrade.gov.tr/AB/AB%20Sayfasi/tarhsel.htm, **İstatistik Veriler**. 2000
- www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html **İstatistik Veriler**, 2000
- www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/tr.html **İstatistik Veriler**, 2000

www.commerce.turkeur.be/DUNYA/ulus/ulus.HTM, İstatistik Veriler, 2001

www.commerce.turkeur.be/ead/ulkegos/ulkegos.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.statcom.baku-az.com, İstatistik Veriler, 2002

www.tika.gov.tr/index/az.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.tika.gov.tr/index/kr.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.tika.gov.tr/index/kz.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.tika.gov.tr/index/oz.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.tika.gov.tr/index/tr.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.tika.gov.tr/menu/148/avdos.htm#4, İstatistik Veriler, 2001

www.yasevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/kazak.htm, İstatistik Veriler, 2001

www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/Azer.htm#iliskiler, İstatistik Veriler, 2001

www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/Azer.htm#iliskiler, İstatistik Veriler, 2002

www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/kazak.htm, İstatistik Veriler, 2000

www.yesevi.edu.tr/BilgiBankasi/TurkCum/kazak.htm, İstatistik Veriler, 2001

DİZİN

Dış Ticaret ; 1, 3, 17, 51, 52, 54, 55, 62, 67, 68, 74, 139

Doğal Gaz ; 12, 14-16, 26, 31, 36 – 40, 43, 47, 53, 103, 105, 106, 112, -115, 127, 129, 134,
135, 138

Ekonomik Bütünleşme ; 63, 65, 127, 130

Ekonomik Göstergeler ; 16

Gümrük Birliği ; 67-69, 89, 90, 114, 127 – 131, 138, 139

İktisadi İşbirliği ; 54, 55, 59-71, 74, 89, 100-102, 104, 105, 107, 109, 115, 119, 122, 123,125,
126-131, 135, 138, 139

İletişim ; 33,39,56, 78, 87, 92

Ortak Pazar ; 63, 64, 67 – 69, 89, 91, 111, 125, 130, 131, 139,140

Petrol ; 2, 4, 7, 12 – 16, 25-34, 36 – 40, 43, 47, 50, 51, 102, 105, 107 – 113, 115, 127, 129,
134, 138

Sanayi ; 11, 12, 17, 19, 21 – 29, 31, 32, 44, 46, 53, 55, 61, 69, 72, 76 – 78, 82, 88, 98, 76

Sektörel Bütünleşme ; 65, 130, 131, 133, 134, 137, 138

Serbest Ticaret Bölgesi ; 58, 63, 66, 67 – 69, 71 – 75, 87, 131, 135, 137 - 140

Tarım ; 2, 3, 11, 12, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 28, 29, 46, 47, 52, 53, 72 – 74, 77, 78, 81, 82, 87,
89, 94, 102, 103, 105, 108, 117, 131, 133, 134, 189, 140